

Міністерство освіти та науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет
Наукове товариство студентів, аспірантів,
докторантів та молодих учених

КАРАЗІНСЬКІ ЧИТАННЯ
(історичні науки)

Тези доповідей
78-ї Міжнародної наукової конференції

Харків – 2025

УДК 93/94(063)

*Затверджено до друку рішенням вченої ради історичного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 3 від 28 березня 2025 р.)*

Редакційна колегія:

- Ховтура А. С. — (головний редактор) доктор філософії з історії та археології,
доцент кафедри історії України
Вовк О. І. — канд. іст. наук, викладач кафедри історіографії, джерелознавства
та археології
Волосник Ю. П. — докт. іст. наук, професор кафедри історії Східної Європи
Єремєєв П. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії Східної Європи
Журавльов Д. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Захарченко Є. Ю. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Крютченко М. Л. — канд. іст. наук, доцент кафедри нової та новітньої історії
Кушнар'єв С. С. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії Східної Європи
Любавський Р. Г. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії України
Литовченко С. Д. — канд. іст. наук, доцент кафедри історії стародавнього світу
та середніх віків
Павлова О. Г. — канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства
та археології
Посохов С. І. — докт. іст. наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства
та археології
Посохова Л. Ю. — докт. іст. наук, професор кафедри історії України
Скирда В. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства
та археології
Ченчик Д. В. — канд. іст. наук, доцент кафедри нової та новітньої історії

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна, історичний факультет
Тел.: (057) 707-52-42; факс (057) 702-03-79
E-mail: stnistfak@gmail.com; web: <http://history.karazin.ua/>

Каразінські читання (історичні науки): Тези доповідей 78-ї Міжнародної
наукової конференції (м. Харків, 25 квітня 2025 р.). Харків: ХНУ імені
В. Н. Каразіна, 2025. 280 с.

ISBN 978-966-285-565-4

Тематика тез репрезентує широкий тематичний спектр проблем, які набули
актуальності в сучасній історичній науці.

ISBN 978-966-285-565-4

© Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, 2025.

РОЗДІЛ І
АРХЕОЛОГІЯ

***Історія археологічних досліджень кам'яної доби
на Тернопільщині в роки незалежності України***

Бартків Ірина

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

irinabernatska97@gmail.com

В умовах національного та культурного відродження українського народу вагомим роллю набуває питання історичного минулого та його переосмислення.

Культурна спадщина України демонструє багатство наших терен на старожитності різних археологічних періодів, які акумулюють в собі неocenену інформацію про історію людства. Зважаючи на останнє, особливої актуальності набуває історія вивчення найтривалішого і найменш дослідженого періоду — кам'яної доби.

Дане питання неодноразово піднімалося низкою науковців, зокрема історіографію археологічних досліджень Тернопільської області формують праці археологів — О. С. Ситника, М. П. Сохацького, В. І. Олійника, Б. С. Строценка та ін. Все ж головна увага у працях дослідників зосереджена на історії XIX–XX ст.

Метою нашого дослідження є висвітлення історії археологічних досліджень кам'яної доби на території Тернопільщини в роки незалежності України та аналіз головних здобутків археологів.

Джерельну базу дослідження складають археологічні звіти, реєстри нововиявлених об'єктів археології, а також опубліковані статті та монографії.

Згідно археологічної періодизації за С. В. Смирновим кам'яний вік поділяється на палеоліт, мезоліт, неоліт та енеоліт. Територія Тернопільщини — один з небагатьох регіонів, який засвідчує перебування людини протягом усіх вказаних археологічних періодів.

Наукове вивчення найдавніших старожитностей краю розпочалося в XIX ст. та лише з розвитком нових технологій, еволюцією методів та застосуванням міждисциплінарних підходів відбувся важливий поступ у вивченні та аналізі отриманих із розкопок даних.

Втілення нових можливостей археологічних досліджень активно реалізовувалось дослідниками в роки незалежності України.

Найбільш дослідженими періодами області є доба палеоліту та енеоліту.

Вагомий внесок у вивчення палеоліту краю здійснили О. С. Ситник, Р. Р. Коропецький, М. Р. Левчук за допомогою фахівців геологів-четвертинників (А. Б. Богущького, О. М. Томенюк та ін.). Наприкінці ХХ–початку ХХІ ст. за участю вказаних науковців у складі Палеолітичної експедиції Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України під керівництвом О. С. Ситника головні археологічні роботи проводилися на важливих пам'ятках Тернопільського району — Великий Глибочок I, Пронятин I, Ігровиця I та Кременецького — Буглів V, Ванжулів I, Ванжулів (кар'єр), Куличівка та ін. Виявлені впродовж багаторічних досліджень артефакти дозволили археологам стверджувати, що понад 200 тис. р. т. терени області активно освоювалися давніми поселенцями. Саме з цього часу бере відлік історія Тернопільської області.

Менш дослідженими періодами краю є доба мезоліту та неоліту, що пояснюється відсутністю спеціалізованих експедицій. Все ж наявність пам'яток даного часу робить Тернопільську область перспективним регіоном для ведення досліджень.

Ґрунтовно продовж останніх десятиліть вивчався період енеоліту. Значний вклад у дослідження мідно-кам'яного віку було здійснено експедиціями під керівництвом М. П. Сохацького, В. І. Олійника та Н. М. Скакун. Починаючи з 1990-х рр. В. І. Олійник поряд із М. П. Сохацьким здійснили низку обстежень та розкопок на поселеннях часу палеометалів півдня Тернопільщини. За сприяння останнього трипільська пам'ятка Вертеба, отримала світове визнання, надавши унікальну інформацію щодо походження та життєдіяльності енеолітичної людини. Північ області, зокрема стоянка Бодаки Кременецького району з 1980-х по 2013 рр. активно вивчалася археологічним загоном під проводом Н. М. Скакун, що надало можливість відкрити унікальну кремнеобробну майстерню трипільського часу.

Водночас, з 2000-х рр. значний внесок в науковий поступ археології області здійснюють Тернопільський обласний центр охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, директор — М. О. Ягодинська, а також ДП «ОАСУ Подільська археологія», керівник — Б. С. Строць.

Підсумовуючи вищесказане, підкреслим, що виходячи із аналізу археологічних звітів, публікацій та переліку щойно виявлених пам'яток археології Тернопільської області, в ході обстежень та розкопок згаданими та іншими фахівцями було досліджено біля 300 об'єктів кам'яної доби регіону.

Таким чином, в результаті багаторічних робіт, археологічні експедиції збагатили музейні колекції цінним археологічним матеріалом, що засвідчує частий характер заселення області первісними поселенцями та демонструє багатство краю на історико-культурну спадщину.

***Особливості орнаментації кераміки
донецької локальної групи катакомбної культури***

Гонта Вікторія

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

viktoriagonta430@gmail.com

Орнамент є досить вагомим показником при дослідженні давніх археологічних культур. На сьогодні досить проблемним є точне трактування його призначення. Гіпотези завжди сходяться на двох темах: декоративне або ж обрядове призначення.

Катакомбна культура відома усім завдяки своїм особливим способом поховання, але її кераміка є не менш цікавою, особливо, орнамент.

Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного аналізу орнаментальних традицій донецької локальної групи, що дає змогу глибше зрозуміти її культурні особливості.

Новизна дослідження полягає у глибокому та комплексному аналізі орнаменту донецької групи катакомбної культури.

У процесі дослідження застосовуються різні методи, серед яких особливе значення мають аналіз, що дозволяє детально розібрати окремі аспекти орнаментації кераміки катакомбної культури та узагальнення, що допомагає виявити спільні риси та закономірності.

Основою для нас стали праці Євдокімова Г., Коваленка О., Лугового Р., Пустовалова С. та інших дослідників, які у своїх роботах та наукових надбаннях займались саме катакомбною культурою та її керамікою.

Через широке поширення катакомбної культури сформувалося кілька локальних варіантів, одним із яких є донецька група, виділена В. Городцовим. Її ареал поширення займав території середньої та нижньої течії Сіверського Дінця, Приазов'я та частини Нижнього Подоння.

Цей локальний варіант дослідники називають одним з найдавніших для катакомбної спільноти, що мав свої особливості виготовлення та оздоблення посуду. Типовим набором керамічних виробів донецької групи є: горщики з опуклим тулубом та високими прямими вінцями, невеликі тарілки та курильниці.

Горщики. Вони були ліплені, форма тулуба ріпоподібна з високими майже прямими вінцями відхиленими назовні. Орнамент досить різноманітний, завдяки поєднуванню різних технік оздоблення. Це міг бути шнуровий штамп в поєднанні з гребінчастим, або ж з вдавленням від пальців, також могли по різному розміщувати лінії відбитків мотузків, з чого і утворювались композиції, чи то трикутні, чи косі.

Миски. Їх орнаментация була примітивною з використанням округлих вдавлень і прокреслених рисок. На зовнішній поверхні біля дна застосовували вертикальні короткі насічки. Вони утворювали узор, що візуально був схожий на «косичку».

Курильниці. Є досить рідкісними та бідними на орнамент. Вони були напівсферичної форми з конічною ніжкою, дно ніжки було на круглому кільцевому піддоні. Внутрішня поверхня була вкрита грубими розчосами. Також використовували орнаментування за допомогою горизонтальних нависісних коротких ліній, які між собою були розділені рядами відбитків перевитого шнурка.

Таким чином, донецька локальна група мала своєрідний набір орнаментів та технік його нанесення. Особливим оздобленням було застосування способу «косички» та розміщення орнаменту саме в на верхній частину посудин чи на вінцях. Для цього використовували відбиток шнурового штампа у кілька рядів, між якими зазвичай були короткі насічки або напівкруглі тиснення з допомогою гребінчастого штампу. Орнамент включав різноманітні геометричні фігури, а також глибокі виїмки, що надавали кераміці особливого різнокольорового характеру.

Отже, основним елементом орнаментативної кераміки катакомбної культури на Приазов'ї є різноманітні геометричні форми, такі як прямі лінії, криві, круги, трикутники, ромби та інші. Дуже часто використовувалися різні елементи цих орнаментів, утворювали досить складні комбінації, які зрештою стали типовими для кераміки донецької локальної групи. Кольорова гамма посуду донецької групи зазвичай була обмежена до двох або трьох кольорів: червоного, чорного та білого.

Стан вивчення кераміки Гава-Голіградської культури

на території України

Данильчук Назарій

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка, Борщівський обласний краєзнавчий музей

nazar.danulchuk12345678@gmail.com

Керамічний матеріал є наймасовішою категорією знахідок на всіх пам'ятках Гава-Голіградської культури. Він також є найнадійнішим маркером культурної ідентифікації пам'ятки, її мікро-хронології чи локальної приналежності, що робить його особливо цінним та інформативним поряд з іншими артефактами.

На сьогодні, на жаль відсутні фахівці, які б професійно, або бодай якось цікавилися посудом даної культури, що і зумовлює новизну нашого дослідження. Із часу відкриття, значна увага дослідників концентрувалася навколо золотих чи металевих скарбів, а пізніше

городищ, що створило певний дисонанс у наукових працях, адже посуд був позбавлений належної уваги. Отож, перегляд існуючих напрацювань, оцінка слабких сторін та недостатньо вивчених аспектів є досить актуальною на даний час.

В історіографії, що торкається проблем Ґава-Голіградської культури майже відсутні спеціалізовані праці присвячені кераміці. Серед них можемо виділити доробки Б. І. Завітія, хоч і темою його наукових зацікавлень були оборонні укріплення та городища раннього залізного віку. Також до цієї проблематики часто зверталось чимало дослідників у своїй узагальнених працях серед яких можемо назвати Г. М. Смирнову, Ю. М. Малєєва, Л. І. Крушельницьку, В. І. Олійника, М. С. Бандрівського. Джерельною базою для нас слугують численні напрацювання згаданих археологів. При написанні використано теоретичні методи — аналіз, узагальнення та класифікація.

Оцінюючи поточний стан вивчення кераміки Ґава-Голіградської культури, його сміло можна назвати незадовільним. В першу чергу відсутня чітка класифікація, яка була б підкріплена великою кількістю ілюстративного матеріалу. Більшість публікацій з цієї теми є досить застарілими, а ілюстрації незадовільної якості. Часто, вибудовуючи власну градацію посуду, автори посилаються на досить фрагментарні частини, що дуже утруднює правильне розуміння форм, або й взагалі не підкріплюючи виведений тип рисунком. Досить розмитими є критерії розподілу між керамікою раннього та пізнього періоду. Беручи за основу поділу орнамент, дана класифікація не підкріплюється достатньою кількістю зразків чи ілюстрацій.

Окремої дискусії вимагає термінологічний апарат, адже він істотно відрізняється. Частина археологів загалом ділять керамічний матеріал на кухонний та столовий, що загалом є традиційним, але знову ж таки критерії поділу не чіткі та розмиті. Інші застосовують поділ за способом оздоблення поверхні: неліскованою та ліскованою.

Іншою проблемою є досить обмежена публікація матеріалів з розкопок, адже як вже згадувалося майже відсутні спеціалізовані дослідження посуду. З одного боку автори в узагальнюючих працях подають фото чи рисунки окремих фрагментів чи, в рідких випадках,

цілих форми та свої інтерпретації їх приналежності, типології та інших ознак. Однак, майже не велося статистичних обрахунків співвідношення типів та форм, технологічних та стилістичних ознак на окремому поселенні чи пам'ятках конкретного мікро-регіону. Фактично відсутні спеціалізовані дослідження орнаментів, їхнього співвідношення між собою.

На сьогодні, нажаль, стаціонарні археологічні розкопки на пам'ятках Гава-Голіградської культури не проводяться. Але чимало з них відкриваються в ході польових розвідок, основними матеріалами яких, якраз таки є кераміка. Однак через слабку вивченість та мізерну кількість спеціалізованих праць, її ідентифікація є досить проблемною та часто обмежується згадкою в публікаціях «пам'ятка раннього залізного віку».

Підбиваючи підсумки, можемо впевнено констатувати, що вивчення кераміки Гава-Голіградської культури на сьогодні є вкрай незадовільним. Хоча на пам'ятках було проведено чимало стаціонарних досліджень, однак частіше увагу привертати золоті чи бронзові речі, яким присвячено, мабуть, левову частку публікацій. Не меншою зацікавленістю користувалися оборонні укріплення, пластика та вірування, натомість поглиблене вивчення керамічного матеріалу відходило на другорядні позиції. На сьогодні, немає чіткої загальної чи локальної класифікації, яка б враховувала усі здобуті матеріали, а ті що існують досить застарілі. Необхідним є перегляд загальних поглядів на дану проблематику, поновлення безпосередніх археологічних досліджень та якісне опрацювання вже здобутих матеріалів із фондів колекцій.

***Історія досліджень скіфських пам'яток
на території Західного Поділля***

Демчак Наталія

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

nataliademchakk2006@gmail.com

Історія досліджень Західноподільської групи відзначається контроверсійністю питання та пертурбацією процесів, що тягнулись

роками. Зміна характеру та методів дослідження залежить від часу й розвитку археологічної науки. Територія ж дослідження займає південні території Тернопільської та більшу частину Хмельницької областей.

На сьогодні, на жаль відсутні, як такі, укомплектовано синкретичні роботи, що систематизують всю історію досліджень в одній праці. Новизна роботи полягає в упорядкуванні та аналізі історії вивчення скіфських пам'яток Західного Поділля. Попри значну кількість археологічних досліджень та їх опис у наукових роботах, матеріал не був узагальнений в одній праці, тим самим не було сформовано загальної картини, де були б зібрані більшість пам'яток. Актуальність теми зумовлена необхідністю уточнення меж поширення скіфської культури на Західному Поділлі і перегляд існуючих напрацювань.

Дослідження базується на археологічних матеріалах, публікаціях дослідників Західного Поділля, а саме: Л. Крушельницької, М. Бандрівського, А. Гуцала, Т. Сулімірського, О. Могилова та інших. При написанні використано теоретичні методи — аналіз, узагальнення та класифікація.

Дослідження скіфських пам'яток на теренах Західного Поділля умовно можна розділити на 4 етапи: 1-й — з кінця XIX — початок XX ст.; 2-й — міжвоєнний (між I та II Світовими війнами); 3-й — післявоєнний (1947–1991 рр.) 4-й сучасний, від 1991 р.

Перший етап. Дослідження пам'яток Західноподільської групи почалися у 1877 р. з розкопок курганів у с. Іване-Пусте, Борщівського району, Тернопільської області, А. Кіркорм. У науковій літературі згадуються кургани Чорнокінців і Коцюбинчиків (Чортківський район, Тернопільщина) Дуплиську та в Новосілці Гримайлівській. Крім археологів розкопки проводили і аматори, на останніх припадає 75% розкритих насипів. Відповідно аматори досить часто порушували методику і в результаті периферія а то навіть центр курганів лишалися недослідженими, не фіксувалися стратиграфія, культурні горизонти тощо.

Другий етап. У 1935 р. Т. Сулімірським відновлено дослідницьку діяльність на давно відомому, але забутому поселенню у селі Іване-Пусте, Тернопільської області.

Для третього етапу, серед іншого, характерна вдосконалена методика розкопок, та фінансування охоронних досліджень на місці проведення масштабних будівельних робіт. Зокрема вивчався курганний комплекс з восьми насипів розташований біля села Лука-Врублівецька, проводили розкопки на поселенні в с. Іване-Пусте. було відкрито нові поселення, городища та поховальні комплекси в басейні середнього Дністра. Наприкінці 1960-х до вивчення скіфських пам'яток активно долучається археологічна експедиція Кам'янець-Подільського педінституту під керівництвом А. Гуцала. Впродовж майже 10 років експедиція проводила розкопки городища в Рудківцях на Хмельниччині.

Четвертий етап. Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка активно продовжує системно вивчати скіфські пам'ятки: 1996–1999 рр. — дослідження поблизу с. Шутнівці, 2000–2001 рр. — Чабанівка, 2002 рр. — біля Теклівки, у 2003 рр. — неподалік Малинівців, а в 2004–2006 рр. розкопували численні кургани поблизу Колодіївки.

У 2007–2011 рр. цим же університетом досліджувалися кургани біля Спасівки та Іванківців, а в 2018 р. — курган біля с. Купин (Хмельницька область).

На тернопільській частині Західного Поділля працювали експедиції Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України під керівництвом М. Бандрівського.

Підсумовуючи все вище описане, можна одразу зрозуміти розвиток археологічної науки, тенденцій та підходів до вивчення скіфів Західноподільської групи. Початок перших, принаймні, задокументованих досліджень припадає на кінець 70-х років XIX ст., одразу охарактеризовуючи період дослідження Західноподільської групи відсутністю будь яких можливих сукупних методик та профанацією по відношенню до матеріалу. Для повоєнного часу характерно покращення методики польових досліджень та покращення фінансування для охоронних розкопок. Наприкінці 1960-х рр. до досліджень скіфських пам'яток долучається Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка. Археологічна експедиція університету особливо активізувала дослідження після 1991 р.

**Сарматський компонент на пам'ятках культури
Черняхів/Синтана-де-Муреш: особливості проявлення
Єфременко Ілля**

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
yefremenkoill@gmail.com*

Проблема проявлення сарматського компоненту на пам'ятках черняхівської культури залишається дискусійною. По-перше, в колі дослідників відсутня єдина позиція щодо визначення сарматських компонентів серед низки загальних для регіону форм кераміки та речей. Поховальний обряд, представлений інгумаціями, також не може вважатися унікально-сарматським. По-друге, подібні дослідження стосувалися в першу чергу періоду становлення черняхівської археологічної культури, що лишає простір для подальших наукових розробок.

На даний момент найбільш обґрунтованим є наратив про слабку залученість сарматського компоненту у культурі Черняхів/Синтана-де-Муреш, особливо під час її формування. Утім подібні висновки, наведені, зокрема, і в дослідженні О. Гудкової «Про участь сарматів у виникненні черняхівської культури» були зроблені на початку 2000-х років на базі наявних джерел. Проте розширення знань про черняхівську культуру, пов'язане з покращенням методів археологічних досліджень та збільшенням кількості досліджуваних пам'яток дозволяє переглянути попередні напрацювання дослідників. Саме тому під час проведення дослідження пропонується проаналізувати сарматські елементи не тільки на етапі становлення культури, але й в більш пізні хронологічні періоди та розширити вибірку матеріалів поховань.

Мета дослідження — виділити особливості проявлення сарматської культури на різних хронологічних стадіях розвитку культури Черняхів/Синтана-де-Муреш, від періоду формування культури до періоду його зникнення. Також під час дослідження ставиться питання можливості надання проявам сарматського компоненту та їх особливостям історичного контексту, що здатний пояснити такі зміни.

Хронологічні рамки роботи представлені часом існування черняхівської культури. Загальноприйнятною в сучасній історіографії нижньою межею існування черняхівської культури є друга половина III ст. н. е. Верхня межа існування черняхівської культури є дещо дискусійним питанням. В більшості хронологічних досліджень (Є. Л. Гороховський, О. А. Гей — І. А. Бажан, М. Казанський — Р. Легу) верхньою межею культури Черняхів/Синтана-де-Муреш є перша чверть V ст. н. е. Утім, деякі дослідники (Я. Тейрал, М. Б. Щукін) продовжують дану верхню межу до першої половини V ст. н. е. В дослідженні було використано хронологічні межі другої половини III ст. н. е. – першої чверті V ст. н. е. Територіальними рамками роботи є ареал черняхівської культури, тобто території лісостепової території Правобережної і Лівобережної України, причорноморські степи по правий берег Дніпра, басейни річок Дністер та нижня течія Дунаю.

Джерелами роботи виступають черняхівські поховання та матеріали поселень, також в якості джерел використовуються історичні джерела, які надають опис подій та етносів на території Північного Причорномор'я. Методами роботи стали загальнонаукові методи аналізу, синтезу та індукції, з археологічних методів використовується хронологічний метод застосовано кількісно-статистичний метод.

В ході роботи було створено вибірку поховань та проведено її каталогізацію, проаналізовано датування за відносною хронологією черняхівської культури відповідно хронологічної системи Е. Гороховського. Також було виділено ознаки сарматського компоненту в матеріальній культурі поховальному обряді, сформовано групи патернів ознак «сарматського компоненту» та проведена робота з інтерпретації наявних даних.

У підсумку, за матеріалами аналізу черняхівських поховальних комплексів можна констатувати, що на ранніх етапах культури Черняхів/Синтана-де-Муреш (ружичанська і бережанська фази хронологічної системи Є. Л. Гороховського) простежити чіткий і масштабний сарматський компонент за наявними знахідками неможливо. Сарматські ознаки цього періоду можна простежити на території північнопричорноморських степів за матеріалами окремих могильників,

до прикладу, за дослідженнями могильника Коблево. Завдяки дослідженню історіографії проблеми було визначено, що сарматські елементи ранньої фази черняхівської культури не виходять за територію півдня ареалу черняхівської культури, лише окремо проявляючись у матеріальному комплексі поховань Правобережної України. В період «класичної» черняхівської культури можна простежити більше поширення поховань з сарматськими ознаками на Правобережжі, а також появу сарматських ознак на території Лівобережжя. При цьому варто поховання з сарматськими ознаками цього періоду продовжують знаходити на території Причорноморського степу. Загалом можна констатувати, що основними ознаками сарматського компоненту є особливі форми поховальних конструкцій, до прикладу ями з підбоям та поховання в катакомбі, а також специфічні «сарматські» форми ліпної кераміки, такі як горщики.

Історія досліджень храму Афродіти на острові Березань

Ліщенко Юлія

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

juliaalishchenko@gmail.com

Вивчення грецьких храмів у Північному Причорномор'ї є важливим для розуміння процесів колонізації, культурних взаємодій і розвитку архітектурних традицій. Храми були не лише центрами релігійного життя, а й важливими соціальними й політичними осередками.

Актуальним на сьогодні є вивчення пам'яток, що стали першими на наших теренах і що їх спонукало в умовах ворожого середовища споруджувати храмові комплекси. Постійні археологічні розкопки вимагають перегляду існуючої історії вивчення пам'ятки і виділення нових етапів, що і складає новизну дослідження.

На даному етапі відсутні комплексні праці про історію дослідження. Проте в деяких працях згадуються окремі епізоди вивчення, як самого поселення так і храмового комплексу Афродіти, авторами яких є: В. В. Назаров, В. М. Отрешко, С. Соловей, Д. Браунд. Ці ж праці

є джерельною базою для нашого дослідження. Основними методами виступили теоретичні, а саме узагальнення, аналіз та класифікація.

При вивченні теменосу постають виклики які залишаються актуальними для сучасних дослідників. Відсутність повної реконструкції планувальної структури храмового комплексу значно ускладнює аналіз знахідок. Нестача джерел про культурний синтез між грецькими та місцевими релігійними традиціями у культовій практиці, а також важливим питанням є збереження та охорона пам'ятки від впливу військових дій.

Аналіз античних пам'яток розпочалося ще у XIX ст. та триває досі. Часто особливу увагу привертали релігійні споруди, адже проливали світло на багато аспектів життя давніх поселенців. Хоч Борисфен і не мав такого політичного впливу та значущості, як міста-держави такі як Ольвія, Херсонес, Тіра, але він став одним з перших форпостів грецької колонізації, через що отримав жвавий інтерес археологів. Одним з важливих центрів поселення став храм Афродіти, пошук та вивчення якого привертав увагу дослідників.

Історію вивчення пам'ятки можна поділити на 3 етапи:

Першим етапом можна вважати епізодичні археологічні розвідки, які розпочалися у 1934 р. Тоді було виявлено вітвар, монети, пластику та інші артефакти.

Другим етапом були системні роботи та пошуки храму Афродіти Березанською археологічною експедицією Інституту археології НАН України під керівництвом В. В. Лапіна в 1960 р. Археологи продовжили пошуки храму в 1980–1990 рр. під керівництвом С. М. Мазараті та В. В. Назарова, але попри окремі знахідки теменос ще не був ідентифікований.

Третім етапом служило відкриття храму в 1996 році, коли В. Назаров визначив знайдену будівлю саме як храм Афродіти, що можна вважати початком його безпосередніх досліджень. Вивчення пам'ятки автором відкриття продовжувалися до 2004 року, що супроводжувалося численними знахідками.

Новим епізодом у вивченні є експедиція під керівництвом О. Смирнова, що працювала тут у 2015–2019 рр. Новими відкриттями стало

виявлення численного інвентарного матеріалу храму та нові деталі його планування. Після повномасштабного вторгнення Росії пам'ятка опинилася у зоні військового протистояння і на сьогодні продовження досліджень унеможливлене.

Отже, пам'ятка має тривалу історію дослідження, де щоразу, вона дивувала дослідників своїм багатством на матеріальні знахідки. Особливу увагу привертала до себе через свою унікальність та неповторність, висвітлюючи доволі таки важливий аспект людського життя — релігію. Системні дослідження тривали до 2019 року. На разі продовжити вивчення даної пам'ятки неможливе через військові дії на території України.

**Античний чорнофігурний кілік
в контексті греко-варварських відносин**

Свиридов Андрій

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

asviridov630@gmail.com

Питання контактів грецького і варварського світу є ключовим, оскільки воно розкриває ряд проблем і питань. Вивчення предметів керамічного імпорту з поселенських пам'яток Правобережжя Середнього Дніпра є надзвичайно цікавим, оскільки вони маркують важливі процеси встановлення взаємодій двох абсолютно різних світів. Саме з цієї метою у даній доповіді йтиметься мова про чорнофігурний кілік з Аттики.

Витоки цієї знахідки губляться, оскільки Н. Онайко у своїй роботі «Античный керамичный импорт в Приднепровье и Побужье в VII–V веках до н. е.» вказує на його знахідку як випадкове. В ході наших опрацювань, ми можемо висунути думку, що даний кілік походить з комплексу поховальних пам'яток. У принципі будь-які згадування про «випадкові знахідки біля с. Хмільна» відсутні.

Н. Онайко зазначила, що від кілика збереглась ніжка і частина дна. На цих фрагментах збереглися зображення на внутрішній стороні фігура танцюючого силена. Порівнює автор цю знахідку з аналогічними

матеріалами. Вказуючи на зображення такого ж танцюючого Селена на лекіфі із Роменського району, що також є випадковою знахідкою. На денці килика з с. Хмільні, що збереглося гірше за перше, танцюючий сильний зображений з піднятими вгору руками.

Як відомо з грецької міфології Силен син Гермеса та одного з німф, вихователь, опікун та товариш Діоніса. Стародавні зображали його у вигляді постійно п'яного, веселого і доброзичливого лисого старичка, товстого, як наповнене вином хутро, з яким він ніколи не розлучався. Через пияцтво Силен сам не міг ходити, його водили під руки або возили на віслюку сатири. Він неохоче відкривав людям майбутнє, для цього його треба було спіймати хитрощами і змусити пророкувати.

Аналогічні матеріали зустрічаються серед колекцій Аттики. В тому, що даний килик належить до виробництва саме вище зазначеного регіону сумнівів не виникає. Сцени із зображенням різних міфологічних і не тільки персонажів на медальйоні в центрі киликів простежується на багатьох посудинах аттичного виробництва. Характерні зображення також тварин по центру. До прикладу маємо декілька таких киликів із зображенням оленя. Посудина походить з Ольвії. Продатовано в межах 500–490 рр. до н. е. Також маємо зображення орла на килику. Продатовано в тих же межах 500–490 рр. до н. е. Також характерне нанесення зображення в центрі килика фігури оголеного юнака. Даний килик знайдений в Ольвії і походить з некрополя. Датується знахідка 500–490 рр. до н. е.

І що цікаво, на всі вище згаданих киликах на стінках посудини є характерні зображення танцюючого сатира, імовірно Селена, який зображується в традиційній позі.

На килику з зображенням оголеного юнака на зовнішній стінках по боках ручок: танцюючі сатири, всі у фігурному зображенні однакові, праворуч у профіль, голова наліво, ноги напівзігнуті, руки на рівні грудей.

На килику з зображенням орла також має місце зображення танцюючих сатирів. Ноги зігнуті, права піднята і вперед; руки зігнуті на талії. Сатир танцює вліво, як, але обличчям праворуч. Танець сатира вправо, ноги зігнуті, ліву виставити вперед; руки зігнуті на рівні грудей.

Головне, маємо зображення і самого сатира в центрі кілика. Посудина знайдена в некрополі Ольвії разом з похованням дитини. Сатир біжить праворуч у профіль, голова наліво, груди фронтально. Ноги зігнуті, права відставлена вперед, ліва рука злегка зігнута, відставлена вперед, права рука зігнута, відставлена назад. На зовнішніх стінках наявне зображення Діоніса виноградні лози з крапковим листям і виноградом. По боках ручок: танцюючі сатири. Датований кілик 510–490 рр. до н. е.

Н. Онайко датувала кілик в межах останньої чверті VI ст. до н. е. На основі аналогічних матеріалів ми пропонуємо цю дату дещо відкоригувати і запропонувати датування в межах 510–490 рр. до н. е.

Залізні знаряддя праці населення салтівської культури

Устименко Юрій

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ustymenkoyuriy2003@gmail.com

Салтівська культура, на думку багатьох дослідників, являється археологічним відображенням культури Хозарського каганату. Важливим аспектом життя цих людей було використання залізних знарядь праці, які значно впливали на господарство і побут населення даної держави. Археологічні знахідки свідчать про розвинену металургію та широкий спектр знарядь, що використовувалися в сільському господарстві, ремеслах та побуті носіями салтівської культури. Виготовлення таких предметів вимагало широких знань у сфері виплавки металу, ковальства та обробки заліза. Тому дослідження цих предметів допомагає краще зрозуміти економічний та соціальний устрій різноетнічного населення, яке входило до складу салтівської культури.

Хронологічні рамки дослідження датуються другою половиною VIII – початком X століття, тобто часом існування салтівської культури, а територіальні межі визначені територією яку вона займала. В роботі використовуються традиційні методи притаманні для історико-археологічних досліджень: типологічний, статистичний тощо. В історіографічному плані всі праці в яких розглядаються

залізні знаряддя праці можна поділити на три групи. Зокрема, наукові розробки радянських та українських археологів, та звітну польову документацію.

Джерельну базу дослідження складають археологічні джерела, які представлені катакомбними похованнями (Маяцький, Дмитріївський, Верхньосалтівський, Старосалтівський), ямні (Нетайлівський), кремаційні (Суха Гомільша, Нова Покровка, Лисий Горб, Кицівський, Кочетківський) та біритуального (Червона Гірка).

Наукова новизна даного дослідження полягає в наступному:

1) Воно являє собою узагальнюючу роботу, в якій представлено аналіз залізних знарядь праці, завдяки цим предметам можна прослідити побут і розвиток господарства носіїв салтівської культури;

2) Уточнена типологія залізних знарядь праці.

В роботі представлено аналіз салтівських знарядь праці. Завдяки цим предметам можна прослідити розвиненість металургії салтівського населення, їх господарство і побут. Досліджуючи тему, можемо виокремити дві її частини. Перша — промислові знаряддя, яка включає в себе дослідження знарядь для обробки деревини і знарядь рибальства носіїв салтівської культури. У ході нашого дослідження вдалося виокремити три типи свердл. При роботі із деревиною салтівці використовували токарські, ручні різці і ложкарі. Вони використовували долото двох типів, зубила і тесла. Варто звернути увагу на два типи цвяхів, які використовували салтівці в побуті.

Говорячи про рибальство ми виокремили шість типів гачків якими користувалися носії салтівської культури. Три типи відносяться до безбородчастих гачків. Інші три типи відносяться до бородчастих гачків.

Друга частина — господарські знаряддя, які представлені ножами, які поділено на чотири типи. Зауважимо про три типи серпів і два типи кіс. Для обробки ґрунту салтівці використовували два типи наральників, два типи чересел, два типи мотик і леміш. Важливу роль в господарстві салтівців відігравали два типи господарських сокир.

Знахідки цих артефактів показують нам, що населення салтівської культури не тільки займалося землеробством, а й мало розвинене

ремісничє виробництво. Це може свідчити нам про доволі високий розвиток металургійного виробництва.

У ході дослідження нам вдалося виокремити види, типи і підтипи залізних знарядь праці носіїв салтівської культури. Результати досліджень допомагають нам краще ознайомитися із розвитком господарства даного населення. В цілому, дослідження залізних знарядь салтівської культури дозволяє глибше зрозуміти економічні та соціальні процеси, що відбувалися в Східній Європі у VIII–X століттях, та їхній вплив на подальший розвиток регіону.

**Попередні результати огляду
імпортних артефактів ранньоскіфського часу
в матеріалах Більського археологічного комплексу**

Чуділовська Аліна

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
Комунальна установа «Історико-культурний заповідник «Більськ»
Полтавської обласної ради
chudilovski@karazin.ua*

Проблема вивчення архаїчних імпортних предметів та міжкультурних контактів населення лісостепової Скіфії є актуальною наразі, адже за останні роки завдяки археологічним польовим роботам значно розширилась джерельна база, і для подальшого вивчення цього питання є необхідність узагальнення наявних матеріальних джерел — імпортних предметів, що були знайдені в межах Більського городища та його округи.

Джерельна база дослідження складається з матеріальних (імпортні предмети ранньоскіфського часу, знайдені на теренах Більського городища) та письмових джерел (зокрема — «Історії» Геродота). До останньої категорії належать і архівні документи — зводи пам'яток, звіти археологічних розкопок, щоденники тощо. Під час дослідження були застосовані як суто історичні методи, так і археологічні. Вперше зроблено спробу каталогізації імпортних археологічних матеріалів ранньоскіфського часу, знайдених на Більському городищі та його

окрузі, створено мапу знахідок та надано власне бачення проблеми — в цьому полягає наукова новизна. Надалі планується розширення цієї теми та подальші дослідження.

В процесі дослідження загалом було описано 45 предметів. Каталог містить такі предмети, як кераміка, побутові вироби та знаряддя праці.

В процесі картографування було встановлено, що з усіх описаних в каталозі предметів, більшість було знайдено в межах Західного укріплення Більського городища (34 предмети), що пояснюється нерівномірністю заселення комплексу. Менше (дев'ять предметів) — було виявлено в похованнях некрополя Скоробір. Один предмет було знайдено на поселенні Царина-Сад; одна випадкова знахідка — в заплаві правого берега річки Стара Ворскла. Враховуючи те, що імпорتنі речі трапляються як під час досліджень поселень, так і поховань, можна констатувати, що такі предмети не були маркером статусності чи престижу; більшість з них використовувались населенням у повсякденному житті.

В асортименті античних імпорتنих артефактів значною мірою переважають керамічні предмети (амфорна тара та столова кераміка); окрім цього відомі і прикраси (скляні буси та намистини, підвіски з мушель Каурі). Центральноевропейські імпорти представлені виробами з заліза (пінцетами, ножами-бритвами), також прикрасами (це трапецієвидна підвіска з бронзи, підвіска у формі сокири з кістки, напівсферичними бронзовими бляшками з орнаментациєю та без неї). Імпорتنі предмети передньоазійського походження порівняно нечисельні: мідний кований казан, фаянсові намистини, вироби з кістки. Окрім цього, в межах Більського археологічного комплексу були знайдені предмети єгипетського походження: фаянсові амулети (один типу «Око Гора», та один у вигляді скарабея), також намистини.

Розглядаючи хронологію появи імпорту на теренах Більського городища та його округи, можна визначити, що пам'ятка є одним із небагатьох скіфських укріплених поселень, де міжкультурні контакти почали з'являтися ще з останньої чверті VIII ст. до н. е. У кінці VII – на початку VI ст. до н. е. ці контакти стали постійними.

В контексті розгляду шляхів надходження імпортованих артефактів до Більського городища можна виокремити кілька впливів. Першим є торговельно-обмінний процес із грецькою колонією на о. Березань з півдня — весь античний імпорт ранньоскіфського часу в матеріалах городища та навколишніх могильників є наслідком цього. Знаходимо імпортовані предмети і з Центральної Європи; причина цьому — хвилі міграцій племен із заходу. Присутні також артефакти з Єгипту та Малої Азії.

До Більського городища потрапляли як суто імпортовані предмети, так і закріплювались певні культурні традиції мігрантів, через що серед матеріальних джерел знаходимо предмети місцевого виробництва із запозиченим стилем і технікою виготовлення.

Ці факти ще раз підтверджують винятковість Більського городища серед інших поселень раннього залізного віку на території Північного Причорномор'я, адже саме тут настільки широко представлена колекція імпортованих речей кількох культурних впливів. Наразі також є чимало неопублікованого матеріалу, який знаходиться на етапі камеральної обробки. Завдяки щорічним польовим роботам колекції імпорту ранньоскіфського часу продовжують поповнюватись. Не виключено, що в наступні роки буде зібрано ще більше нового цікавого матеріалу.

РОЗДІЛ II
ВОЄННА ІСТОРІЯ

**Арбалети у війську ранньосередньовічного Китаю
епохи династії Тан (618–907 рр.)**

Козловський Сергій

Львівський національний університет імені І. Франка

serg.kozlovskyy@gmail.com

Династія Тан, яка у 618 р. прийшла на зміну династії Суй, фактично успадкувала збройні сили від попередниці, основою яких була територіальна армія — фубін. За службу у війську солдати отримували земельні ділянки, а їхні родини звільнялись від податків. Імператори династії Тан створили центральне військове міністерство, якому підкорялися усі підрозділи фубіну. Географічний розподіл фубіну був нерівномірним — переважна частина армії знаходилась у північно-західному регіоні. У 749 р. систему фубіну було скасовано, замість неї постало регулярне військо. Чисельність збройних сил династії Тан не була сталою, в різні роки становила від 500 до понад 700 тис. осіб.

Китайське військо складалось з піхоти та кавалерії. В епоху Тан серед війська знову можна спостерігати поширення арбалетів (木弩 mù nǔ), які мали ефективну дальність у понад 220 метрів. Відомі китайські генерали Лі Цзін (Li Jing) та Лі Куань (Li Quan) наголошували на тому, що 20% піхотинців повинні були озброюватись саме арбалетами. На практиці, арбалетники становили понад 10% військ (якщо говорити про окремі військові кампанії).

Серед джерел, в яких згадується використання арбалетів у бою, слід згадати текст військового губернатора Li Quan (李筌) «Tai bai yin jing» (太白陰經) (759), енциклопедичний текст «Тундянь» (801 р.) генерала та історика Ду Ю, «Старій історії Тан». Історіографічну базу дослідження становлять Chen Lebao, *The change of crossbows' military function between the Tang and Song Dynasties* (2013), Wang Saishi, Liu Xi, *The archery and hunting of the Tang Dynasty* (1986), Д. Граф «Середньовічне військове мистецтво Китаю, 300–900» (D. Graff *Medieval Chinese Warfare* (2002)), Андраде Т. Андраде «Епоха пороху: Китай, військові інновації та піднесення Заходу у світовій історії» (The Gunpowder Age: China, Military Innovation, and the Rise of the West in World History (2016)).

Саме в епоху Тан можна простежити використання арбалетів для залпового вогню по ворогу. Залповий вогонь з арбалетів можна було вести за умови, що арбалетники на полі бою вишикувались у кілька рядів, а позаду арбалетників знаходились заряджаючі, які швидко перезаряджали зброю і дозволяли підтримувати темп ведення вогню. Воїн, який здійснював постріл, повертався для перезарядки арбалету, а його місце займав інший борець. Спростовано тези про те, що зарядка арбалету потребувала величезних зусиль та вмінь, адже під час оборони фортець та міст, вогонь по ворогу з арбалетів часто вели навіть жінки. Арбалети в добу династії Тан використовували й як артилерію, особливо під час захисту фортець. Каркас арбалету, який застосовували при облогах, мав висоту більшу за людський зріст, а тятиву натягували за допомогою мотузок. Великі арбалети могли вести вогонь на дистанцію понад 1000 метрів. Згідно слів хроніста Джувайні, у XIII ст. монголи використовували під час облоги міст саме великі китайські луки та команди обслуговування цієї зброї.

Яскравим прикладом ефективного використання арбалетів є битва біля міста Чаншань (Changshan), у лютому 756 р., під час повстання генерала Ань Лушаня. Танський генерал Лі Гуаньбі розмістив свої війська біля міських мурів, аби вони не зазнали ударів з тилу — попереду зайняли позиції піхотинці із списами, а позаду розташувались понад 1000 арбалетників, вишикуваних у кілька шеренг. Коли танське військо спробував атакувати загін кінноти бунтівників, під командуванням генерала Ші Сіміня, вершники потрапили під щільний вогонь арбалетів, зазнали втрат та не змогли наблизитись до танських піхотинців.

В результаті дослідження отримано висновок, що арбалети активно використовувались танським військом, переважно під час оборони. Ефективність даного типу зброї пряму залежала від тактики використання загонів арбалетників. Питання недостатньо опрацьоване у історіографії.

Організація розвідки у війську еміра Тимура (1336–1405 рр.)**Кривохижа Роман***Київський національний університет ім. Тараса Шевченка**rkrivohiza930@gmail.com*

Військова діяльність середньоазійського еміра Тимура вивчена досить детально, коли мова йде про тактику ведення бою, облоги чи розташування підрозділів. Найбільш повно про це говорить сучасний французький автор Жан Поль Ру в праці «Тамерлан», де описує різні складові управління військом Тимура. Історик П. Пертон в праці «A History of the Late Medieval Siege, 1200–1500» торкається аспектів ведення еміром Тимуром облоги фортець. Дослідник М. Іванін в праці «Про військове мистецтво та завоювання монголо-татар і середньоазійських народів при Чингізхану та Тамерлану» оглядає тактику ведення битв військами Тимура. Проте, історіографія не містить комплексних досліджень щодо наявності в армії еміра Тимура (1336–1405 рр.) розвідки, котра б мала спеціальні завдання в рамках військових кампаній.

Наявна джерельна база дозволяє нам провести дослідження щодо історії перебування розвідувальних підрозділів в армії Тимура. Зокрема, найбільш детальні свідчення про цікавий нам аспект ми отримуємо із «Зафар-наме», придворної хроніки Тимуридів, написаної Ш. Йазді в XV столітті. Допоміжні свідчення можемо отримати зі «Щоденника подорожі до Самарканду до двору Тимура» кастильця Клавіхо та «Щоденника походу Тимура до Індії» Г. Алі.

В роки боротьби за влади в Центральній Азії (Мавераннахр) протягом 1361–1365 р. Тимур керував невеликими загонами, де не було чітко вираженої розвідки. Однак, джерела підтверджують, що в цей час еміру доводилось протидіяти ворожій розвідці, оскільки Тимур часто опинявся поза межами свого регіону та міг потрапити в небезпечну ситуацію, якби розвідувальні дані ворога дозволили б позбавити еміра можливості швидко маневрувати.

Згодом (друга половина 1360-их), в Тимура вже було більш чисельне військо, розвідку та слідкування за безпекою табору вели вартівні загони. Згадується, що дані загони могли орієнтуватись навіть в слідах, та відслідковувати ворожі пересування.

За потреби, Тимур виділяв окремі загони для охорони важливих об'єктів та ведення спостереження за місцевістю, з якої міг з'явитися ворог. Зокрема, в джерелах часто згадуються такі загони поруч з мостами, обозами чи переправами.

Протягом військової діяльності еміра Тимура в 1370–1405 роках досить частою була така картина: битва розпочиналась з сутички двох караульних авангардних загонів, котрі шли попереду для розуміння командуванням ситуації. Потім, до цих загонів надходили основні сили та починали повномасштабну битву.

Практикувалося взяття провідника для визначення обхідного чи більш короткого шляху, аби наблизитися до ворога зненацька та мати момент несподіваності. Проте, джерело згадує події одного з походів Тимура проти сусіднього Могулістану, коли розвідка невірно знаходила дорогу і військо кілька днів блукало у ворожій місцевості та мало проблеми з провіантом і водою.

В період війн Тимура проти хана Тохтамиша (1390-ті роки) сторони прагнули захопити полонених, котрі могли б повідомити корисні свідчення. «Зафар-наме» наводить дані про випадок, коли Тимур та Тохтамиш майже одночасно відправили розвідників з цією метою.

Мали місце диверсійно-розвідувальні загони. У Тимура служили деякі гірські племена, що зналися на розвідці в умовах гірської місцевості, коли потрібно було знайти підходи до ворожої фортеці. При облозі фортеці дрг Тимура могли пробратися до неї через водогін, раптово захопити підйомний міст чи атакувати гарнізон.

Таким чином, ми встановили наявність у військах Тимура розвідувальних загонів та дрг, котрі мали свої спеціальні завдання і також робили внесок в здобуття військового успіху. Можемо підтвердити, що варто уявляти військо еміра Тимура у вигляді збіговиська варварів, спроможних лише для набігів. Навпаки, воно мало серйозну організацію, в тому числі — розвідку. Дане дослідження є перспективи для подальшої розробки.

**Основна роль 6-ї дивізії січових стрільців в обороні Замостя
(28.08–02.09.1920)**

Кутовенко Володимир

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

wolodimirkutowenko@gmail.com

У подіях Радянсько-польської війни 1919–1921 рр. до сьогоднішнього дня залишаються чимало моментів, які не отримали достатнього висвітлення в історіографії. Розвиток історичної науки стимулює дослідження подій, що мали значний вплив на історію, зокрема роль 6-ї дивізії січових стрільців у обороні Замостя наприкінці серпня 1920 року. Пропоноване дослідження дозволить детально вивчити її головний внесок у захист міста Замостя. Успішна оборона, яка зупинила наступ війська Будьонного та призвела до відступу «червоних», відкрила можливість для наступу українсько-польських військ на Галичину й Волинь та подальшого звільнення Західної України і тимчасово Поділля від більшовиків.

Історики (В. Литвин, Д. Дорошенко, Я. Тинченко) та свідки подій (І. Феценко-Чопівський, М. Безручко та ін.) частково висвітлювали ці події, проте в історіографії ще відсутній спеціальний розгляд цієї важливої битви. Метою дослідження є аналіз ролі 6-ї дивізії січових стрільців в обороні міста та визначення впливу українських січовиків на подальший успіх в наступі військ УНР та Польщі, що призвело до відвоювання від більшовиків західноукраїнських земель.

Оборона Замостя з 28 серпня до 2 вересня 1920 року була вирішальним етапом у боротьбі між українсько-польськими та більшовицькими військами. У цих боях 6-а стрілецька дивізія Армії УНР під командуванням генерала М. Безручка разом з польськими військами (до 2 тисяч українських стрільців та 1,5 тисячі польських стрільців Канівського полку) відбивала численні атаки Першої кінної армії Будьонного, що налічувала понад 16 тисяч осіб.

Після невдалих спроб прориву під Львовом, Будьонний отримав завдання пройти через Замостя та Люблін, щоб підтримати більшовиків під Варшавою. Однак, не зумівши захопити Замостя, він зазнав серйозної затримки, що заблокувало його шлях до Варшави

й стало стратегічною поразкою для Червоної армії. В урочищі Комарів під Замостям відбулася одна з найбільших кавалерійських битв 20-го століття. Після великих втрат і невдач у боротьбі за місто, Будьонний змушений був відступити на схід до Володимир-Волинського. У той час польські війська здобули перемогу під Варшавою 16–17 серпня, після чого перейшли в наступ і відкинули більшовиків.

Оборона Замостя значно затримала наступ Червоної армії та створила умови для подальшого успіху українсько-польських військ. Найважливішу роль у цьому відіграла 6-а дивізія січових стрільців, яка стала основою для звільнення Західної України та подолання більшовицької загрози. Як справедливо зазначив І. Феценко-Чопівський: «Поляки привласнили собі цей успіх, охрестивши його “чудом над Віслою”, хоча — якщо вже йдеться про чудеса — насправді це було “чудо під Замостям”».

Сучасна українська історіографія повинна більш популяризувати цю історичну подію, згадувати імена героїв котрі боролися за Україну та її волю в цій глибокій обороні на теренах Польщі в тяжкій для нашої держави дні, зупинивши наступ більшовиків і забезпечивши стратегічну перевагу для українсько-польських військ у Радянсько-польській війні 1919–1921 рр. Зусилля 6-ї дивізії січових стрільців під командуванням генерала М. Безручка відіграли ключову роль у затримці Червоної армії, що створило умови для наступу та відвоювання Західної України. Ця подія, хоча й недостатньо висвітлена в історіографії, стала вирішальною для подальших успіхів українсько-польських сил, змінивши хід війни.

Ознайомлення аварів зі спорудженням каменеметів у 587 р.

Лагодич Володимир

Львівський національний університет імені І. Франка

lagodicvolodimir@gmail.com

Особливості взаємовпливів протиборчих сторін у ході воєн давнини та сучасності залишаються нерозкритими донині. Доба Пізньої

Античності не становить у цьому контексті винятку. Унікальним у цьому контексті є приклад азійських кочовиків аварів, що мігрували до терен Центрально-Східної Європи близько 557 р. та вступили в активну конфронтацію з Константинополем із 568 р. Протистояння аварів з Імперією, що тривало з перервами до першої третини VII ст., проходило під знаменником абсорбції як тактичних, так і технічних прийомів обидвома таборами. Питання застосування кочовиками облогових машин знайшло відображення у напрацюваннях М. Волошина, М. Гурбаніча, Д. Граффа та Г. Кардараса. Джерельний корпус нашого огляду представлений матеріалами II книги «Історії» Феофілакта Сімокатти та «Хронографії» Феофана Сповідника.

Визначальною для потестарного об'єднання аварів та Римської імперії стала війна 583–602 рр. Ареалом конфлікту аварів та Імперії виступили терени провінцій Мезія I, Мезія II, Скіфія Геммімонт та Еуропа Фракійського діоцезу. До середини 80-х років VI ст., бойові дії поміж сторонами зводились до набігів кочовиків, метою яких було розорення згаданих вище провінцій та населених пунктів Акіс, Анхіал, Томі й Маркіанополь. Успіх виправ номадів залежав від наявності в римлян вишколених сил та укріплених мурів. Авари довгий час були неспроможні руйнувати фортечні стіни унаслідок відсутності досвіду в спорудженні облогових машин. Цей факт визначив провал штурмів Сирмія у 569–570 рр.

У ході кампанії супроти римлян на теренах Мезії II у 587 р., аварами неподалік від твердині Аппіарій (грец. *Αππίαρειαν*) було захоплено у полон римського облогового інженера на ім'я Буса. З огляду на матеріал 16-го уривку II книги «Історії» Феофілакта, можна стверджувати що Буса перебував на службі у складі гарнізону Аппіарія та був ветераном бойових дій. На це дотично вказує характеристика інженера як «відомого своєю доблестю»; здійснення ним «геройських справ, які... той виконував із великою небезпекою [для себе], а також факт того, що Буса був захоплений аварами у ході полювання. Відповідно матеріалу «Стратегікону», останнє було прерогативою офіцерів середнього та високого рангу. У будь-якому разі, наратив Феофілакта та Феофана зводиться до того, що: 1) інженер був взятий

зненацька у передмістях Аппіарія, рушивши на полювання один; 2) аварські воїни, що захопили в полон Бусу, мали намір отримати за нього викуп, підійшовши до стін твердині з полоненим; 3) первинно, кочовикам була невідома кваліфікація офіцера.

Слідуючи матеріалу Феофілакта та Феофана, бійці гарнізону «відкинули з огидою» пропозицію кочовиків, не піддаючись при цьому на «благання» полоненого. Унаслідок цього, Буса, не знайшовши розуміння у побратимів, «почав навчати аварів страшного мистецтва поліоркетики». Проявом цього стало «привчення [кочовиків] стріляти з елеполіса (грец. *ελέπολις* = каменемет)». Зрештою, машина Буси та однотипні їй «допомогли [номадам] завоювати безліч міст [Фракійського діоцезу]». Однак, з огляду на низку контрударів римлян під очоленням *magister militum* Пріска у 90-х роках VI ст., завоювання кочовиків, як і масове створення аварами облогових машин було відтягнуте у часі до кінця 80-х років VI ст.

Підсумовуючи викладене, зауважимо що мотив ознайомлення аварів з особливостями спорудження каменеметів у 587 р., як і немало прецедентів у розвитку військово-теоретичної думки, визначився головню випадковістю та тривалою мілітарною взаємодією з Імперією. З огляду на специфіку суспільного розвитку, кочовики *a priori* не могли створити ефективних облогових пристосувань. Облога як тактичний прийом стала відома аварам лише з часу першої війни з Константинополем у 568–570 рр. Зрештою, яскравими проявами нездатності аварів ефективно застосовувати облогові пристосування стануть штурми Фессалонік 587/597 р. та Константинополя 626 р.

**Випускник Чугуївського військового училища М. Чехівський
та Українська національна революція 1917–1921 рр.**

Нижніков Дмитро

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

dmytro.nyzhnikov@karazin.ua

Чугуївське військове училище відіграло важливу роль у підготовці військових кадрів для Російської імперії протягом другої половини

XIX – початку XX ст. Його випускниками були видатні військові лідери, які здобули численні перемоги для російської армії. Проте, попри панівну ідеологію «православ'я, самодержавство, народність», що визначала виховання в усіх військових навчальних закладах, чимало їхніх випускників у роки Українських визвольних змагань стали на бік української справи. Одним із таких випускників був Микола Чехівський. Наукова проблема нашої розвідки полягає у виявленні та аналізі причин, які спонукали його як випускника Чугуївського військового училища перейти на бік українського руху.

Новизна нашого дослідження полягає у тому, що роль випускників Чугуївського військового училища як окремої професійної військової групи в Українській революції не була предметом окремої розвідки. В сучасній історіографії існує ряд робіт присвячених дослідженню загальних аспектів військових формувань УНР або окремим військовим постатям (Р. Тютенко, В. Голубка, П. Ткачука, Я. Тинченка), тоді як персональний склад і внесок кадрових військових у розбудову українського війська потребує додаткового аналізу. Крім того, в умовах триваючої боротьби України за свою незалежність актуальним є досвід формування та діяльності національних військових кадрів у критичні періоди історії. Дослідження цього питання допомагає зрозуміти виклики військового будівництва та значення кадрових офіцерів у часи політичних трансформацій. Джерельна база дослідження включає мемуари, періодику, а також аналіз військових наказів та особових справ.

Випускники Чугуївського військового училища брали активну участь в Українській революції та громадянській війні, що розгорнулися після розпаду Російської імперії. Деякі з них долучилися до Армії Української Народної Республіки, Української Держави гетьмана Скоропадського та армії Західноукраїнської Народної Республіки. Причини, які спонукали їх перейти на сторону боротьби за українську державу різноманітні.

Одним з відомих випускників Чугуївського училища та активним учасником революції був Микола Чехівський, брат прем'єр-міністра УНР В. Чехівського. Він командував Четвертим Українським (Синьожупанним)

полком імені гетьмана П. Дорошенка, а за часів Гетьманату очолював військово-санітарну комісію у справах військовополонених в Австро-Угорщині. З кінця 1918 р. обіймав посаду коменданта Києва, з 1 січня 1919 р. за сумісництвом був начальником Першої Синьої дивізії Дієвої армії УНР. З 30 січня 1919 р. він виконував обов'язки інспектора у справах формування Синьожупанних дивізій, а з 7 лютого 1919 р. став військовим слідчим Південно-Західного району Дієвої армії УНР. У 1919–1921 рр. Микола Чехівський був військовим представником УНР у Грузії. Дослідження свідчить, що з перших днів революції він активно підтримував українізацію армії. Як показало наше дослідження, з перших днів війни він активно підтримував українізацію армії. Важливо відзначити, що українофільські погляди всіх братів Чехівських сформувалися під впливом батька-священника Мусія Вікторовича Чехівського, який був членом громадівського руху протягом другої половини XIX ст. Ще у 1905 р. М. Чехівський був звільнений з посади професора на кафедрі церковної історії Київської духовної академії за «мазепинство» та поширення українофільських ідей під час реакції імперської влади. Треба зазначити, що його брат, В. Чехівський, у 1904 р. також був переведений на нижчу посаду за організацію українського гуртка у Київській духовній семінарії.

Таким чином, українофільські погляди М. Чехівського сформувалися ще в період дитинства та юності під впливом батьківського виховання та освіти, тобто ще до вступу у Чугуївське військове училище, і саме міцно укоренившись українофільські погляди спонукали його взяти активну участь у боротьбі за Українську державу.

***Тилове забезпечення військового підрозділу «Азов»
у 2014–2024 рр.***

Терук Вікторія

*Львівський національний університет імені Івана Франка
victoriateruk@gmail.com*

Вмотивованість військового підрозділу під час несення служби та ефективність виконання бойових завдань невід'ємно пов'язані

з підтримкою тилу. Особливості воєнного часу створили ряд проблем, з якими можуть стикнутися військовослужбовці, тому з 2014 р. в Україні виникла потреба у створенні тилових структур для їхнього вирішення.

Існувала прогалина в гуманітарній та соціальній підтримці бійців — цими напрямками ніхто в державі досі не займався. Відповідь новим викликам надало добровольче середовище, зокрема підрозділ «Азов», який запропонував свої організації супроводу й підтримки військовослужбовців.

Дослідження вперше комплексно висвітлює головні тилові служби, які забезпечували підрозділ «Азов» упродовж 2014–2024 рр. Історіографія через новітній період у відведеній тематиці є бідною та обмежується Інтернет-публікаціями. Величезний масив у джерельній базі становлять відеодокументи, опубліковані інтерв'ю, виявлені на офіційних сторінках «Азову».

Використаний метод усної історії створив унікальний тип джерела — інтерв'ю. Нашими респондентами стали працівники кількох відділів патронатної служби. Було отримано нові свідчення, які уточнюють дані про систему цієї організації в Україні, особливості її функціонування та взаємодії з військовослужбовцями.

Здобутки «Азову» неможливо повноцінно охарактеризувати без його тилового забезпечення, яке всебічно підтримує підрозділ. У першу чергу, це патронатна служба, перша в Україні організація такого типу. Її відділи сприяють допомозі, професійному супроводу всіх категорій військовослужбовців, серед яких поранені, полонені та загиблі. Поза увагою тут не залишають також родини бійців. Наявність патронатної служби робить впевненим кожного, хто приходить на службу в підрозділ, бо за будь-яких обставин в умовах війни він чи його рідні не будуть покинуті напризволяще.

Діяльність відділу роботи з полоненими підтримує інформаційна активність Асоціації родин захисників «Азовсталі». Вона організовує різні публічні заходи, якими нагадує суспільству про військовополонених. Оскільки для «Азову» ця категорія бійців є досить проблемною через велику кількість побратимів, що перебувають досі в полоні, діяльність Асоціації стає голосом самого підрозділу в тилу.

Вкрай необхідне в умовах активних бойових дій фінансове та логістичне забезпечення виконує громадська організація «Azov One». Займаючись грошовими зборами і налаштуванням співпраці, вона гарантує швидкісне та якісне задоволення потреб формації на фронті.

Патронатна служба, Асоціація родин захисників «Азовсталі» разом із організацією «Azov One» є надійним тилом, який забезпечує різні потреби бригади «Азов» від опіки над пораненими, загиблими, полоненими, інформаційного розголосу про останніх до фінансової та логістичної підтримки тим частинам підрозділу, що перебувають на фронті. Сучасна війна вимагає в тилових організацій постійної роботи задля створення підлеглим повноцінної опори — в «Азов», як бачимо, вона існує.

***Еволюція німецьких лінійних крейсерів
на прикладі другого покоління SMS Moltke та SMS Goeben***

Ярошенко Дмитро

Львівський національний університет імені Івана Франка

DMYTRO.YAROSHENKO.IST@lnu.edu.ua

Дослідження розвитку німецьких лінійних крейсерів є важливим для розуміння еволюції військово-морських технологій і тактики ведення бою на початку XX ст. На цих кораблях апробували інноваційні технічні рішення, що мало відчутний вплив на хід військових кампаній, зокрема в Середземному морі. Досліджувана проблема має наукову актуальність, оскільки доповнює розуміння значення розбудови військово-морського флоту для Німецької імперії у контексті підготовки до війни глобального масштабу.

Окремі аспекти окресленої проблематики розглянули у своїх дослідженнях Ейден Доудсан в «The Kaiser's Battlefleet: German Capital Ships 1871–1918», Ангус Констам — «German High Seas Fleet 1914–18 The Kaiser's challenge to the Royal Navy» та Еріх Грюнер — «Die deutschen Kriegsschiffe 1815–1945».

Першим німецьким лінійним крейсером став SMS Von der Tann («Фон дер Танн»). Він на відміну від британських лінійних крейсерів

мав набагато краще бронювання: головний бронепояс «Von der Tann» складав 250 мм напротиагу 120 мм «Invincible» («Інвінзібл»), однаковою швидкістю до 25 вузлів та трохи меншим калібром гармат 283 мм супроти 305 мм.

Роботи над наступним лінійним крейсером почалася ще під час розробки попереднього корабля, а саме в травні 1907 р. Було прийнято рішення про побудову двох кораблів одного типу SMS Moltke («Мольтке») і SMS Goeben («Гебен») вартістю 42 мільйони райхсмарок кожен. Обидва кораблі були споруджені на верфях компанії Блом унд Восс. За ім'ям першого прийнято називати і тип. Вони стали еволюційним етапом розвитку «Von der Tann». Зокрема було збільшено водотоннажність на 4 тисячі тонн, додалася одна башта головного калібру та на 5 калібрів збільшилась довжина гармати, швидкість та бронювання.

Озброєння складалося з 10 гармат 28cm SK L/50 у п'яти двогарматних баштах: дві на кормі, одна на носі й дві ешелоновано в центральній частині корабля. Броньбійні снаряди головного калібру мали масу 302 кг та початкову швидкість 895 м/с, що дозволяло вести вогонь на дистанцію до 19 100 м. Кораблі мали 2 допоміжні калібри: 12*15cm SK L/45 та 12*8.8cm SK L/45. Торпедне озброєння складалося із 4*50cm підводних торпедних апаратів.

Головний бронепояс мав товщину 270 мм в цитаделі та скорочувався до 100 мм на кормі та носі. Горизонтальне бронювання складалося з бронепалуби товщиною 50 мм та 50 мм скосів. Бойова рубка мала 350 мм бронювання, задня — 200 мм. Башти головного калібру мали лобове бронювання 230 мм, бортове — 180 мм та дах 90 мм. Корабель був розділений на 15 водонепроникних відсіків. Він мав подвійне дно корпусу на 78 % довжини, що давало значний протиторпедний захист.

Силова установка складалася з 24 бойлерів в чотирьох відсіках. Корабель мав чотири турбіни Парсонса з приводом на чотири гребні вали. Вони забезпечували максимальну швидкість при форсуванні до 28 вузлів та крейсерську в 25.5 вузлів. Була покращена маневреність за допомогою установки двох паралельних рулів. Електричний струм в 1500 кВт при 225 вольтах виробляли шість турбо-генераторів.

Служба цих однакових кораблів пройшла кардинально різними шляхами. «Moltke» прийняв участь у всіх важливих операціях флоту зокрема в битві при Доггер-банці (1915) та Ютландському бою (1916), а закінчив свою службу на дні бухти Скапа-флоу 21 червня 1919 р., самозатоплений екіпажем після інтернування. У свою чергу «Goeben» з 1912 р. перебував у Середземному морі. На початку війни обстріляв французькі порти в Алжирі після чого прорвався до Туреччини і був переданий османському флоту, де був залучений до війни на боці Четверного союзу. Корабель прослужив до 1950 року.

Загалом лінійні крейсери типу «Moltke» були визначними для свого часу, вони вирізнялися над аналогами високим рівнем захисту, швидкістю та достатньою потужною артилерією. Ці кораблі гарно проявили себе в бою і стали основою для подальшого розвитку цього класу.

РОЗДІЛ III
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
ТА СПЕЦІАЛЬНІ
ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Мемуари як об'єкт дослідження в сучасній гуманітаристиці**Брага Леон***Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара**braga_leon@ukr.net*

Мемуари завдяки своїй багатовимірності (насиченість фактологічним матеріалом, духом часу, настроями епохи, наявності біографічної інформації про авторів, їх емоційні стани, рефлексії) є об'єктом посиленого інтересу в сучасній гуманітаристиці. На сьогодні мемуари користуються підвищеною увагою дослідників як самостійне культурне явище, що розглядається спеціалістами різних галузей: істориками, філологами, культурологами, літературознавцями, філософами, психологами. Оскільки міждисциплінарність сучасних наукових досліджень все більше стає основною вимогою часу, відтак у науковому просторі мемуари розглядаються не тільки як історичні джерела, літературний жанр чи один із засобів комунікації, а й як культурно-історичний феномен, що потребує ґрунтовного вивчення спеціалістами різних гуманітарних напрямів.

Дослідженням мемуарів спеціально займаються переважно історики та філологи. Серед сучасних істориків лідером у студіюванні мемуарних джерел є Н. І. Любовець. Варто відзначити також роботи І. Н. Войцехівської, В. Ю. Іващенко, О. І. Красько, Т. Ю. Черкашиної та ін.

Головним у розробці теми є комплекс історіографічних методів, які включають історіографічний аналіз і синтез, методи бібліографічної історіографії, біоісторіографічний метод та контекстуальний аналіз.

Як об'єкт дослідження мемуарні джерела розглядаються в рамках різних гуманітарних наук. Зокрема, використання мемуарів в якості саме історичного джерела вимагає їх ретельного опрацювання, критичного аналізу та врахування центральної особи — автора. Наприклад, думка стосовно конкретних подій, ситуацій, особистостей. Центральне місце у дослідженні мемуарних джерел істориками посідає критичний підхід, який передбачає врахування ряду обставин: особистість автора, його світосприйняття, час та місця події, що описуються, визначення рівня компетентності (поінформованості

у подіях). Мемуари як об'єкт дослідження для історика складають окрему цінність ще тим, що в них закладена інформація саме соціально-психологічного змісту, чого не вистачає в інших джерелах. До речі, така особливість, як правило, цікавить й психологів та соціологів.

Фахівці соціологи, психологи та політологи розглядають мемуари як один із засобів соціальної комунікації між людьми або соціальними групами. Тобто основний інтерес представників таких наук полягає у специфічній соціальній функції — здатності зберігати, передавати чи реконструювати інформацію про минулі події, і відповідно — узагальнювати індивідуальний чи колективний досвід. Своєю чергою, філологи розглядають мемуари як явище культури, своєрідний художній твір і зосереджують увагу на аналізі тексту, його стилю написання, структури, культурологічні аспекти. Характерною рисою мемуарів є поєднання із елементами форм інших жанрів (біографічна повість, психологічний роман, есе тощо), що є одним з центральних місць у дослідженні філологів.

Бібліографічний аналіз показав, що на сьогодні мемуарні джерела досліджуються фахівцями різних галузей, які поєднують історичний, історико-літературний, біографічний, філософський, культурологічний, психоаналітичний, лінгвістичний та інші підходи. Однак, найбільш впевнено утвердилися історичний та лінгвістичний. На жаль, історики, попри значний масив джерельної бази, приділяють недостатню увагу мемуарним джерелам. Водночас спостерігається збільшення наукового інтересу до мемуарів з боку представників інших галузей знань, що провокує освоєння та широке застосування міждисциплінарних підходів.

Одним із важливих здобутків сучасної історичної науки останніх десятиліть є потужне археографічне та історіографічне освоєння значного масиву мемуарних пам'яток, що само по собі заслуговує на історіографічну експертизу, що і стане основною проблематикою моїх подальших студій.

Типологія сфрагістичних пам'яток пізньомодерного періоду**Голій Роман**

*Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника
romanholij84@gmail.com*

У сфрагістиці використовують різні способи класифікації печаток: за видом, за різьбою, за матеріалом, за правовими функціями, за способом опечатування, за формою, за епохами, за власником. Звичайно кожен фахівець обирає ті підходи для класифікації сфрагістичного матеріалу, які відповідають тематиці та хронологічним межах його дослідження.

Пропонуємо звернути увагу на один із складніших способів класифікації — за типом зображення, тобто на типологію печаток. Загалом ця тематика достатньо розроблена у спеціалізованій сфрагістичній літературі. Типологія печаток ґрунтовно описана у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних істориків ще від часу появи перших досліджень, які стосувалися сфрагістичних пам'яток. Проте ці праці переважно стосуються середньовічних та ранньомодерних печаток. Відповідно не завжди цю фахову типологію можна без проблем перенести на пізніші пам'ятки, зокрема на печатки кінця XVIII – початку XX ст.

Загалом у вузькоспеціальних сфрагістичних словниках використовують такі способи класифікації печаток за типом зображення: *агіографічна*, *гербова*, *гласна* (пов'язана з іменем чи назвою власника печатки), *девоційна* (тобто *молитовна*), *емблематична*, *з архітектурним мотивом* (якщо йдеться про конкретну споруду, то розрізняють також підтип *із топографічним мотивом*), *з гербовими елементами* (тобто гербами чи гербовими фігурами, які є частиною більшого зображення), *з довільним зображенням*, *зі зображенням корабля*, *кінна* (тобто з вершником), *маєстатична* (із зображенням монарха), *піша*, *погрудна*, *портретна*, *тронна*, *написова* печатка (тобто без зображення).

До пізньомодерного періоду можуть стосуватися тільки деякі типи печаток: агіографічні, гласні, з архітектурним мотивом, гербові, емблематичні (символічні), з довільним зображенням, написові. Розглянемо детальніше ті типи, які найважче визначити.

До *гербового типу* належать печатки, які містять герб, елемент герба чи гербову фігуру у щиті чи без нього. Але якщо зображення на печатці не походить від певного герба, то такі зображення не можна вважати гербовими фігурами чи елементами гербів.

Емблематичний (символічний) тип має печатка із зображеннями, яке пов'язане з власником матриці (відображає його господарський, професійний, функціональний, соціальний статус), або ж містить певний символічний зміст. Зображення піших чи кінних людських постатей на таких печатках не є підставою класифікувати їх як *піші* чи *кінні*. Адже сфрагістика пізньомодерного періоду переважно містить зображення не конкретних власників печаток, а символічні постаті, на відміну від середньовічних кінних чи піших печаток, які дійсно мають зображають конкретних власників.

Тип печатки з *довільним зображенням* містить знак або орнамент (декорований елемент, зірка, квітка тощо), який не пов'язаний із назвою чи діяльністю власника печатки.

Написовою вважається печатка, якщо на ній відсутнє зображення, тобто у її полі є назва власника, монограма чи ініціали. Деякі дослідники класифікують загалом усі печатки з довільним зображенням як написові, тобто не вважають декор зображенням.

На нашу думку, під час опису орнаментованих написових печаток варто конкретизувати їхній тип, наприклад: *написова печатка з елементом декору*, *написова печатка з рослинним орнаментом* тощо. Однак, якщо у полі печатки (тобто у її центральній частині, обведеної написом) є тільки декор, а весь напис розміщений у полі легенди (тобто в обідку печатки), то доцільно визначати такий сфрагістичний тип як печатка з *довільним зображенням*. Якщо ж на печатці, оздобленій декором, літери є і в обідку, і в полі печатки, то її тип — *написовий*.

У типології сфрагістичних пам'яток нерідко виникає плутанина, адже її розробляли переважно для середньовічних печаток. Сфрагістична термінологія потребує конкретизації поняттєвого апарату щодо пам'яток пізньомодерного періоду.

Олекса Воропай: життя та історичні студії**Зайцев Максим***Одеський національний університет імені І. І. Мечникова**zaitsev.maksym@stud.onu.edu.ua*

У вирі боротьби України проти російської імперської спадщини та міфів, що вона залишила по собі, відбуваються великі зміни у свідомості народу. Важливим у цій боротьбі стає відновлення історичної пам'яті та вшанування найвидатніших синів та дочок української нації, що й нині доволі повільно відбувається на Одещині. Одним з таких є й одесит — етнограф, природознавець, мемуарист та публіцист — Олекса Іванович Воропай. Видатний науковець та людина доволі цікавої долі, він залишається доволі однобічно розглянутим у своїй ролі для спадщини українській науці. Окрім незаперечних досягнень етнографічного характеру, інші боки його діяльності та життя доволі мало розвинуті у науковому дискурсі.

Розгляд джерельної бази та історіографії, щодо питань життя і діяльності Олекси Воропая, виявляється переважно у подібі статей в енциклопедичних та періодичних виданнях. Щодо більш повного розгляду персони та особистості науковця, а також його наукової спадщини, найважливішими джерелами залишаються його праці, наприклад: «Звичаї нашого народу», «В дорозі на Захід: щоденник утікача» та «В дев'ятім крузі: Спогади про голод 1933 р.», тощо.

За допомогою історико-генетичного методу було досліджено та представлено процеси життя та діяльності Олекси Воропая. За історико-порівняльним методом були охарактеризовані умови його існування та появи праць (переважно зовнішні чинники, такі як воєнні дії, міжнародні відносини, суспільне життя української еміграції та інше). Історико-типологічний метод дав змогу, по-перше, розглянути особистість Олекси Івановича як представника української еміграції третьої хвилі, а по-друге, типологізувати його роботи, що стосуються різних історичних студій, як історичне джерело.

В ході роботи спочатку розглядалися біографічні дані Олекси Воропая, потім історичні умови, які склалися на теренах його перебування. Все це дало змогу представити його життєвий шлях

як процес. Далі були проаналізовані його праці, що доповнили знання про нього як про особистість у вимірах науки та повсякдення. Другий етап роботи з доробком Олекси Воропая допоміг охарактеризувати важливість його надбань у сферах етнології, діаспорознавства, історії Голодомору та багатьох інших студій.

Спираючись на отримані дані, автор наголошує на важливості продовження вивчення праць Олекси Воропая у царині історичної науки і відзначає їх сучасну актуальність (особливо при дослідженні еміграції), а також важливість висвітлення життя та діяльності українських діячів, які не лише опинилися в подібних для багатьох сучасних українців умовах, але й зуміли влаштуватися на нових теренах, не втративши України в серці.

Мемі як джерело вивчення російсько-української війни

Мережко Вікторія

Навчально-науковий інститут

«Українська інженерно-педагогічна академія»

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

vika123merejko@gmail.com

Інтернет-мемі стали важливим соціокультурним явищем, частиною цифрової комунікації, візуальним джерелом, що впливає на формування громадської думки та інформаційний простір. У контексті російсько-української війни мемі виконують не лише розважальну функцію, а й слугують засобом інформаційного протистояння, національної самоідентифікації та контрпропаганди. Однак дослідження мемів як візуального джерела та механізму інформаційної війни все ще недостатньо розвинене у вітчизняній науці.

Унікальність мемів як комунікаційної одиниці полягає у здатності швидко і лаконічно передавати важливі суспільні меседжі, що робить їх важливим об'єктом дослідження. Це дослідження є актуальним не лише для істориків та медіадослідників, а й для фахівців з інформаційної безпеки, соціології та культурології.

Мета нашого дослідження полягає у вивченні мемів як важливого складника культурного спротиву та їхнього значення в умовах як гібридної, так і повномасштабної війни. Аналізуючи специфічні теми й образи, популярні в мемах під час російсько-української війни, ми можемо розширити розуміння ролі цифрових медіа у формуванні сучасної української ідентичності та опору.

Проблема мемів як соціокультурного явища та їхнього впливу на масову свідомість розглядалася у працях західних дослідників, таких як Р. Докінз (концепція «мему» як культурного гена) та Л. Шифман (аналіз інтернет-мемів у цифрову епоху). В українській науці питання меметики вивчали О. Чернікова, К. Сосєдко, О. Дзюбіна, які аналізували класифікацію, функції та емоційний вплив мемів.

У дослідженні використано методи контент-аналізу для вивчення тематики та візуальних образів мемів, а також метод порівняльного аналізу для розгляду мемів як інструменту культурного спротиву.

Основними джерелами дослідження інтернет-меми, зібрані з соціальних мереж (Facebook, Twitter, Instagram, Telegram) та інтернет-ресурсів (9GAG, Reddit). У процесі розробки теми авторка опрацювала аналітичні матеріали — статті та дослідження з медіазнавства, соціології та інформаційної безпеки.

Меми — це культурне явище, ідея або зображення, яке швидко поширюється в Інтернеті, часто із змінами або пародіями, і стає популярним серед великої аудиторії. Мем може бути у вигляді картинки, відео, фрази, GIF-анімації або іншого цифрового контенту. Його характерною рисою є здатність передаватися від однієї людини до іншої, часто із внесенням власних змін або нових контекстів.

Сьогодні інтернет-меми є не просто засобами комунікації у кіберпросторі та елементами розважально-сміхового дискурсу, а також мають сильний психологічний вплив, оскільки базуються на емоціях та глибоких архетипах колективної свідомості. Вони використовують такі інструменти, як гумор, сарказм, іронію та сатиричні образи, щоб викликати миттєву емоційну реакцію у глядача. Це дозволяє ефективно впливати на сприйняття складних політичних, соціальних або культурних питань, спрощуючи їх до рівня «чорно-білих» категорій.

В умовах повномасштабної війни РФ проти України інтернет-меми є надзвичайно потужним контрпропагандистським інструментом, який використовується для висміювання ворога та подолання страху перед російськими окупантами. Через меми формується образ згуртованої та незламної української нації, здатної до опору навіть у найскладніших обставинах.

Дослідження мемів у контексті російсько-української війни показує, що їх також можна використовувати як інструмент комунікаційної стратегії. Крім того, меми є візуальними джерелами які дають змогу дослідити механізми формування суспільних настроїв, психологічної підтримки та протидії інформаційним загрозам.

Отже, інтернет-меми стали одним із найпотужніших культурних інструментів сучасного світу, здатних впливати на глобальні процеси, формувати ідентичність та забезпечувати інформаційний захист суспільства.

***Інформаційний потенціал спогадів Тетяни Слюдикової
(за матеріалами Інституту рукопису
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)***

Петрушко Людмила

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

ПВНЗ «Європейський університет»

liudmyla1991@ukr.net

Пропонована доповідь присвячена розкриттю інформаційного потенціалу автобіографічних спогадів українського історика-архівіста, юриста Тетяни Слюдикової. Вибір теми зумовлений наступними обставинами.

Центральним фокусом сучасної світової історичної науки є людина в усій повноті її буття. Виняткове значення мають студії, пов'язані з унікальними історичними епохами, представниками особливих професійних груп, а також жіноцтвом. В цьому контексті важливо вводити до наукового обігу нові матеріали та максимально розкривати їх джерельний потенціал. У 2009 р. Т. Б. Слюдикова

передала до Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зібраний нею персонально власний архів обсягом понад 1000 одиниць зберігання. Нині фонд знаходиться на етапі опрацювання (наукового опису). Виявлено потужний інформаційний потенціал документів, можливість отримати важливе знання про минуле та людей шляхом застосування до цих справ продуманої дослідницької стратегії. Матеріали є унікальним джерелом для дослідження особистості фондоутворювача, матеріально-побутового та соціокультурного виміру повсякдення в радянський і пострадянський час. Першочергове значення мають автобіографічні спогади Т. Слюдикової, які відклалися у фонді у двох редакціях і які сама вчена наділила пріоритетністю, розпочавши свій архів саме з них.

У пропонуваному дослідженні використано загальнонаукові методи класифікації та систематизації, аналізу, синтезу та узагальнення, спеціальні історичні методи дослідження — історико-порівняльний, історико-хронологічний, історико-системний, а також джерелознавчого аналізу та біографічний.

Спогади Т. Б. Слюдикової схожі на гостросюжетний роман з детективними та драматичними історіями. Матеріали дають можливість для дослідження таких тем, як досвід проживання війни (що дуже цінно в умовах нинішньої російсько-української війни), вплив тоталітаризму на життя людей, дослідницька «кухня», радянська система правосуддя, самопрезентація фондоутворювача, таємниці закритої професійної спільноти — архівістів (Тетяна Борисівна впродовж багатьох років працювала у ЦДІАК), ментальність людей, родинна пам'ять, дружба/взаємовідносини з людьми та багато іншого. У фонді є цінна інформація про боротьбу з «космополітизмом», про Василя Кука (останнього головнокомандувача УПА), про те, як Василь Стус відкрив для фондоутворювачки ранню поезію П. Тичини (геній якого був зламаний чи загнаний в «підпілля» тоталітарним режимом), про інших відомих людей (О. Апанович, К. Гуслистого, Ф. Шевченка, В. Стрельського, Г. Пшеничного), театральне життя Києва, повсякдення і не тільки.

Післяреволюційна дійсність, 20-30-і роки XX ст., Друга світова війна, повоєнна відбудова, радянський період, незалежність України — все це історичний контекст, в якому проходили роки дитинства, юності та дорослого життя Т. Б. Слюдикової. Трагедія історичного часу, в який вона народилася і жила, переплелася з особистою трагедією. Але особисті чесноти, характер і працьовитість дали сили прийняти ситуацію, не опустити руки і реалізувати себе в науковій сфері.

Аналізовані документи засвідчують той незаперечний факт, що не існує пересічних людей, кожна людина має цінність — і для епохи, в яку живе, і для майбутніх поколінь. А для того, щоб особистість і її багатогранний досвід не були загублені в часі, потрібно ввести її документи до наукового обігу, проаналізувати і презентувати науковій спільноті та громадськості.

***Джерела з історії діяльності Торгсину
у фондах Державного архіву Дніпропетровської області***

Сухомлин Олександр

Університет митної справи та фінансів;

КЗ «Музей спротиву Голодомору» ДМР

o.d.sukhomlyn@gmail.com

Торгсин — невід'ємний символ епохи Голодомору. Діяльність цієї установи на території Дніпропетровської обл., на відміну від інших областей тогочасної УСРР, ще не досліджена у монографічному або дисертаційному форматі (дисертації М. Гороха, І. Шуйського, О. Мельничук та В. Танасюк, присвячені Чернігівській, Харківській, Київській та Всеукраїнській конторам відповідно). Історіографія Дніпропетровської облконтори представлена, фактично, лише однією публікацією, присвяченою Торгсину у м. Кам'янське. Натомість діяльність Торгсину на периферії Дніпропетровської області, специфіка його роботи в обласному центрі залишається не висвітленою в історіографії. Це робить вказані питання актуальними проблемами в контексті сучасних досліджень Голодомору та радянського повсякдення 1930-х рр. Наукова проблема полягає у відсутності

джерелознавчих досліджень, які б уможливили підготовку цілісного конкретно-історичного дослідження. Новизна полягає у першій спробі вивчення інформаційного потенціалу архівних фондів Державного архіву Дніпропетровської області (далі — ДАДО) щодо історії Торгсину. Джерелами дослідження є фонди Р-1684, П-18, Р-1777 та Р-1822 ДАДО. Методи дослідження — передусім архівна евристика, історико-порівняльний, історико-статистичний, історико-хронологічний, загальнонаукові методи аналізу та синтезу.

«Профільний» фонд Р-1777 «Дніпропетровська обласна контора Всесоюзного об'єднання торгівлі з іноземцями в СРСР «Торгзін», м. Дніпропетровськ» є найменшим серед аналогічних архівних фондів інших обласних контор в Україні. Станом на 1940 р. за описом облікована 881 од. зб., однак фонд зазнав нищівних втрат в роки Другої світової війни, і сьогодні нараховує 29 од. зб. Фактичне його наповнення стосується лише діяльності Торгсину на території обласного центру. У 1941–1943 рр. було втрачено й три менші за обсягом фонди — Дніпропетровської обласної (міжрайонної) бази Торгсину (Р-1776), Кам'янського (Р-1834) та Павлоградського (Р-1781) універмагів Торгсину. Деякі архівні документи втрачено нещодавно: спр. 1909 «Чистка парторганізації Торгсину» (1933) оп. 1 ф. П-18 знищено у 1980-х рр.

Найважливішим є ф. Р-1777, який містить розпорядчу (представлену частково збереженими книгами наказів), звітну (річний звіт облконтори за 1933 р.), облікову (списки співробітників на одержання продуктивних пайків за 1933 р.) документацію, листування з клієнтами щодо валютних переказів з-за кордону. До унікальних належить бухгалтерська документація: розрахункова картотека клієнтів та зарплатні картотеки співробітників Торгсину за 1932 і 1933 рр.

Завдяки перегляду внутрішніх описів справ ф. П-71 серед протоколів чистки партії по Центрально-Нагірному району м. Дніпропетровська 1934 р. (оп. 1, спр. 2) виявлено протоколи засідання комісії з чистки співробітників Торгсину та протоколи засідань апеляційних комісій. Ці документи зберегли свідчення про кадровий склад Торгсину, основні біографічні відомості про співробітників.

Поодинокі документальні джерела з історії Торгсину відклалися у ф. П-18 «Дніпропетровський міський комітет КПУ»: у спр. 320 оп. 1 збереглися листування від листопада 1931 р. про негайне відкриття філії Торгсину у Дніпропетровську і призначення її керуючого.

Окремі документи містяться і у ф. Р-1822 «Уповноважений Наркомзоништоргу по Дніпропетровській обл.»: листування щодо забезпечення Торгсину автотранспортом, інструкції щодо виконання планів, арешти співробітниками ГПУ перекупників валюти (спр. 5), ведення секретного діловодства (спр. 10).

Таким чином, у фондах ДАДО зберігся дуже обмежений обсяг документів з історії Торгсину, проте частина з них має унікальний характер і дозволяє вивчати діяльність установи на території м. Дніпропетровськ, зокрема в персонологічному вимірі.

***Цифровізація архівних зібрань
у Державному архіві Харківської області: виклики та перспективи***
Шаповалова Анастасія

Державний архів Харківської області
anastasija.schapowalowa@gmail.com

Цифровізація архівних документів є важливим кроком до захисту культурної та історичної спадщини, а також значним покращенням доступу до архівної інформації. В умовах розвитку цифрових технологій архіви стають не лише сховищами важливих документів, але й діяльними учасниками процесу збереження та надання інформації. Державний архів Харківської області є важливим центром охорони документальних пам'яток регіону й активним у впровадженні методів оцифрування архівних зібрань, що дозволяє забезпечити належне утримання унікальних матеріалів та полегшити доступ до них для дослідників і пересічних громадян.

Наукова новизна цієї розвідки полягає в дослідженні специфічних аспектів цифровізації архівних зібрань на прикладі Державного архіву Харківської області, що дозволяє визначити проблеми і перспективи цього процесу в умовах українського архівознавства. Оскільки

цифровізація в архівних установах є відносно новим явищем, дослідження дає змогу виявити не тільки технічні, а й організаційні проблеми, пов'язані з впровадженням нових технологій у традиційну архівну практику.

Зокрема, проблема збереження архівних документів в умовах цифрової трансформації викликає низку питань щодо відповідності правової бази, фінансування програм оцифрування, а також щодо подальшого забезпечення безпеки цифрових даних.

Процес оцифрування архівних матеріалів у Державному архіві Харківської області є частиною «Програми оцифрування архівних інформаційних ресурсів на 2022–2025 роки», що є логічним продовженням заходів, що впливають із пріоритету Державної архівної служби «Відкриті архіви», прозора, зрозуміла та ефективна комунікація з партнерами, що є невід'ємною складовою якого є забезпечення безперешкодного доступу до архівних інформаційних ресурсів, підвищення якості архівних послуг відповідно до потреб користувачів. У Програмі з нових позицій розкрито досягнення її мети — через показник оприлюднення оцифрованих архівних інформаційних ресурсів. З добірками оцифрованих документів, описів та справ майже усіх архівних установ України можна ознайомитися на вебпорталі Укрдержархіву, де вони доступні в онлайн режимі.

Оцифрування документів Національного архівного фонду й переведення в електронну форму довідкового апарату, які носять системний і цілеспрямований характер. Завдяки впровадженню сучасних інформаційних технологій архіви мають змогу зберігати документи в електронному вигляді, що сприяє їхній, відносній, безпеці. На сьогодні архів активно працює над створенням цифрових копій документів, що мають історичне та культурне значення, зокрема актових записів, метричних книг, документів органів місцевого самоврядування та інших цінних джерел.

Для втілення Програми відділ організації, координації архівної справи та цифрової трансформації ДАХО, використовує книжковий сканер CZUR та планетарний сканер для широкоформатних, нестандартних документів (метричні книги, карти тощо). Розроблені

також методичні рекомендації співробітниками архіву, щодо оцифровки справ, які вибудовують системність, порядок даного процесу.

Сканери відображають у цифровому вигляді кожен сторінку до стану максимальної читабельності, що надає можливість зберегти найцінніші колекції установи. Оцифрування дозволяє зберегти документи не лише в матеріальному вигляді, а й в цифровій формі, що зменшує ризик втрати інформації через фізичне зношення оригіналів, а також робить ці матеріали доступними для віддаленого доступу.

Проте процес діджиталізації архівних зібрань не є безперешкодним. Однією з основних проблем є технічні обмеження, зокрема, недостатня кількість спеціалізованого обладнання для високоякісного сканування старих, пошкоджених документів. Нерідко архівні документи мають нестандартний формат, що ускладнює їх оцифрування. Для цього потрібно застосовувати спеціалізовані програми та пристрої, що потребують значних фінансових витрат.

Також важливою проблемою є необхідність ретельної перевірки цифрових копій на точність передавання інформації. Враховуючи, що документи часто містять історичні помилки або мають старовинні шрифти, їх оцифрування вимагає особливої уваги до деталей.

Діджиталізація має значний потенціал у покращенні доступу до архівних зібрань. Впровадження сучасних інформаційних систем дозволяє робити архіви доступними для громадян не лише на регіональному, але й на міжнародному рівні. Розширення доступу до архівних документів через Інтернет сприяє розвитку наукових досліджень, культурних ініціатив та освітніх програм тощо.

Крім того, значним кроком у розвитку цифровізації є впровадження автоматизованих систем обробки та аналізу даних, що дозволяє здійснювати пошук та обробку великого обсягу інформації з архівних документів. Це допоможе не тільки полегшити роботу з матеріалами, а й створити можливості для автоматизованого відновлення втрачених або пошкоджених документів.

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, доходимо висновку, що оцифрування архівних зібрань Державного архіву Харківської області відкриває нові можливості для збереження та використання

історичних документів. Однак, незважаючи на значні досягнення, цей процес супроводжується низкою технічних та організаційних труднощів, які вимагають комплексного підходу до їх вирішення.

Розвиток інфраструктури для цифровізації архівів та забезпечення доступу до них сприятиме збереженню національної культурної спадщини та покращенню доступу до архівної інформації для науковців і пересічних громадян, а також і для працівників установи.

РОЗДІЛ IV
ІСТОРИОГРАФІЯ

***The Katerynoslav Period of Dmytro Doroshenko's Life
Through The Study of His Biographers
Silvanovych Serhii***

*PhD student at The Institute of History of Ukraine
detegulaga23@gmail.com*

Dmytro Ivanovych Doroshenko (1982–1951) is a Ukrainian historian with an unusual destiny. Born in Vilnius, he was growing up as a specialist in several academic centers of the Russian Empire: Warsaw, St. Petersburg, and Kyiv. His most influential works, written while in exile, were «Review of Ukrainian Historiography» (1923) and «Essay on the History of Ukraine» in 2 volumes (1932–33). However, his development as a teacher and professional historian began in Katerynoslav between 1909 and 1913, where he received a teaching position at the Commercial School after graduating from Kyiv University.

Ukrainian historiography currently lacks a comprehensive intellectual biography of Doroshenko. Intellectual biography is an approach in intellectual history with focusing on persons who produce and convey some ideas. Without a thorough revision of the biographical aspects within its social and cultural context, it is unlikely that we can redefine Doroshenko's place in the regional and national historiography of the early twentieth century.

The scope of literature devoted to historian's biohistoriography has already encompassed dozens of positions. As a result, it is reasonable to engage in theoretical reflection regarding the evaluation of his life. Focusing on Katerinoslav period serves as an instrument for narrowing the research field, since it provides more convenient data for analysis of the historian's motivations and the cultural environment in which he operated.

The historiography about Doroshenko can be divided into two main periods due to the silence maintained about him during the Soviet era: 1) the Diaspora period (1949–1991) and 2) the post-independence period in Ukraine (from 1991). The first period includes solely historians in exile and can be further divided into two subperiods: 1.1) 1949–1960s, which comprises writings by colleagues and students of Doroshenko, representing the 1st and 2nd generations of historians as classified by O. Ohloblyn. 1.2) 1970s–1991, during which members of the 3rd and 4th generations study him.

Subperiod 1.1 includes the works of L. Biletskiy, I. Borshchak, B. Krupnytsky, O. Ohloblyn, and N. Polonska-Vasylenko. In the first biographical study, «Dmytro Doroshenko» (1949), L. Biletsky draws upon Doroshenko's bibliography of works prepared in 1942, as well as his memoirs titled «Moi spomyny pro davnie mynule», which were published in Winnipeg in 1949. In his memoirs, Doroshenko retrospectively described the period in Katerynoslav as a heroic era of scientific and civil endeavors, that left lasting and pleasant memories. B. Krupnytsky in his own memoirs from 1952, also represents this nostalgic narrative, referring to conversations with Doroshenko.

Subperiod 1.2 includes an opening article by I. Korovytsky in the 6th volume of V. Lypynsky's epistolary heritage (1973) and a brochure by L. Vynar titled «Dmytro Doroshenko — An Outstanding Researcher of Ukrainian Historiography and Bibliography» (1983). At this stage, the source material related to the early emigration period and its interpretation has significantly expanded. But the trajectory of the Katerynoslav period is still described by both researchers from the view of «Moi spomyny», highlighting achievements in both national scientific endeavors (as secretary of the Katerynoslav Scientific Archival Commission and editor of its «Lytopiys») and cultural activities (as an active member of the local «Prosvyta» and editor of the journal «Dniprovyy Hvyly»).

The second period is defined by the involvement of historians in Ukraine who studied Doroshenko's legacy. Notable among them are V. and S. Ulyanovskies, V. Andreev, D. Buryim, and V. Zaruba. Ulyanovskies (1993) introduced the correspondence between Doroshenko and B. Grinchenko from the Katerynoslav period into historiographic discussion. The content of these letters illustrates that Doroshenko prioritized civic engagement over scientific pursuits, while personal experiences and exhaustion led him to leave Katerynoslav and take a break from history writing. In his dissertation «Doroshenko as a Researcher of Ukrainian Historiography» (1998), V. Andreev was the first to frame the Katerynoslav period as a distinct phase and attempted to reconcile the diasporic tradition with new source materials.

Notable among the diaspora historians of the second period are V. Omelchenko, T. Prymak, and the previously mentioned L. Vynar. Their conceptual understanding of D. Doroshenko's early biography remains still largely unchanged.

Thus, the study reveals that the entire biographical tradition was greatly influenced by his own ego-narrative set out in his memoirs. Introduced into circulation in the 1990s, new sources undermine the integrity of the idea of the Katerynoslav period as the best in terms of the balance between science and public activity. Comparing the assessments of Doroshenko's early life demonstrates that creating a high-quality intellectual biography is possible by analyzing motivations and life choices within a specific time and space.

***Н. Полонська-Василенко як представниця та дослідниця
української діаспорної історіографії***

Відзяк Анастасія

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
anastasiavidziak@gmail.com*

Історична наука української діаспори відіграла вагому роль в українському історіографічному процесі. В радянську епоху відсутність у середовищі діаспори політичного та цензурного тиску створила сприятливі як на той час умови для історіографічних студій. Звідси аналіз науково-історичного доробку вчених української діаспори, становить для нас вагомий дослідницький інтерес.

З-поміж багатьох вчених української діаспори, однією із найбільш помітних була постать Наталії Полонської-Василенко. Вагома частка її науково-історичного доробку присвячена власне історіографічним студіям. Наукова значимість історіографічного доробку Н. Полонської-Василенко полягає в тому, що сама авторка була репрезентантом діаспорної історіографії, при цьому вона ж була водночас і суб'єктом історіографічної критики української діаспорної історіографії.

За основу нашого аналізу взята одна з найфундаментальніших історіографічних студій Н. Полонської-Василенко «Українська історіографія» (1971 р.). Серед її робіт варто також згадати «Цензурові утиски в Україні» (1952 р.), де авторка зазначала як влада контролювала свободу слова, також уваги заслуговують спогади та праці інших істориків в еміграції таких як: О. Лотоцький, О. Оглоблин, В. Добровський та Б. Крупницький.

В результаті політичних потрясінь початку ХХ ст. чимало представників української інтелігенції, чиновників УНР та інших опинилися за кордоном. Вони осіли у різних країнах Західної Європи чи за океаном і почали створювати альтернативу радянській, історіографії. Наталя Полонська-Василенко, хоч і значну частину свого професійного життя творила у більшовицькому Києві, однак під час Другої світової війни емігрувала до Німеччини і поповнила склад численної плеяди істориків-емігрантів.

В своїх працях авторка з власного досвіду та на основі листування з іншими дослідниками описує як працювалося на чужині науковцям. Все вони починали фактично з чистого аркушу, утворювали нові товариства та інститути, періодичні видання тощо. Еміграція відкрила нові можливості для українських істориків, які отримали більшу свободу слова. Праці друкувалися фактично у всіх містах Європи, основним осередком став Мюнхен. Вони створювалися як українською так і німецькою мовами, дозволяючи охопити більшу читачку аудиторію.

Незважаючи на те, що Н. Полонську-Василенко вважають дослідницею доби козаччини, певна частина її доробку стосується ролі жінок в історії («Видатні жінки України»), деякі праці присвячені історії української церкви: «Перші віхи християнства на Україні», «Історія української церкви» та інші.

Наталя Полонська-Василенко також активно досліджувала історіографію української діаспори, оцінюючи тенденції її розвитку та напрями. Вона була безпосередньою учасницею даних процесів, тож її оцінки та судження є досить цікавими для вивчення, адже мають багато особистісного, чого немає у історіографічних оглядах

вже пізнішого часу. Аналіз праць Н. Полонської-Василенко допомагає сучасним дослідникам краще зрозуміти як творилася історія в еміграції.

***Тема родинної конфліктності у ранньомодерній Україні
на сторінках альманаху «Соціум»***

Заричанська Оксана

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
zarichanskayaoksana02@gmail.com*

Дослідження суспільних, зокрема й внутрішньосімейних стосунків в ранньомодерному суспільстві, є надзвичайно важливим для розуміння соціуму в цілому. Зазвичай, за межі родини виходять саме конфліктні ситуації, через призму яких можна краще розуміти основи правосвідомості соціуму того чи іншого часу і країни; специфіку судочинства і можливості суспільного регулювання проблем; правовий статус різних верств і груп населення тощо. Такі сюжети представлені у працях українських істориків: Н. Старченко, В. Маслійчука, Н. Білоус та ін. Науковим періодичним виданням, яке було одним з «піонерів» таких досліджень став журнал «Соціум. Альманах соціальної історії», який видавався Інститутом історії НАНУ у період 2002–2020 рр.

Мета даної доповіді — проаналізувати стан вивчення і особливості висвітлення питання родинної конфліктності в ранньомодерний період історії України на сторінках альманаху «Соціум».

Альманах соціальної історії «Соціум» ставив за мету дослідження історії різних соціальних груп у їх взаємодії. Конфліктність (будь-якого рівня) — один з найяскравіших проявів соціальної взаємодії. Тому тема побутової конфліктності, зокрема в межах родини, зайняла одне з чільних місць серед проблематики, що підіймалася дослідниками на сторінках зазначеного видання. Відтак, джерельну базу нашого дослідження склали публікації в журналі на вищезазначену тему. Окрім загально-наукових методів, як метод аналізу і синтезу, класифікації та типологізації, при підготовці матеріалу було застосовано метод тематичного аналізу.

Застосування методу контент-аналізу дозволяє встановити, що зі 205 статей, опублікованих у 16 випусках альманаху, 16 статей присвячені проблематиці родинної конфліктності, що складає 7,8% наповнення періодичного видання. Серед них автори 12 статей підіймають тему майнових конфліктів. Йдеться про майнові суперечки всередині як шляхетської верстви, так і серед міщан та вільного населення.

Іншим вагомим сегментом досліджень є тема фізичного насильства або недбайливого ставлення відносно членів родини, що відіграє центральну роль у 5 статтях. Безпосередньо подружні конфлікти розглядаються у 6 статтях. Автори 6 статей так чи інакше аналізують декілька вимірів родинної конфліктності одночасно, що доводить складність і багатовимірність таких інцидентів як соціального явища. Тема родинної конфліктності часто розкривається в сюжетах про насильство над жінками (стаття Н. Білоус, випуск № 11), звинувачення у вбивстві партнера (у Н. Старченко, випуск № 13–14), непорозуміння внаслідок практики укладання шлюбу (І. Ворончук, випуск № 6), узагальнених розвідках В. Маслійчука (випуск № 7).

Географічно найбільше описаних сюжетів стосуються Волині XVI–XVII ст., а також Лівобережної України XVIII ст. У судових процесах ранньомодерної доби різні верстви населення представлені нерівномірно. Це позначається і на сюжетах, що досліджуються, Так, у 8 статтях «головними героями» є представники шляхти, в інших 7 — міщани чи вільні селяни.

Найвагомішими джерелами, залученими авторами до дослідження, стали нормативно-правових акти, документи судових установ, магістратів, зрідка — его-документи, які дозволяють різносторонньо дослідити цю проблематику.

Троє з дослідників (Собчук В., Білоус Н., Сердюк І.) мають по 2 опубліковані статті, в яких йдеться про різні виміри поданої проблематики, а найбільша кількість статей за темою (по три статті) міститься у випусках № 5 і № 13–14.

Аналіз стану розробки теми родинної конфліктності засвідчує факт зростання наукового інтересу до вказаної проблематики. Найбільш

дослідженням типом родинних конфліктів є майнові. Актуальними також залишаються сюжети про побутове насильство, які тісно перегукуються з іншими напрямками соціальної історії: гендерними студіями, історією дитинства тощо.

**Образ варварських королівств
в університетській навчальній літературі
кінця 1930-х – початку 1950-х рр.**

Крисенко Кирило

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
krysenkokyrylo@gmail.com*

Вивчення історії середньовіччя є невід'ємною складовою у підготовці істориків-фахівців. Із відновленням університетів в Україні в 1933 р. та запровадженням нового підходу при викладанні історії в радянській школі, поступово збільшуються набори студентів-істориків до вищих навчальних закладів. До кінця 1930-х рр. спеціальних радянських підручників чи посібників з історії середніх віків не було, за виключенням публікацій стенограм лекцій, чи індивідуальних курсів лекцій.

В університетах професори читали лекції, користуючись наявною у місцевих бібліотеках літературою, часто не з марксистських позицій. Поява перших офіційних радянських посібників дозволила уніфікувати марксистсько-сталінське бачення середньовіччя. Сталінська версія історії середньовіччя мала вплив на інтерпретацію раннього середньовіччя (теорія революції рабів) та посунула його верхню межу до Французької революції 1789 р.

У даному випадку в центрі уваги перебуває проблема формування радянськими медієвістами образу варварських королівств. Джерелом для цієї розвідки слугувала навчальна література з історії Середніх віків для вищих навчальних закладів, яка видавалася наприкінці 1930–1950-х рр. У Радянському Союзі в зазначений період основними центрами вивчення історії західноєвропейського середньовіччя були Москва та Ленінград, в УРСР — Київ та Харків.

В історіографії проблеми можна виділити роботи таких науковців: М. Мартинова, А. Венгера, В. Чепіженка, О. Головка, М. Рудя.

Зважаючи на політичні умови 1930-х років, історикам довелося переходити до нової — марксистсько-сталінської методології дослідження середніх віків. Результатом такого переходу став підготовлений істориками О. Удальцовим, Є. Космінським та О. Вайнштейном загальносоюзний двотомний підручник «История средних веков» (1938–1939 рр.). Формування образу варварських королівств відбувалось на сторінках першого тому. Автори описали історію значної кількості королівств, виділили основних правителів, їхню законодавчу діяльність, військову політику. Загалом усі ці державні утворення мали образ «визволителів». Варвари виступали в ролі рятівників рабів від рабовласників. Особливо виділяються алани й вандали, автори наводять тезу Сальвіана «нижчі класи молили Бога допомогти їм у класовій боротьбі».

У 1939 р. М. Граціанським і С. Сказкіним було укладено «Хрестоматию по истории средних веков». За допомогою першоджерел історики, як і їхні колеги по цеху, створювали образ королівств «варварів-визволителів». На відміну від попередньої праці, автори випускають зі своєї оптики держави свевів, бургундів та лангобардів, але детально прописують королівства готів, гунів, вестготів, остготів та вандалів.

Харківський історик М. Пакуль у 1939 р. опублікував 2 лекції (планувалось 29). Збройну активність готів у межах Римської імперії він пояснив їхнім злиденним станом та свавіллям римських чиновників. Верхівку Вестготського королівства М. Пакуль характеризує як жадібну, яка забирала собі землі, і говорить про соціальне розшарування у цьому королівстві. Лангобардське королівство він характеризує крізь призму конфлікту католицизму та аріанства. Він позиціонує варварські королівства як результат «революції рабів».

У 1942 р. вийшов друком перший випуск журналу «Средние века». Основною метою випуску було підкреслити потребу в перегляді всієї історії середньовіччя та створення уніфікованого образу варварських держав. Серед перевидань маємо курс лекцій для ВПШ «История

средних веков» (1952) О. Удальцова та Д. Сказкіна. Перше, що кидається в очі, — заміна терміну «варвари» на «германці». Не виокремлюються племена вандалів, аланів, свевів та ін. Усі вони уніфіковано подаються під образом примітивних германців. Королівство готів було подано як малорозвинені племена, заперечувалася їхня державність. Держава вестготів мала образ «борців за свій добробут», остготів — образ «державотворців без пролиття крові», лангобардів — образ «руйнівної сили».

Таким чином, можна констатувати, що радянські історики-медієвісти сформували різні образи варварських королівств. Це можна пояснити такими факторами, як намагання уніфікувати інтерпретації, а також впливом Другої світової війни.

**«Прошу поставити на обговорення Вченої ради
мою дисертаційну роботу ...»: шлях А. Г. Слюсарського
до захисту кандидатської дисертації
у роки німецько-радянської війни (1941–1945)**

Проценко Михайло

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
m.protsenko@karazin.ua*

Війни, революції та інші екстремальні ситуації здатні повністю змінити життя і плани багатьох людей. Одні з них можуть виявити стійкість до подібних ситуацій і впевнено йти до своєї мети попри всі негаразди, а інші можуть «зламатися» під тиском цих зовнішніх обставин. Одним з прикладів першої категорії людей є Антон Григорович Слюсарський (1900/1901–1980) — доктор історичних наук, професор, багаторічний декан (1947–1962 рр.) історичного факультету ХДУ імені О. М. Горького (нині — ХНУ імені В. Н. Каразіна).

У даному випадку в центрі нашої уваги — складний шлях Антона Григоровича до захисту своєї кандидатської дисертації під час Другої світової війни. На основі документів його аспірантської особової справи, яка зберігається в Архіві ХНУ імені В. Н. Каразіна, ми маємо змогу відтворити цей період життя вченого. Зазначимо, що ці матеріали

вперше вводяться до наукового обігу, що обумовлює новизну нашої роботи.

А. Г. Слюсарському присвячені спогади багатьох тодішніх студентів і його колег (Б. П. Зайцев, В. С. Кравцов, М. С. Лапіна тощо), проте спеціального дослідження, яке окреслює його життя і працю на даний момент немає.

Перед початком німецько-радянської війни, 25 травня 1941 р., А. Г. Слюсарський подав до наукової частини ХДУ імені О. М. Горького заяву з проханням поставити на обговорення його кандидатську дисертацію «Комітети незаможних селян України в період 1920–1921 р.р. (до НЕП'у)» і присвоєння йому звання доцента. Захист мав відбутися 29 вересня 1941 р. о 14:00 на засіданні Вченої ради історичного факультету, але був скасований через евакуацію університету. Опонентами на захисті мали бути к. і. н., доцент І. Д. Бойко (1899–1971) і к. і. н., доц. М. А. Рубач (1899–1980). В аспірантській справі Антона Григоровича знаходиться чернетка (або один з перших варіантів) рецензії І. Д. Бойка і короткий відгук М. А. Рубача (обидва — позитивні).

Німецькі війська наближалися до Харкова і А. Г. Слюсарський був змушений евакуюватися разом з університетом до м. Кзил-Орда у Казахстані, а у 1942 р. його було мобілізовано до радянської армії. Він проходив службу на території Середньої Азії. Проте свої мети стати кандидатом наук не полишив. 20 вересня 1944 р. А. Г. Слюсарський, перебуваючи у Термезі (Узбекистан), написав лист тодішньому проректору з наукової роботи університету І. М. Буланкіну (1901–1960) з проханням розглянути можливість захисту його дисертації на якомусь з засідань Вченої ради. Перед цим, 23 серпня 1944 р. він подав заяву з тим же проханням до наукової частини університету. Виходячи з листа до проректора, Антон Григорович зробив це особисто, оскільки у той час перебував у Харкові, ймовірно у відпустці. 10 жовтня 1944 р. І. М. Буланкін поставив заяву А. Г. Слюсарського на розгляд «кваліфікаційних комісій для визначення опонентів і організації рецензування».

Захист кандидатської дисертації А. Г. Слюсарського був призначений на 19 травня 1945 р. і відбувався у залі засідань університету за адресою: вул. Вільної Академії (нині — Університетська), 16. Порівняно з тим захистом, який не відбувся, змінився один з опонентів: замість М. А. Рубача, який переїхав до Києва, тепер виступав к. і. н., доц. (пізніше — д. і. н., проф.) С. М. Королівський (1904–1976).

Захист дисертації відбувся успішно з наступними результатами: всього голосували 42 члени ради, голосів «за» — 36, «проти» — 2, «утрималися» — 2, недійсних бюлетенів — 2.

Таким чином, у 44 роки вчений, після довгих життєвих випробувань, отримав науковий ступінь. Цей приклад характеризує А. Г. Слюсарського як цілеспрямовану особистість, яка, не дивлячись на життєві перепони, йде до мети і долає перешкоди.

Історична пам'ять в муралах країн Європи:

історіографічний вимір

Франкова Вікторія

Донецький національний університет імені Василя Стуса

frankova.v@donnu.edu.ua

Історична пам'ять є невід'ємним елементом конструювання ідентичності. Мурали є частиною публічного простору та можуть виконувати різні функції: відображення історичних подій та культурних процесів певного періоду; стінописи часто слугують інструментом діалогу між різними субкультурами; вони є одним із механізмів ведення політичної боротьби та поширення пропаганди.

Мета статті полягає в систематизації існуючих досліджень про мурали як явище культурного та соціального життя, а також визначенні перспективних напрямків подальших досліджень в контексті історичної пам'яті країн Європи.

Історіографія досліджуваної проблеми умовно може бути поділена на кілька напрямків: праці, які надають теоретичне обґрунтування ролі стінописів як частини публічного простору та місць пам'яті; дисертації, монографії, статті, які присвячені безпосередньо дослідженню

історичної пам'яті, відображеної в муралах країн Європи. Ця розвідка характеризується міждисциплінарністю, оскільки поєднує в собі елементи мистецтвознавства, історії, соціології.

Тема пам'яті та її представлення в публічному просторі є надзвичайно актуальною, особливо в контексті сучасних суспільств. П'єр Нора у своїй праці «Між пам'яттю й історією: Місця пам'яті» (1989) запропонував новий підхід до вивчення взаємозв'язку між історією та пам'яттю. Праця Нора дозволяє аналізувати сучасну культуру крізь призму пам'яті, виявляти символи та практики, які формують колективну ідентичність.

В статті «Мистецтво пам'яті: Мурали Північної Ірландії та управління історією» (2011) Тоні Кроулі розглядає роль стінописів у формуванні та відображенні історичних наративів і політичних ідентичностей у Північній Ірландії. Автор аналізує, як мурали стають візуальним відображенням історичних подій, політичних ідеологій та ідентичності громади. У статті обговорюється проблема комерціалізації настінних розписів як туристичних об'єктів і потенційний вплив цього на їх історичне та політичне значення.

Специфіку художньо-образної складової муралів, які стосуються історичних подій, пов'язаних із єврейським населенням Польщі, представила українська дослідниця Ю. В. Шеменьова у своїй статті «Тема юдаїки в мурал-арті Польщі (на прикладі стінописів міст Краків і Лодзь)». Авторка зазначає, що для муралів обох міст є характерним вибір монохромної кольорової гами, щоб створити імітацію архівних фотографій. Цей прийом, на думку науковиці, підкреслює важливість зображуваних подій та їхній історичний контекст, наголошуючи на «документальності» та історичній достовірності зображень.

Іспанська дослідниця Джулія Кваджо у своїй статті «Демократія на стінах: зображення простих людей у пост-диктатурних іберійських муралах» проводить аналіз як ці мурали відображають мінливий соціальний та політичний ландшафт. Авторка робить особливий наголос на віддзеркаленні гендерних відносин як невід'ємної частини процесу демократизації Португалії та Іспанії.

Цікавим є також дослідження Робіна Боденманна «Місто муралів. Конструювання дискурсивної легітимності — приклад вуличного мистецтва у Відні» (2024), де розглядається роль муралів у міській культурі, а також складнощі, пов'язані з їх інституціоналізацією та сприйняттям громадськістю. Автор робить висновок, що інституціоналізація та комерціалізація муралів може призвести до «скам'яніння» міського громадського простору, зменшуючи присутність несанкціонованих, спонтанних висловлювань.

Отже, інтерес до муралів як об'єкта наукового дослідження постійно зростає. Це пов'язано з тим, що мурали є не лише феноменом «вуличного мистецтва», але й важливим інструментом соціальної комунікації, політичної боротьби та формування колективної пам'яті.

РОЗДІЛ V
ІСТОРІЯ АНТИЧНОСТІ
ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ

***The economy of the Algarve region
during the reign of Duarte I (1433–1438)***

Buhrii Anastasiia

V. N. Karazin Kharkiv National University

polshakova2022@gmail.com

The study of the economic history of medieval Portugal is essential for understanding the socio-economic processes that contributed to the country's emergence as a colonial power. Particularly noteworthy is the Algarve region, which, despite its peripheral status, played a significant role in trade relations with neighboring Andalusia and Portuguese garrisons in North Africa.

The scientific novelty of this article lies in the comprehensive analysis of the Algarve's economy during the reign of Duarte I. For the first time, 22 documents from the royal chancery have been systematically examined and analyzed, shedding light on the economic aspects of life in the cities of Lagos, Silves, Tavira, and Faro.

A significant contribution to forming a general picture of the economic state of the Algarve was made by the monograph «An Economic History of Portugal 1143–2010» by Leonor Freire Costa, Pedro Lains, and Susana Münch Miranda. The primary research framework was provided by António Henrique Rodrigo de Oliveira Marques' monograph on the history of agriculture in Portugal. Important details regarding the economic activities of the Algarve are contained in Vitorino Magalhães Godinho's fundamental four-volume work *Discoveries and the World Economy*.

The theoretical and methodological foundation of the research was based on the principles of historicism and multifactor analysis, as well as general scientific, specifically historical, and interdisciplinary methodological approaches. These approaches enabled an assessment of the economic conditions in the Algarve region in the mid-15th century. A content analysis of historical documents was conducted, along with numismatic and statistical analyses to examine monetary circulation and pricing data.

Taking all of the above into account, the aim of this article is to analyze the economy of the Algarve region during the reign of Duarte I (1433–1438).

During Duarte's reign in the mid-15th century, Portugal was only beginning its maritime expeditions. Therefore, it is not surprising that agriculture

remained the primary economic activity in the Algarve at that time. Despite land cultivation being primarily focused on grain production, olive groves and vineyards continued to expand. As Marques noted, natural conditions throughout the kingdom were favorable for viticulture, ensuring high productivity and abundant harvests.

As part of this study, 22 documents related to land leases were analyzed. These archival records also provided an opportunity to examine pricing data. The primary currency mentioned was the old libra. Based on the analyzed materials, it can be concluded that 60 libras of the old currency were equivalent to 5 libras of the new currency. This indicates that during Duarte's reign, the currency appreciated in value and contained more precious metal. The analyzed data revealed that the average rental price for mills was 70 libras of the old currency, while several houses were leased for 9–10 libras. The price for vineyards varied from 2.5 to 10 libras of the old currency.

Thus, the analysis of archival materials has revealed the key features of land relations in the region and their impact on economic development. The lease documents reflect the agrarian nature of the Algarve's economy, a long-term rental system, and stable economic relations. They also highlight the high social and economic significance of landownership and leasing as the foundation of the regional economy, which remained stable even at the onset of major colonial transformations in Portugal. Accordingly, the study confirms that the economy of the Algarve in the 15th century was primarily based on agriculture and gradually integrated into international trade.

**Формування шляхетських коаліцій
у Великому князівстві Литовському
в період династичних конфліктів 1382–1392 рр.**

Воєводін Григорій

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
vovodin2021is15@student.karazin.ua*

Велике князівство Литовське було унікальною державою, яка значно відрізнялась від країн-сусідів в питанні політичної активності еліт. Литовська шляхта знаходилась у протистоянні з великим князем,

який бажав централізувати Литву. Під час династичних конфліктів у Великому князівстві в XIV–XV ст. литовські еліти відігравали значну роль не лише у підтримці претендентів на великокнязівський престол, а й у визначенні переможця за результатами протистояння. Таким чином, актуальним є дослідження особливостей формування литовських еліт у зазначений час, встановлення ролі представників литовських шляхетських та князівських корпорацій у династичних конфліктах, а також масштаби втручання у литовські внутрішньодержавні справи зовнішніх гравців — Тевтонського ордена та напівзалежних від Литви племен.

Історіографічна база роботи представлена дослідженнями Полехова С. В., Гудавічуса Е., Ліцкевича О. В., Войтовича Л. В. та ін. Роботи більшості авторів базуються на літописних та актових джерелах, а також аналізують історіографію імперської доби. Однак сучасна українська історіографія не містить спеціальних робіт, які б були присвячені участі литовських еліт у формування шляхетських коаліцій в роки династичних криз.

Джерельна база дослідження представлена актовими матеріалами, хроніками та літописами, документами особового походження (листування представників литовської шляхти), матеріалами до генеалогії знаті.

Династичні конфлікти в Литві 1382–1384 та 1385–1392 рр. кардинально відрізняються від більш пізньої так званої громадянської війни 1432–1439 рр. Їх особливості полягають у відсутності ідеологічних альянсів. Найбільш доречним поясненням прихильності князів до тої або іншої сторони є актуальна вигідність конкретного політичного альянсу. На цьому етапі громадянського конфлікту не були сформовані ідеологічні коаліції, князі, здебільшого, орієнтувались на перспективність приєднання до певного табору. Конфлікти мали локальний характер, а князі Кейстут та Ягайло були рівнозначними за силою та авторитетом претендентами на великокняжий престол. Князь Корибут-Дмитро Ольгердович, як представник православної литовської знаті, діяв на користь Ягайла до тих пір, поки це надавало перспективи здобути більшу автономію. Одним із яскравих діячів

досліджуваної війни став варшавський князь Януш Мазовецький, який був перспективним союзником Кейстута, але вирішив скористатись важкою ситуацією у Литві та розграбував володіння Кейстута. Через це, вже після смерті Кейстута, Ягайло проведе каральну акцію проти Януша Мазовецького.

У чисельних походах та військових кампаніях обох протиборчих сторін приймали участь зовнішні сили. Однією з таких сил можна назвати племена жемайтів, які жили осторонь від політики Литви. Але найсильнішим союзником для претендентів на великокняжий престол ставав Тевтонський орден, що охоче приймав участь у литовських міжусобних війнах задля стратегічного послаблення Литви та збагачення військовими трофеями. Хрестоносці активно втручались у політику Литви, створювали альянси та були непостійними союзниками литовських князів. Литовська шляхта, очевидно, приймала участь в усіх епізодах внутрішнього конфлікту. У лавах будь якої армії була присутня литовська шляхта у якості княжої дружини. А ось литовські князі та вельможі не завжди бачили сенс втручатись у ці конфлікти, чи відкрито займати певну сторону, їх роль у цих конфліктах була пропорційна їх вигоді.

В результаті дослідження можна зробити висновок, що литовські шляхетські корпорації об'єднувались навколо претендентів на великокняжий престол. Але стосовно періоду династичних конфліктів кінця XIV ст. можна стверджувати про слабкі зв'язки в середині зазначених корпорацій як з точки зору підтримки єдиного претендента на великокнязівську владу, так і в питанні формування якоїсь єдиної політичної лінії. Представники князівських корпорацій також нерідко ігнорували події династичних воєн, не вступаючи на бік жодного з претендентів, орієнтуючись на власні, вузькокорпоративні інтереси. Претенденти на великокняжий престол не обмежували себе релігійно-ідеологічними уявленнями і активно вибудовували союзи із Тевтонським Орденем. Усе це свідчить про незначну роль ідеологічних чинників у формування шляхетських союзів у Великому князівстві Литовському в період династичних воєн кінця XIV ст.

**Практика «оголошення поза законом»
у норвезькому звичаєвому праві кінця XI – середини XIII ст.**

Данилова Олександра

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

danilovaaleksandra5@gmail.com

Практика вигнання за межі країни особи, яка скоїла злочин, й оголошення її «поза законом» була однією з ключових правових санкцій у середньовічній Норвегії. Таке покарання передбачало втрату правового захисту і виключення людини з общини, що мало серйозні соціальні, економічні та політичні наслідки. Незважаючи на численні дослідження ранніх правових систем скандинавських суспільств, практика «оголошення поза законом» у норвезькому звичаєвому праві кінця XI – середини XIII ст. залишається недостатньо вивченою.

Новизна теми зумовлена необхідністю глибшого розуміння механізмів соціального контролю у норвезькій правовій традиції, що розвивалася в умовах поступового становлення державності на теренах Скандинавії. Мета дослідження полягає у визначенні місця і ролі практики вигнання у норвезькому середньовічному суспільстві, а також окресленні правових норм, що регламентували цей процес.

Джерельна база дослідження охоплює ранні законодавчі збірки Норвегії, які датуються XI–XII ст. («Закони Гулатінгу», «Закони Фростатінгу» та ін.), свідчення північнونیмецького хроніста XI ст. Адама Бременського, а також ісландські саги. Останні містять описи конкретних випадків застосування практики вигнання, відображаючи звичаєві норми скандинавського суспільства, що дає змогу простежити соціальні наслідки цього покарання.

В історіографії дослідженню окремих аспектів норвезьких правових звичаїв раннього і високого середньовіччя присвячені роботи Е. Шехольм, К. Маурера, Дж. Байок, М. Стайн-Вілкешуйса, В. А. Закса, П. Фута та Ст. Брінка. Однак у працях названих дослідників особлива увага приділялася переважно ісландському або шведському досвіду застосування практики оголошення людини «поза законом», тоді як специфіка норвезької правової традиції залишалася менш висвітленою.

Використовуючи загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, а також спеціальні історичні (історико-порівняльний, історико-типологічний та історико-системний) методи, було встановлено, що практика «оголошення поза законом» у норвезькому середньовічному праві постає значущим соціально-правовим інститутом, мета якого полягала у підтриманні суспільного порядку й здійсненні правосуддя над звинуваченими. Подібна санкція застосовувалася щодо осіб, які вчинили тяжкі злочини, зокрема вбивство, розбій, підпали чи святотатство.

Аналіз правових текстів демонструє, що «оголошення поза законом» застосовувалося у двох формах: тимчасовій та постійній. Тимчасове вигнання давало засудженому можливість повернутися на батьківщину через певний час, а постійне — означало втрату усіх прав. Позбавлення правового захисту означало не лише соціальну ізоляцію, а й фактичне приречення вигнанця на смерть або тривале поневір'яння. Спілкування з ізгоями, надання їм допомоги чи прихистку каралася законом. Водночас за вбивство людини, оголошеної «поза законом», покарання не передбачалося, що було тісно пов'язано з архаїчним інститутом кровної помсти, притаманним скандинавському суспільству. У сагах наявна низка свідчень про подальшу долю вигнанців: вони відправлялися за моря у пошуках кращого життя, ставали розбійниками й були вимушені переховуватися або, зрештою, помирати, втративши можливість відновити свій статус і соціальні зв'язки.

Таким чином, практика «оголошення поза законом» у норвезькому праві XI–XIII ст. становила важливий механізм соціального контролю у дофеодальному скандинавському суспільстві. Це було зумовлено стійкістю традиції, яка базувалася на відносно міцних зв'язках усередині окремих родинних колективів на даному етапі розвитку. Зіставлення правових норм із саговими свідченнями демонструє, що практика вигнання слугувала не лише покаранням за скоєння тяжких злочинів, але й виконувала помітну роль у запобіганні кровної ворожнечі і розв'язанні міжродових конфліктів.

***Політика «хайцзінь» та її вплив на економічний розвиток
Китаю епохи Мін (1368–1644 рр.)***

Долик Олександр

Львівський національний університет імені Івана Франка

oleksandr.dolyk@lnu.edu.ua

У середньовічному Китаї зовнішні зносини та торгівля перебували під суворим наглядом уряду. З метою їхнього регулювання та контролю, влада неодноразово вдавалася до різноманітних заходів щодо обмеження контактів з іноземцями та комерційної діяльності за кордоном. Особливої уваги заслуговує ізоляційна політика, що увійшла в історію під назвою «хайцзінь» (кит. 海禁), що означає «морська заборона». У період правління династії Мін (1368–1644 рр.) вона стала основою зовнішньополітичного курсу Китаю і прямо вплинула на характер відносин Піднебесної з іншими державами.

Наукова новизна роботи полягає у спробі, спираючись на наявні дослідження, проаналізувати результати політики «хайцзінь» та її вплив на економічне життя Китаю епохи Мін. Актуальність теми обґрунтована необхідністю глибшого вивчення цієї проблеми, з огляду на майже повну відсутність присвячених їй наукових робіт у сучасній українській історіографії.

Джерельною базою даного дослідження послужили історичні хроніки та аннали того періоду — «Історія династії Мін» та «Істинні записи династії Мін». Історіографію складають праці китайських (Лі Каньїн, Ші Чжихун), західних (Е. Дреєр, Р. Крюгер, Р. фон Глан), радянських (О. Бокщанін) та вітчизняних (О. Скрипник) дослідників.

Початком політики «хайцзінь» можемо вважати 1371 р., коли імператор Чжу Юаньчжан (1368–1398) видав указ про повну заборону морських взаємин із іноземцями, що було, частково, зумовлено загрозою з боку японських піратів «вако» (кит. 倭寇), які регулярно здійснювали набіги на узбережжя Китаю. Разом з цим, Чжу Юаньчжан та його наступники прагнули зосередити у своїх руках усю повноту влади і всіляко зменшити джерела доходу та вплив приватних торгових домів і родин, що багатіли на заморській торгівлі.

Відтепер уся зовнішня торгівля могла вестися лише у вигляді «дарів» та «підношень», тобто шляхом обміну посольствами із сусідніми державами. Іноземні послы частину привезених із собою товарів підносили китайському імператору як «данину», а решту мали право розпродати. Те ж саме стосувалося й китайських посланців у заморських країнах. Це фактично призвело до того, що торгівля велася руками державних чиновників, а не приватних купців, оскільки останнім було суворо заборонено за власним бажанням покидати узбережжя Китаю.

Запровадження політики «морської заборони» вкрай негативно позначилося на економічному розвитку прибережних районів Піднебесної, основним заняттям населення яких протягом століть була морська торгівля. З огляду на суттєве обмеження зовнішніх економічних зв'язків, не лише значно знизилися доходи державної скарбниці, але й зазнали збитків такі галузі виробництва як порцелянова промисловість, шовківництво та чаївництво, продукти яких раніше активно йшли на експорт. Більше того, політика «хайцзінь», покликана вирішити проблему піратства, натомість, ще більше її поглибила, оскільки мешканці прибережних міст та містечок, втративши засоби до існування, стали активно займатися морським розбоєм та контрабандною торгівлею. Чималі прибутки із нелегальних торгівельних операцій отримувало також чиновництво, котре, попри заборону, не бажало відмовлятися від перспективи додаткового доходу. Поширення піратства, активізація «чорного ринку» та корупція на місцях руйнували економіку імперії, витрати якої, для боротьби із цими проблемами, навпаки зростали. Проникнення до Піднебесної перших європейців, які почали брати участь у прибережній контрабандній торгівлі, ознаменувало остаточний крах політики «хайцзінь». Заснування португальцями торгівельної факторії у Макао (1557 р.), початок досить активної торгівлі Китаю із іспанською Манілою та повна недієздатність уряду змусити власних підданих дотримуватися «морської заборони» призвели до її скасування у 1567 р.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що політика «хайцзінь», яка відображала внутрішнє прагнення Піднебесної обмежити зв'язки із зовнішнім світом, обернулася негативними наслідками для економіки імперії. Це проявилось, зокрема, у суттєвому зменшенні доходів держави від зовнішньої торгівлі, гальмуванні економічного розвитку прибережних районів, шкоді провідним галузям ремісничого виробництва, орієнтованим на експорт, а також стрімкому розвитку піратства та контрабандних торгів. Разом з цим, варто зазначити, що, з огляду на неможливість тотального контролю над дотриманням «морської заборони», Китаю вдалося уникнути серйозної економічної кризи, адже морські торговельні контакти із сусідніми державами продовжували підтримуватися незаконним шляхом.

Інквізиція та єресі в Лангедоці 1273–1282 р.р.

Карогодіна Анастасія

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

nkarogodinaa@gmail.com

Друга половина XIII ст. для Лангедоку була періодом релігійних конфліктів та активного поширення єресей. Після завершення Альбігойських війн катаризм був офіційно засуджений, але продовжував діяти підпільно, у відповідь на що католицька церква посилила заходи проти єретиків. У 1229 р. на Тулузькому соборі було прийнято рішення про створення інквізиції, яка проводила розслідування і накладала покарання на підозрюваних. Такі процеси були одним із ключових явищ середньовічної Європи й мали значний вплив як на державні справи, так і на соціальне життя. З 1268 р. по 1272 р. інтерес до єретиків згас (оскільки після смерті папи Климента IV папський престол майже три роки залишався вакантним), а нова хвиля допитів почалася тільки в 1273 р. Дослідження цього періоду діяльності інквізиції є недостатньо вивченим аспектом середньовічної історії Франції, оскільки увага здебільшого надається альбігойським війнам та ранній інквізиції. Це ускладнює розуміння еволюції практик та реакції суспільства на них. Саме тому в цій роботі ми звернули увагу на цей період.

Важливим джерелом дослідження цієї теми є, безпосередньо, інквізиційні протоколи. Аналіз «La collection Doat» (збірка середньовічних манускриптів, що містить акти церкви та протоколи допитів за 1273–1282 рр.) дозволяє глибше простежити розвиток і структуру процедур інквізиції, а також розібратись в доктринальних особливостях єретиків та причинах популярності їх віровчення серед місцевого населення.

Катарська єресь знаходила відгук у великої кількості людей. «Добрі християни», як вони себе називали, проповідували дуалістичне вчення, відкидали церковну ієрархію, таїнства та матеріальні атрибути віри. Все це значно підривало авторитет церкви, тому людей, яких підозрювали в єресі, або у зв'язку з єретиками, допитували. Із доступних нам записів протоколів (Doat 25–26), ми бачимо, що допити в період з 1273 по 1282 рр. здебільшого проводили брати Ордену Проповідників, Ранульф Пассакський та Понс Парнакський, в присутності двох свідків (якими частіше виступали звичайні домініканські ченці) і нотаріусу (який вів запис). І хоча на перший погляд здається, що з таким підходом свідчення в реєстрі мають бути розташовані чітко в хронологічному порядку, насправді вибіркове включення або виключення матеріалів при пізнішому переписуванні, або згрупування всіх свідчень однієї людини за всі роки, порушувало послідовність. Тому, коли на початку свідчення зазначено лише «У тому ж році і того ж дня, що й вище», важко визначити точну дату або навіть зрозуміти, чи існує ще ця точка відліку.

Під час допиту інквізитори ставили провокативні запитання, намагаючись підштовхнути людину до визнання вини, запитували про конкретні дії або переконання, які вважалися єретичними. Серед допитаних були і чоловіки, і жінки різного віку. Деякі з'являлися по кілька разів, через певний період часу, доповнюючи свої попередні свідчення. До тих, кого все-таки визначали винним, застосовували покарання. «Досконалих» катарів, які відмовлялися зректися своїх переконань, передавали світській владі для страти на вогнищі. Ті, хто зрікався, зазнавали менш суворих покарань, таких як ув'язнення або носіння спеціальних знаків. Якщо свідок щось приховував

або заперечував його утримували у в'язниці, до тих пір, поки він не зізнається». У справі Doat 25–26 є двадцять шість свідків, яких, ймовірно, утримували у в'язниці між явками до суду. Лише в одному випадку спосіб утримання під вартою був прописаний.

Таким чином, діяльність інквізиції призвела до поступового знищення катарської церкви в Лангедоці. Багато катарів були страчені, інші втекли до Ломбардії або Каталонії. Ці події також сприяли зміцненню влади французької корони над регіоном та посиленню впливу Римо-католицької церкви. Інквізиція в Лангедоці у XIII ст. відіграла ключову роль у придушенні єресі, зміні релігійного ландшафту регіону та зміцненні централізованої влади.

***До питання про римську військову присутність
у грецьких полісах Північного Причорномор'я в I–V ст.***

Кобас Константин Йосиф

Донецький національний університет імені Василя Стуса

kobasiosif@gmail.com

Римська військова присутність в грецьких полісах Північного Причорномор'я є відомим, але не до кінця вивченим явищем в українській історіографії. Це пов'язано з розбіжностями у трактуванні форми цієї присутності, та оцінках її впливів на суспільно-політичне й культурне життя полісів. Вивченням римської присутності у полісах та комплексом проблем пов'язаних з нею, займався ряд вчених: В. Блаватський, В. Кадеєв, В. Зубар, М. Ростовцев, Н. Сон, К. Гриневич, В. Гайдукевич, С. Жебелев, В. Анохін, К. Колесников, В. Латишев, С. Крижицький, Р. Козленко, С. Сорочан, Д. Целіков, Е. Соломонік. Новизна пропонованого дослідження полягає у визначенні форми римської військової присутності та її впливу на суспільно-політичне життя полісу, спираючись на епіграфічні джерела.

У I ст. до н. е. в ході так званих Мітрідатових війн (89–84, 83–82, 74–63 рр. до н. е.) римляни починають проникати у Причорноморський регіон. Вже у II пол. I–III ст. н. е. римські гарнізони розміщуються в Тірі, Ольвії, Херсонесі та Хараксі. Грецькі поліси на зламі ер потерпали

від спустошливих нападів скіфів. Не маючи змоги дати відсіч, вони були змушені прохати про допомогу Римську імперію, яка на той час була єдиною реальною силою, що могла протистояти варварам. Отже розміщення римських залог у перерахованих містах є ніщо інше, як прояв воєнного союзу, спрямованого проти варварів, який був вигідним обом сторонам. Цей союз сприяв зміцненню обороноздатності полісів через знаходження у них вексильців римських військ та перебудові полісної армії за римським зразком, що сприяло стабілізації обстановки в межах хори полісів та сприяло їхньому подальшому економічному зростанню, завдяки постійним грошовим вливанням з боку Риму. Римлянам, у свою чергу, було вигідно мати бази за межами свої кордонів для стримування варварів та завдання превентивних ударів. Розміщення римських військ у полісах не можна трактувати як окупацію, оскільки вони *de iure* не були включеними до складу Римської імперії. Крім цього, немає тих джерел, які б містили інформацію щодо дії в цих містах норм римського права (що засвідчило би про підкорення цих міст). Але, спираючись на ряд відомих нам епіграфічних джерел (декрети, розпорядження, постанови, проксенії, посвяти), можна зазначити, що в полісах продовжували діяти звичні для нього органи влади та норми грецького полісного права. Втім присутність римських військ мала вплив на суспільно-політичне життя, що проявилось в аристократизації полісної влади, зменшенні політичної ваги народніх зборів, та підвищенні ролі першого архонта (подібного до принцепса в Римській імперії). Але поліси при цьому продовжували залишатися незалежними. Вище зазначені явища були нічим іншим, як проявом загальної кризи полісної системи. На ранніх етапах легіони не перебували у містах на постійній основі, але вводилися туди у разі воєнної загрози з боку варварів. На постійній основі, вони почали дислокуватися після римо-дакійських війн Траяна (101–102, 105–106 рр. н. е.), що посилили позиції Риму в регіоні Мезії та Дакії, але лише у роки правління імператора Антоніна Пія. Втім це тривало недовго, оскільки події так званої «кризи III ст.», загострення ситуації на кордонах і всередині імперії, евакуація провінції Дакія в роки правління імператора Авреліана, змусили римлян вивести свої

легіони з більшості полісів (окрім Херсонеса) для підсилення ними армії.

Отже римська військова присутність являла собою форму своєрідного військово-політичного союзу, який не можна вважати окупацією чи анексією. Грецькі поліси були зацікавлені у перебуванні в них римських залог. Римські легіони спочатку не розміщувалися на постійній основі. Міста, попри присутність у них залог, продовжували залишатися незалежними. Військова присутність мала вплив на суспільно-політичне життя, але несуттєвий. Подальші зміни в структурі полісної влади були лише продуктом загальної кризи полісного ладу.

***Особливості правового та соціального статусу
коріного населення Єрусалимського королівства***

Коржавіна Єкатерина

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

korzavinaekaterina5q@gmail.com

Єрусалимське королівство, засноване франками в 1099 р. внаслідок Першого хрестового походу, вирізнялося етнічним та релігійним мозаїчним складом, оскільки, на противагу строкатому місцевому населенню, прибулі хрестоносці становили в ньому меншість (від 15 до 25%). Процес адаптації латинян до східних реалій та пошук способів мирного співіснування з численнішим корінним населенням регіону зумовив певні особливості правового та соціального статусу останніх.

Актуальність теми обумовлена необхідністю глибшого вивчення механізмів взаємодії та регулювання відносин між хрестоносцями та місцевими населення, що, в свою чергу, позначає перспективи дослідження принципів ймовірної колоніальної політики хрестоносців та специфіки латинських держав на Близькому Сході. Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі правового та соціального статусу корінного населення Єрусалимського королівства на основі як західних, так і східних джерел.

Історіографію дослідження складають напрацювання істориків-медієвістів Ж. Рішара, Дж. Проуера, Дж. Райлі-Сміта, Е.-Г. Рея, Р. Груссе та ін. Джерельну базу роботи становлять писемні джерела латинського та арабського походження, з-поміж яких — праця Фульхерія Шартрського «Єрусалимська історія», французька хроніка Ернуля та Бернара, свідчення арабського мандрівника Ібн Джубайра, робота Усама ібн Мункиза «Книга повчань», а також юридичні трактати (Єрусалимські асизи).

Теоретико-методологічну основу дослідження склали загальнонаукові методи — опис, аналіз, синтез, індукція та дедукція, загальноісторичні — історико-генетичний та історико-системний, принцип історизму та міждисциплінарний підхід.

У ході роботи виявлено, що соціальна стратифікація в Єрусалимському королівстві базувалася на релігійному чиннику, поділивши суспільство на «франків» та «не франків». Згідно з Єрусалимськими асизами, на найнижчій сходинці соціальної драбини стояли мусульмани, євреї, самаритяни, бедуїни, вище перебувала група східних християн (греки, сирійці-якобіти, вірмени, копти, мароніти), у найбільш привілейованому становищі, звичайно, знаходилися франки. Внаслідок інтеграції східного населення у феодальну систему мусульмани та більша частина східних слов'ян стали вілланами, виплачуючи натуральний та земельний податки, а також податок з іновірців.

Засадничим для дослідження є процес поступових змін політики франків щодо корінного населення протягом спільного проживання. Відтак з часом були введені певні законодавчі норми для захисту місцевого населення, зокрема, покарання за наругу над сарацинкою. Впроваджена в королівстві соціальна мобільність дозволяла шляхом прийняття хреста позбутися рабського положення. Окрім того, джерела повідомляють про значну кількість сирійців в єрусалимській армії та важливу військову структуру — групу легкоозброєних воїнів туркополів («синів турків»), яка, ймовірно, складалася із мусульман. Також сирійці та мусульмани могли займати посади нижчих сеньйоріальних чиновників — раїса, перекладача, драгомана та переписувача. Корінному населенню дозволялося сповідувати

власну віру, хоча східні церкви були підпорядковані католицькій, а мечеті перетворені на церкви (християни та мусульмани проводили служіння пліч-о-пліч). Місцеві громади мали обмежену внутрішню автономію та власні інститути, продиктовані принципом «персональності права», зокрема, сирійська курія раїсів, єврейські та самаритянські суди, які займалися дрібними правопорушеннями та вершили суд за законами власного народу.

Отже, корінне населення Єрусалимського королівства відігравало достатньо важливу роль в економічному, адміністративному та військовому житті королівства, що відобразилося на особливостях їх правового та соціального статусу та поступових змінах політики франків. Механізми взаємодії та регулювання відносин між хрестоносцями та місцевими населення полягали в інтеграції східного населення у феодалну систему, соціальній мобільності, правовому плюралізмі, толерантній релігійній політиці та врахуванні східних традицій.

Значення творів Тацита для Ульріха фон Гуттена

Новіков Влад

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

vlad.novikov@student.karazin.ua

У добу «Відродження» починається переосмислення античних авторів та їхніх творів. До них починають все частіше звертатися гуманісти різних країн. Серед них є німецький гуманіст Ульріх фон Гуттен, який намагався поширювати праці римського історика Тацита. Нам варто розглянути дане питання, спираючись на джерела, котре не повністю розкрито і саме цим визначається актуальність нашого дослідження.

Об'єктом роботи є власне значення творів Тацита (приблиз. 50-ті–120 рр.) для Ульріха фон Гуттена (1488–1523 рр.), а саме спробуємо розкрити амбіції Гуттена, який використовував праці римського історика.

Для написання тез були використані такі наративні джерела як: діалоги «Арміній» і «Вадиск, або римська трійця» і листи, зокрема, можна назвати «Послання курфюрсту Фрідріху Саксонському» та «Послання германцям усіх станів».

Серед використаної літератури можна назвати такі дослідження: «Історія німецького гуманізму» Л. Гейгера, «Ульріх фон Гуттен» Д. Штрауса, також статті М. М. Сміріна «Німеччина у перші десятиліття XVI ст. та Ульріх фон Гуттен» та В. М. Володарського «Гуманістичні погляди Ульріха фон Гуттена».

Використання німецьким гуманістом Ульріхом фон Гуттеном Тацита відповідає його національними і просвітницькими амбіціями.

По-перше, для Гуттена, як патріота, важливим джерелом є саме Тацит, тому що він у своїх працях описав діяльність германців. Також він використовує римського історика з метою створення образу германського вождя Армінія для консолідації німецького народу і князів для того, аби почати боротьбу проти папського Риму. В «Посланні до курфюрста Фрідріха Саксонського» можна помітити, що Гуттен намагається долучити Фрідріха і не тільки його для цієї мети. Окрім того, коли Гуттен використовує образ Армінія, то він вказує на те, що саксонці завжди виганяли чужоземців і скидали ярмо. На нашу думку, саме саксонці тут не випадково, адже сам Фрідріх був курфюрстом Саксонії, і це може пробудити у ньому, на думку Гуттена, народну гордість. Також треба сказати, що Фрідріх підтримував Мартіна Лютера, який видав «95 тез» у 1517 р. і розпочав реформацію, допомагав Лютеру ховатися від переслідувань. У свою чергу Гуттен використовував рух реформації для власної боротьби проти Риму.

Далі, образ цей дуже яскравий у діалозі «Арміній», в якому йде спір між Армінієм, Александром Македонським, Сципіоном та Ганнібалом, а суддею є Мінос. Варто зазначити, що для доказу переваг блискучого полководця Армінія використовується Тацит, який особисто цитує його заслуги зі своєї праці. У цьому діалозі Арміній стає борцем за свободу германців проти римлян. І саме це намагається використати Гуттен для національного пробудження німців і початку боротьби проти папства.

По-друге, у діалозі «Вадиск, або римська трійця» йде мова про те, що у Римі видали історика Корнелія Тацита, але, коли Гуттен (він тут як учасник діалогу) дав надрукувати це ж печатнику, то він відмовив, через те, що існує булла Папи Льва X, згідно якою забороняється видавати Тацита 10 років. У даному випадку можна сказати, що для Гуттена — ця заборона є гальмом до розвитку науки на німецьких землях. Більш того, зазначається далі у діалозі, що ніхто, крім Тацита, не описав з великою похвалою німців. Треба зазначити, що Гуттен перестає як середньовічний просвітник, якому дуже важливо поширювати науки на німецьких землях.

Підсумовуючи, можемо підійти до наступного, що, з одного боку, Тацит необхідний для Гуттена, щоб підняти патріотичність та національне пробудження німців. Гуттен, спираючись на праці Тацита, створює позитивний образ Армінія. З іншої сторони, ми помічаємо, що Гуттену важливо розвивати науки на німецьких землях та поширювати їх з метою просвітництва німців.

**«Невидимі» верстви римського суспільства
у п'єсах комедіографів доби Республіки**

Пазушенко Дар'я

*Львівський національний університет імені Івана Франка
daryapazushenko@gmail.com*

У III ст. до н. е. значного поширення та популярності набуває паліата — один з жанрів римської комедії. Умовно виникнення римської драми датують 240 р. до н. е. — коли п'єси Лівія Андроніка, створені на основі грецьких вже наявних зразків, були показані на фестивалі. За часів Республіки нам відомо про трьох комедіографів — Плавта, Теренція та Стація, чиї твори дійшли до нас у більш-менш повному обсязі. Аналіз їхніх творчих доробків може значно розширити та поглибити наші уявлення про функціонування римського суспільства та повсякдення нижчих його верств.

Однак донедавна не могло бути і мови про розгляд соціальних аспектів історії Риму з точки зору повсякденності, зображеної

в комедіях. Здебільшого вчені присвячували свої праці дослідженню філологічної складової, розглядаючи передусім тексти п'єс, набагато рідше їхнє соціальне підґрунтя.

Хоч дослідження римської комедії починається ще в Античності, започатковане граматиками, які залишали на сторінках текстів «коментарі» (Емілій Аспер, Донат, Валерій Проб), лише у другій половині XX ст. з'являються ґрунтовні дослідження комедій як прояву безпосередньо театрального мистецтва, а не літературного. Тоді ж змінився вектор дослідження римської комедії, яку історики все частіше використовували у своїх дослідженнях Риму. На противагу Джорджу Дакворту, який вважав, що комедія була байдужа до соціальних проблем, були і ті, хто дотримувалися іншої точки зору. Зокрема, одним з перших опонентів став Еріх Сігал. Відтоді над темою працювали чимало дослідників, зокрема і Метью Лі, Мері Бірд, Амі Річлін, Серена Віцке, Роберта Стьюарт, праці яких є ключовими у нашому дослідженні.

Така суперечливість не є безпідставною. Комедії є певною мірою спірним джерелом, адже, перш за все, вони — є художнім витвором літературного мистецтва і мають на меті розважити глядача. Інша проблематика, викликана тим, що паліата була переосмисленням творів грецької Нової комедії. Плавт унікав сюжетів, що задіявали контекст чи інститути, які були б чужими для римської аудиторії, і навпаки, додавав алюзії на римську топографію, прийняті закони та інші нюанси, що були б зрозумілими лише римським глядачам. Однак зберігаючи особливості жанру, він зіштовхував глядачів зі сценічною реальністю, яка могла дещо відрізнятись від повсякденного життя, і часто використовував перебільшення, щоб посилити комедійний ефект.

Проблематика викликана і тим, що хоч комедія потребує контексту/спільноти, важко визначити, сприймали чи не сприймали римляни Плавтові п'єси як віддзеркалення власного життєвого досвіду. Власне Метью Лі висловив думку, що сприйняття світу паліати як принципово чужого для тогочасних римлян часто пов'язане з тим, що ми розглядаємо комедію як втілення явищ, деякі з яких вважалися б скандальними, якби ми помістили їх у римське середовище.

Одним з таких явищ у комедіях Плавта є літературний образ розумного раба, або *servus callidus*. Історик Еріх Сігал висунув таке пояснення захопленню Плавта персонажем раба — мовляв, це найефективніший спосіб дати своїм читачам радісне звільнення від повсякденного римського життя. Присутність рабів як серед глядачів у театрі, так і серед акторів, а також збільшення їхньої кількості внаслідок завоювань — робило римлян більш чутливими до будь-яких згадок рабів. Як влучно зазначила Мері Бірд у своєму дослідженні римського сміху, ідея кмітливого комічного раба, який висміював свого недалекого господаря, не лише підживляла владні відносини, властиві рабству як інституції, але, ймовірно, і сприяла їхній легітимації. В комедіях Плавта відображені також співжиття і взаємодія вільних з рабами, упередження та занепокоєння щодо озброєння останніх.

Отже, хоч комедії не були створені з метою «задокументувати» соціальну реальність, вони все ж відображають важливі аспекти повсякденного життя римлян (шлюб та стосунки в родині; занепокоєння щодо занепаду моралі, озброєння рабів та наслідків війни), динаміку між різними соціальними групами: їхні взаємодії і конфлікти (серед основних: батьки-діти, господар-раб). При цьому виникає багато проблем, пов'язаних із жанровими особливостями комедії, що інколи ускладнює пошук зв'язку з реальними соціальними практиками.

До історії басмільської державності

Пилипчук Ярослав

Державна науково-педагогічна бібліотека ім. В. Сухомлинського
pylypchuk.yaroslav@gmail.com

Традиційно басмили, як і курикани, знаходяться у тіні більш успішних сусідів — гьок-тюрків, уйгурів, карлуків, тюрешів, енісейських киргизів. З цим можна пов'язати те, що їм присвячено мало досліджень. Можна згадати статті І. Фукалова та П. Голдена. Завданням даної студії є дослідження історії басмільської державності.

У уйгурському надписі 760 р. з Могон Шине Усу басмили названі сорокаплеменими басмилами. Махмуд ал-Кашгарі згадував басмилів як тюрк, які живуть поблизу ас-Сіна, тобто Китаю. Важливо зазначити, що Тахір ал-Марвазі вказував, що один з вождів племені сари був за походженням басмилом. С. Кляшторний та П. Голден вважають, що басмили взяли участь у переселенні та етногенезі кипчацьких племен. П. Голден вказував, що басмили були одним з лісових племен. Американський тюрколог вважає басмилів парамонгольським племенем. На мапі ж Махмуд Кашгарі басмили вже локалізовані на захід від Іртиша поблизу річки Волги. У китайських джерелах басмили фігурують як басімі. Вперше вони згадуються у часи імперії Суй. Згідно китайському джерелу «Тундянь» вони жили на південь від Бейтіна (Бешбалику) і Північного моря (озера Балхаш). Також їх згадували на південний схід від Цигу (держави енісейських киргизів). Їх нараховувалося більше ніж 2 тис. родин. Басмили не входили до складу племен тегрег (теле). В. Бартольд вважав басмилів етносом змішаного походження. Басмили окрім тюркської розмовляли на своїй мові. На думку І. Фукалова басмили налагодили зв'язки з енісейськими киргизами ще у VII ст. Киргизський дослідник вважав, що басмили могли бути іраномовними, але також знали і тюркську мову. М. Арістов вважав басмилів предками племені аргинів. А. Мокеев припускав, що басмили були предками енісейського племені басиз. Він вважав, що басмилів перемогли та інкорпоровали у свій склад енісейські киргизи. Басмили мешкали поряд з енісейськими киргизами, карлуками, бома та кімаками. За доби Тюркського каганату басмилами керував ельтебер. Ставкою басмилів було місто Бешбалик. У 649 р. за свідченнями «Сінь Тан-шу» басмили надіслали посольство до імперії Тан, яке очолював таркан Тумао Дагуан Фейлуча. У 659 р. басмилами став правити ідикут. Басмили запозичили лествичну систему спадкування у давніх тюрків. У 703 р. басмилський ідикут погодився бути данником гьок-тюркського Більге-кагана. У 714 р. гьок-тюрки взяли у облогу Бешбалик і басмили були вимушені визнати себе васалами каганату гьок-тюрків. В «Цзю Тан-шу» вказано, що у 720–721 рр. гьок-тюркські війська завдали сильної поразки. У 742 р. басмили разом з карлуками та уйгурами повстали проти влади гьок-тюркського

каганата. Басмільський вождь Седе Іші Ашина проголошує себе каганом. Він перемагає гьок-тюркського Озмиш-кагана і відсилає його голову танському імператору в Чанань. Надалі розвернулася боротьба басмилів проти уйгурів. У 752 р. уйгурський каган Ель-Елетміш (Баян-Чор) вбив Седе Іші Ашина. Басмили стали союзниками тюргешів та карлуків проти Уйгурського каганату. Уйгури перемогли союзників і басмили були вимушені стати підданими уйгурських каганів. У 840 р. столиця уйгурів Орду-балик впала під ударами єнісейських киргизів. У 847 р. гине уйгурський каган Угі і басмили дістають свободу. Басмили на відміну від уйгурів, карлуків та єнісейських киргизів зберегли віру в Тенгрі. Вони заснували своє ідикутство в Кара-Ходжо. У XI ст. басмили як і ідикутство Кочо були ворогами Караханідського каганату. Махмуд ал-Кашгарі вказував, що басмилами тоді правив якийсь бек.

Провівши дослідження, ми дійшли наступних висновків. Басмили були протомонгольским племенем, які керувались власним вождем (ельтебером). Статус каганата басмільська держава мала кілька років у середині VIII ст. Після 847 р. басмільська держава дістала статус ідикутства.

***Втеча царя, повернення богів і поетичні метафори:
нова інтерпретація напису на троні 1 із П'єдрас-Неграса***

Стюфляєв Максим

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

stuflyev@gmail.com

Городище П'єдрас-Неграс, розташоване на території сучасного департаменту Петен у північно-західній Гватемалі, належить до найбільш відомих і найкраще досліджених центрів цивілізації майя класичної доби. Водночас у відомій нам історії цього міста, яке в давнину мало назву *Мук'іхтуун*, дотепер залишається чимало «білих плям» та складних питань. Зокрема триває дискусія щодо того, за яких обставин добігло кінця правління передостаннього *йокібського* владаря (царя П'єдрас-Неграса) Ха'-К'ін-Шоока (767–781) й відбулося сходження на трон його наступника К'ініч-Йат-Ахка III (781–808).

Царство *йокібських* владарів переживало у другій половині VIII ст. скрутні часи, зазнавши поразки в черговій війні проти одвічного суперника — Йашчілана. Становище погіршувала боротьба за владу всередині панівної династії. Надзвичайно цінна, хоч і складна для розуміння, інформація про перебіг цих усобиць міститься на троні 1 із П'єдрас-Неграса. Названий монумент давно вже привернув увагу дослідників, проте ключові фрагменти тексту довгий час тлумачилися неправильно.

Буквально на троні 1 сказано, що 29 березня 780 р. Ха'-К'ін-Шоок «залишив владарювання в *Мук'іхтууні*» й перемістився до невідомого з інших джерел *Ламнааха*, забравши туди також коштовні реліквії, зокрема жадеїтову фігурку із зображенням божества. Авторитетні епіграфісти С. Мартін і Н. Грюбе пояснювали це повідомлення таким чином, що Ха'-К'ін-Шоок зрікся трону або помер та був похований у храмі, названому *Ламнаах*. Втім, невдовзі після виходу їхньої книги Д. Стюарт дійшов висновку, що *Ламнаах* — це назва місцевості, а не будівлі. Нарешті, понад десять років тому Д. Беляєв і О. Сафронов переконливо довели, що на троні 1 із П'єдрас-Неграса йдеться про боротьбу за владу між двома родичами. У 780 р. Ха'-К'ін-Шоок покинув П'єдрас-Неграс і переселився до *Ламнааха*. Мотиви перенесення столиці неясні, але його конкурент, царевич Ах-Хуун-...-Наак (майбутній К'ініч-Йат-Ахк III), залишився в старій резиденції, де, вочевидь, очолив протилежну партію. Ми поділяємо висновки Беляєва і Сафронова щодо загального змісту подій, але хотіли би запропонувати свою інтерпретацію одного важливого уривка на троні 1. Напис, який ми досліджуємо, нещодавно був також прокоментований П. Біро і Б. Маклауд. Ми не згодні із деякими гіпотезами названих авторів, проте в їхній роботі міститься цінне спостереження, яке стало відправною точкою для висунення нашої гіпотези.

Зазвичай дослідники інтерпретують оповідь на троні 1 як послідовність окремих подій: переселення *йокібського* царя до *Ламнааха*, падіння *Мук'іхтууна*, повернення священних реліквій до старої столиці тощо. На нашу думку, цей текст має більш складну структуру: після викладу

епізодів династичної війни в ньому йде поетичний двовірш, котрий досі був прихований від уваги епіграфістів. Як слушно зазначили Біро і Маклауд, риторичною особливістю напису на троні 1 є очевидне протиставлення подій, які відбувалися «на світанку» (**i-PASAJ**) та «вночі, в сутінках» (**ta-yi-YIHK'IN-ni**). На світанку стаються «хороші» події, що призводять до відновлення чи підтримання належного політичного порядку. Це народження та коронація царевича Ах-Хуун-...-Наака, а також «прибуття богів», тобто повернення їхніх фігурок до *Мук'іхтууна* після поразки Ха'-К'ін-Шоока. Натомість «у сутінках» сталася втеча Ха'-К'ін-Шоока в *Ламнаах*, яка поклала початок внутрішньому розколу. Цьому правилу, на перший погляд, суперечить запис у блоках F'3-F'6. Його традиційний переклад: «вночі оселився осяйний образ посеред поселення *Мук'іхтуун*». Йдеться, вочевидь, знову-таки про перенесення фігурки божества із *Ламнаах* до П'єдрас-Неграса. Але за такого порядку читання незрозуміло, чому «позитивна» для долі царства подія відбувалася в сутінках?

Ми вважаємо, що поділ тексту Трону 1 із П'єдрас-Неграса на окремі фрагменти слід переглянути. Божество не могло повернутися до *Мук'іхтууна* вночі, адже у попередній частині напису чітко сказано, що його прибуття сталося на світанку. Отже, сполучення **ta-yi-YIHK'IN-ni** в блоці F'3 не має стосунку до повернення реліквій — це завершення попереднього повідомлення про «падіння посеред поселення *Мук'іхтуун*». Великий пасаж у блоках E'4-F'6, згідно з нашою інтерпретацією, можна поділити на дві окремі фрази, які слугують поетичною антитезою одна одній:

ma-hi-li u-LEM?-[ba]-hi tu-“Star war glyph”-yi-la TAHN-na-CH'EEN-na MUK'IJ?-TUUN-ni ta-yi-YIHK'IN-ni

Не заспокоївся його осяйний образ після падіння посеред поселення *Мук'іхтуун* вночі

KAJ-ja-yi LEM?-ba-hi TAHN-CH'EEN MUK'IJ?-TUUN

Оселився осяйний образ посеред поселення *Мук'іхтуун*

За такого поділу стає очевидною разюча подібність між наведеним вище фрагментом і текстом панелі 4 із Шунантуніча. На цьому монументі, що первинно був частиною великих ієрогліфічних

сходів з Караколя, міститься напрочуд цінна інформація про розкол всередині могутньої династії «Священних *Канульських* Владарів. Після міжусобної війни одна гілка *канульських* царів продовжила правити в своїй давній столиці *Канулі* (Цібанче), а друга переселилася до *Хуште'тууна* (Калакмуля), перетворивши його на центр нової держави-гегемона. На панелі 4 з Шунантуніча про цю зміну сказано так: «немає К'авііля (царського скіпетра й у ширшому сенсі «влади» взагалі) посеред поселення *Кануль*, сформувався К'авііль у *Хуште'тууні*». Як показала реконструкція ієрогліфічних сходів, панель 4 розміщувалася на початку довгої оповіді. Вона мовою поетичної метафори підбивала підсумки конфлікту, перебіг якого детально фіксувався на наступних сходинках. На нашу думку, у випадку П'єдрас-Неграса було застосовано той самий прийом, тільки у зворотному порядку: спочатку автори згадали основні етапи міжусобної війни, а потім риторично узагальнили її наслідки.

На троні 1 опис міжусобиці починається з переселення Ха'-К'ін-Шоока до *Ламнааха*. Рік по тому, 3 квітня 781 р., царевич Ах-Хуун-...-Наак, імовірно, атакував *Ламнаах* і повернув фігурку божества-покровителя до *Мук'іхтууна*. Це всі події, перелічені у відповідній частині тексту. Далі нам повідомляють про загальні підсумки протистояння. Осаяний образ не заспокоївся після падіння *Мук'іхтууна*, тобто спроба Ха'-К'ін-Шоока перенести столицю на нове місце не була схвалена богами. Правильний порядок відновився тільки після того, як боги повернулися в П'єдрас-Неграс, «оселилися» там. Падіння *Мук'іхтууна* у цьому випадку — не якась нова подія, а метафорична відсилка до згаданої на початку втечі Ха'-К'ін-Шоока з П'єдрас-Неграса. Малося на увазі, що місто «впало», бо тимчасово лишилося без легітимного царя і божественного захисту. Як показав С. Мартін, внаслідок війн майя переможець часто захоплював зображення богів подоланого неприятеля. У цьому ж випадку місто втратило своїх богів не через напад зовнішнього ворога, а через відступництво власного правителя.

Головний посил тексту полягає в тому, що царевич Ах-Хуун-...-Наак виконав волю богів, відновивши П'єдрас-Неграс як місце царської влади. У цьому контексті доречною буде паралель зі знаменитим

епізодом в історії іншого міста стародавніх майя — Паленке. На східній панелі з Храму написів у Паленке стверджується, що в 613 р. тамтешній правитель Муваан-Мат знехтував своїм обов'язком піклування про головних місцевих богів, і через це в Паленке «зник владар», тобто місто фактично лишилося без царя. Наступник Муваан-Мата на престолі К'ініч-Ханааб-Пакаль всіляко протиставляв себе попередникові: поновив вшанування богів, виконав усі необхідні ритуали тощо. Легітимність священного владаря майя прямо залежала від його здатності порозумітися зі «своїми» богами. Так і для Ах-Хуун-...-Наака «заспокоєння» богів стало найкращою демонстрацією власної спроможності посісти трон. 5 червня 781 р. він був коронований як новий цар П'єдрас-Неграса і прийняв тронне ім'я К'ініч-Йат-Ахка, явно на честь видатного предка, котрий у середині V ст. став першим *йокібським* владарем, що правив у *Мук'іхтууні*. По суті, К'ініч-Йат-Ахк III претендував на символічне повторне заснування династії П'єдрас-Неграса.

Бій під Адріанополем. Програш чи перемога Риму?

Шевченко Костянтин

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

kons.sheff@gmail.com

Битва під Адріанополем 378 року стала однією з ключових подій в історії пізньої Римської імперії, яка мала далекосяжні наслідки як для військової стратегії, так і для політичного розвитку держави. Зіткнення між римською армією імператора Валента та готськими силами під проводом Фрітігерна було не лише битвою двох військ, а й випробуванням римської здатності адаптуватися до змін у військовій тактиці та структурі суспільства. Наскільки ця подія була поразкою для Риму, чи можна її розглядати як момент, що визначив новий баланс сил у Європі?

У роботі використано хроніку Амміана Марцелліна, Гетика Йордана, а також свідчення Зосима та Іоанна Зонари як базові джерела. Археологічну основу становлять результати розкопок у районі Адріанополя,

проведені Стояном Йордановим, Мустафою Шахіном, а також аналіз матеріальних джерел — поховань, готської зброї та інших археологічних знахідок. В історіографічному аналізі використано праці Пітера Хізера, Брайана Ворда-Перкінса, Адріана Голдсуорсі, Волтера Поля, Гая Халсола, Міхаеля Кульке та Ральфа Віца, які пропонують сучасну інтерпретацію причин поразки Риму та ролі готів у трансформації світу, що допомогло з розробкою мої теми.

Новизна ж цього дослідження полягає у перегляді битви під Адріанополем не лише як військової катастрофи, а й як події, що спричинила суттєві зміни в організації армії та державного управління Римської імперії. Аналізуючи як безпосередні, так і довгострокові наслідки, ми можемо оцінити, наскільки ця битва стала переломним моментом у розвитку імперії.

До кінця IV століття Римська імперія переживала період серйозних внутрішніх криз. Зовнішній тиск, економічні проблеми та політична нестабільність послабили державний механізм. Особливо важливим фактором стало переселення варварських племен, зокрема готів, на римську територію. У 376 році імператор Валент дозволив вестготам перейти Дунай та оселитися у межах імперії, сподіваючись використати їх як федератів. Однак жорстка політика римських адміністраторів та нестача ресурсів призвели до повстання, яке швидко переросло у відкритий конфлікт.

Римська стратегія полягала в тому, щоб ізолювати та розбити готів до того, як вони зможуть створити ефективні бойові союзи. Але політичні прорахунки та недооцінка варварських військових сил стали фатальними. Валент вирішив вступити в бій без підтримки західного імператора Граціана, що значно ослабило його позиції.

Битва відбулася 9 серпня 378 року неподалік міста Адріанополь. Валент зібрав близько 20 тисяч легіонерів та допоміжних військ, тоді як готська армія налічувала від 25 до 30 тисяч воїнів, серед яких була значна кількість кінноти, зокрема аланів і гунів.

Римляни розпочали битву з атак на укріплений табір готів. Однак римська розвідка не змогла вчасно виявити резервні сили супротивника. Готи використали мобільну тактику, затягуючи битву,

поки їхні основні кінні сили не завдали рішучого удару з флангів. Римська кавалерія, яка мала б протистояти цьому маневру, зазнала поразки через перевагу варварських вершників. У результаті римська армія була оточена, а імператор Валент загинув, що призвело до повного розгрому військ імперії.

Поразка під Адріанополем змусила римлян переглянути свою військову організацію. Значення важкої піхоти зменшилося, а роль кінноти та мобільних загонів зросла. Так після битви імперія активніше почала інтегрувати варварів у свої війська як федератів. Готи стали важливим елементом римської армії, що з одного боку посилювало її, а з іншого — призвело до ослаблення централізованого контролю.

Поразка Валента створила умови для реформ імператора Феодосія I, який прагнув стабілізувати ситуацію шляхом дипломатії та нової політики федератів. Це стало початком довготривалого процесу трансформації Римської імперії.

Таким чином ця поразка також сприяла еволюції військової стратегії. Римляни почали активніше використовувати варварські загони, змінювати тактику бою та зміцнювати оборонні кордони. Політика інтеграції варварів, започаткована після Адріанополя, стала основою подальших імперських реформ. Тож, з одного боку, битва стала серйозною поразкою для Риму, що виявила його слабкості та нездатність швидко адаптуватися до змін. З іншого — ця подія стала початком нової епохи, коли імперія почала трансформуватися, розвиваючи нові форми армійської організації та дипломатичних відносин. Таким чином, бій під Адріанополем став не лише катастрофою, а й сигналом до змін, які дозволили Риму вижити у формі східної імперії століттями.

РОЗДІЛ VI

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

IX – ПОЧ. XX СТОЛІТТЯ

Shaping Art History in Kyiv: Berlin School of Art History**Demchenko Dariia***Taras Shevchenko National University of Kyiv**fedra.thedra@gmail.com*

In Prussia, during the first half of the XIXth century, the formation of art history as an independent academic discipline began. As early as 1799, Johann Dominicus Fiorillo (1748–1821), an associate professor in Göttingen, assumed the first academic position in art history. Later, his students Karl Friedrich von Rumohr (1785–1843) and Gustav Waagen (1794–1868) became key representatives of the so-called Berlin School of Art History. Following the approach of Johann Winckelmann (1717–1768), members of this school studied artworks within the context of their emergence. Interdisciplinarity, the systematic incorporation of political history, the psychological background of the artist, and other factors played a crucial role in their studies of art. The main aim of this report is to examine the influence of German art historiography on the formation of art history as a discipline and its approaches at the University of St. Vladimir in Kyiv.

The formation of art history as a scholarly field in Ukraine has recently garnered renewed interest among researchers. Notably, Stefania Demchuk and Illia Levchenko, editors of *Entangled Art Histories in Ukraine* (2024), have contributed significantly to this discourse. Their publication brings together texts by Ukrainian scholars — including Mariana Levytska, Petro Kotliarov, and Olha Novikova — exploring the development of art historical writing in Ukraine from the early XIXth century to the present. Additionally, Oksana Storchai's monograph *Art Education at Kyiv University* (2009) examines the establishment of art historical education at the University of St. Vladimir, particularly following the foundation of the Department of Art History and Theory in 1875.

The first professor of this department was Platon Pavlov (1823–1895). In 1874, he drafted a curriculum for the course, which he later presented at the Fourth Archaeological Congress in Kazan. This program was modeled after a similar course at the Imperial Moscow University, developed by Karl Hertz (1820–1883), who, in turn, drew primarily from German university curricula. Both Pavlov and Hertz conceptualized art history in two ways:

first, as an integral part of archaeology, and second, as a distinct academic discipline that, in alignment with the Berlin School of art history, was to be taught alongside philosophy, literature, and world history. As Karl Schnaase (1798–1875) wrote in his *History of the Fine Arts* (1843), a work of art can only be understood by examining the conditions of its creation and other «elements of life». After all, in art, all the «spiritual, moral, and material aspirations» of nations intersect.

Like Hertz, Pavlov proposed studying works of art in parallel with literary sources. For example, the study of Athenian sculpture was to be accompanied by an examination of Athenian dramatic poetry. Furthermore, Pavlov systematically classified artists alongside corresponding poets and writers.

While Pavlov's and Hertz's curricula illustrate the prevailing character of art history as a discipline, Pavlov introduced a notable innovation. He proposed establishing, alongside the Department of Art History and Theory, an additional department dedicated to the history of material culture, which he equated with the German *Kostümkunde*. Due to a mistranslation, which Pavlov himself later acknowledged at the congress, this actually referred to a department of costume studies. In advocating for this course, he referenced a program developed by Hermann Weiß (1822–1897), a professor at the University of Berlin and an honorary member of the University of St. Vladimir. Pavlov also consulted Weiß regarding the organization of the university's Museum of Fine Arts.

Pavlov's scholarly activities also included research trips and international collaborations. Notably, in the summer of 1857, he traveled to Berlin, where he attended lectures by professors at the University of Berlin, visited libraries and museums, and, upon invitation, participated in meetings of Berlin archaeologists.

Although the curriculum of Imperial Moscow University served as Pavlov's primary reference point, it was by no means his sole influence. It would be incorrect to claim that his program merely replicated Hertz's. The connection between Pavlov's curriculum and German art historiographical approaches to art history could have been both indirect—through the work of his colleagues within the Russian Empire—and direct—through his own research and academic engagements in Berlin.

**Між політикою та мистецтвом:
вплив угорсько-хорватського компромісу 1868 р.
на формування міського простору Загреб та Осієка**

Битківська Зоряна

Львівський національний університет імені І. Франка

zorianabutkivska@gmail.com

Угорсько-хорватський компроміс 1868 р. регламентував правовий та політичний статус Хорватії-Славонії у складі Транслейтанії, як обмеженої автономії: у Загребі був крайовий сейм, хорватська мова стала офіційною мовою адміністрації, судочинства та освіти, а 45% доходів залишалося в регіоні для покриття місцевих потреб. Автономія в освіті сприяла розвитку хорватської культури та національної ідентичності. Однак навіть попри це багато хорватських політиків і громадських діячів сприймали угоду як «вимушений компроміс», оскільки ключові сфери, такі як оборона, фінанси та зовнішня політика, продовжували контролюватись Угорщиною.

Період 1867–1918 рр. в історії Загреб та Осієка позначений значною модернізацією, а також економічним і демографічним зростанням. Автономний статус дозволив хорватам контролювати низку будівельних проєктів краю, в тому числі і через залучення місцевих архітекторів. У містоплануванні Загреб та Осієк зазнали більшого впливу Відня, а не Будапешта. Передусім на це впливало збереження тісних зв'язків з австрійською столицею — більшість хорватських архітекторів навчались саме у Відні. Інша причина пояснюється правовим становищем хорватських земель — політику угорської влади сприймали як колонізаторську, що, в свою чергу, перешкоджало культурним впливам Будапешта і чітко відобразилось на містобудуванні.

Угорський вплив на архітектуру Хорватії-Славонії відбувався через славонську знать (переважно «уніоністи»), яка через родинні зв'язки з угорським дворянством довіряла свої будівельні проєкти угорським архітекторам та інженерам. Окрім того, хорватські студенти отримували пільги для вступу до навчальних закладів Будапешта. До того ж угорською владою заохочувалася співпраця між асоціаціями

місцевих і столичних інженерів та архітекторів шляхом організації спільних поїздок, проведення архітектурних конкурсів та участі у виставках.

У 1890-х рр. активізувалися інвестиції в будівельні проекти краю, зокрема в розбудову залізничної мережі. Своєрідним початком інвестиційного циклу можна вважати будівництво Ф. Пфаффом у 1890–1892 рр. Центрального вокзалу Загреба. У 1887–1907 рр. він працював у MÁV (Угорські королівські державні залізниці), де згодом обійняв посаду головного архітектора та протягом 20 років роботи спроектував десятки залізничних вокзалів на теренах володінь Угорського королівства.

На початку XX ст. низку проектів на замовлення будапештського уряду було розроблено в стилі угорської сецесії. Один з них — це споруда Головного поштово-телеграфного управління (1901 р.) в Загребі, яка була яскравим прикладом угорських архітектурних і технічних досягнень, а також найяскравішим прикладом угорського національного стилю в архітектурі Хорватії-Славонії. Частина підрядників була місцевими, що призвело до багатьох непорозумінь між угорськими архітекторами та хорватськими майстрами. Найбільш монументальним прикладом громадської архітектури за межами Загреба безсумнівно є будівля Пошти і телеграфу в Осієку, що була побудована впродовж 1910–1912 рр. за проектом угорського архітектора Іштвана Лая. Виконання найскладніших завдань, рівно ж як і в Загребі, було доручено місцевим майстрам — Івану Домесу та Віктору Аксману.

Вибір стилів і архітекторів відображав політичні та культурні пріоритети: віденські впливи символізували орієнтацію на Австрію, тоді ж як угорська сецесія сприймалася як нав'язування колоніальних моделей. Будівлі, зведені будапештськими майстрами, часто критикувалися як «архітектура колонізаторів». Загреб став центром формування архітектурної школи, завдяки відкриттю університету та культурних установ (Югославська академія наук і мистецтв, Музей мистецтв і ремесел). Осієк, попри розвиток, залишався у тіні Загреба як адміністративного та культурного центру.

Отже, архітектурний розвиток двох найбільших міст Хорватії-Славонії — Загреб та Осієка, в 1868–1918 рр. відзначався складним балансом між віденськими, угорськими та місцевими впливами та став ареною боротьби за національну ідентичність, що проявилось у виборі стилів, архітекторів та розподілі замовлень.

***Основні прояви девіантної поведінки учнів гімназій
Полтавської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.***

Кокотіхін Дмитро

Маріупольський державний університет

kokotikhin@gmail.com

Аналіз поведінкових девіацій дозволяє чіткіше простежити, як соціально-культурне середовище впливало на повсякденне життя, та як дисциплінували учнівство в різні історичні періоди, що є актуальним і для сучасної системи освіти.

Наукова новизна роботи полягає у систематизації основних проявів девіантної поведінки учнів гімназій Полтавської губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. на підставі архівних джерел. Особливу увагу приділено причинам та методам покарання за деструктивну поведінку. Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що включає історичний аналіз, методи соціальної історії та історичної педагогіки.

Аналіз наукових досліджень свідчить про те, що питання вивчення поведінки в гімназіях Полтавської губернії визначеного періоду недостатньо висвітлено і систематизовано. Окремі аспекти даної проблеми описані у працях Ю. Шемети, М. Кондратюка, О. Самойленка, М. Коваленко. Наявні архівні джерела достатньо перспективні для подальшого опрацювання.

Сучасні вчені трактують поняття «девіантна поведінка» як таке, що суперечить усталеній суспільній нормі певного періоду часу.

У другій половині XIX ст. основні правила та норми поведінки визначалися гімназійними Статутами (1864, 1871) та «Правилами для учнів гімназій і прогімназій» (1874).

У ході дослідження було з'ясовано, що найбільш поширеними у гімназіях були дисциплінарні порушення, до яких відносили й політичну активність учнів. Наприклад, у 1884 р. під час обшуку в учня Лубенської гімназії Ніколаєвського було знайдено непристойного вірша на адресу вчителя, а також проєкт учнівського таємного товариства, на яке він хотів виділити свої гроші. За такі проступки його виключили із закладу.

Ненормальною була визнана і активна участь цілої групи гімназистів під час політичного страйку в Лубнах у жовтні 1905 р. За рішенням педради групу із 20-ти учнів було згодом відрховано з гімназії.

Досить поширеними серед гімназистів були крадіжки. Найчастіше викрадали книги та одяг, інколи їжу. Наприклад, у 1861 р. третьокласник Полтавської гімназії Певинський вкрав солодощі з місцевого прилавку, за що отримав фізичне покарання лозиною. А у 1871 р. учень цієї ж гімназії Юхимець викрав декілька книг у менших дітей та намагався підпалити своє класне приміщення.

Непоодинокими були також випадки використання холодної та вогнепальної зброї серед учнів гімназій. У 1886 р. учень 7-го класу Полтавської гімназії нібито погрожував учителю ножем, бо був незадоволений оцінкою, за що був відправлений у карцер та відрхований. Відомий випадок, коли лубенський гімназист Грузиненко по необережності застрелив із рушниці дочку своєї квартирної господині, але в силу покаяння та гарних рекомендацій вчителів його віддали на поруки законоучителю та звільнили від покарання (1878).

Також варто відмітити такі форми девіантної поведінки, як куріння тютюну та вживання алкоголю в школі, азартні ігри та навіть прояви розпусти. Зокрема існують свідчення, що у 1900 р. деякі учні та учениці лубенських гімназій неодноразово зустрічалися в районі міського кладовища, лісі та за містом для інтимних стосунків.

Учнівство даного історичного періоду багато в чому мало схожі проблеми та виклики із сучасними підлітками, пов'язані із процесом пубертату та соціалізації. Варто також відмітити суб'єктивізацію деяких видів покарань та тенденцію до тиску на гімназистів у зв'язку

із зростанням їх політичної та національної свідомості на рубежі XIX–XX ст.

Флорилегій «Бджола»:

що знали про Сократа, Платона та Ксенофонта у Київській Русі

Куліджанов Вахтанг

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

vakhtangkulidzhanov123@gmail.com

Київська Русь була достатньо інтегрована у тодішній європейський культурний простір. Доказом тому є чимала кількість болгарських і грецьких текстів, що побутували і перекладалися. Одним із таких текстів є «Бджола» — перекладений наприкінці XII ст. флорилегій, написаний невідомим візантійським ченцем у IX ст. (під назвою «Богословські глави»). Текст являє собою антологію цитат із Писання, отців Церкви, а також багатьох «зовнішніх» (античних) філософів. Нас у цьому дослідженні будуть цікавити лише деякі з них — Сократ, Платон і Ксенофонт. Метою дослідження є аналіз наведених у «Бджолі» цитат цих трьох філософів на предмет того, що ці цитати могли б дати тодішньому читачеві.

Актуальність цього дослідження двояка: з одного боку, складно недооцінити значущість (а звідси — актуальність) цих трьох філософів; з іншого — питання про рівень культурного розвитку Київської Русі (як і будь-яке питання, пов'язане з цим періодом історії) є дуже важливим і актуальним для України та її історії. Наукова ж новизна дослідження полягає в культурологічному підході до аналізу цитат у тексті.

Дослідження «Бджоли» були в основному археографічними. Втім, зацентрував увагу на культурологічному значенні цього тексту ще Д. Чижевський (1956). На теперішній же час культурологічне значення пам'ятки залишається вкрай недослідженим. Український переклад «Бджоли» С. Бондаря (2001) доволі специфічний. Хоча автор і зазначає, що базується на виданні В. Семенова (1893), тим не менш переклад є неповним, послідовність цитат порушена, а деякі з них

перекладені неповністю. Про усі ці деталі автор не повідомляє, тому користування таким перекладом видається проблематичним. Джерелом для дослідження послугувало видання «Бджоли» В. Семенова (1893).

В ході дослідження були проаналізовані цитати, що приписуються Сократу, Платону та Ксенофону. Більшість цитат Сократа навряд чи йому належать, адже приписуються вони й іншим філософам. Є також цитати, що приписані Сократу лише у слов'янському варіанті (цікаво, що у грецькому найчастіше вони належать Ісократу). Достовірних же цитат доволі мало; джерелами для них служать свідчення Діогена Лаерція та Ксенофонта. Але загалом усі вони доволі добре передають характер і особливості філософії Сократа (а деякі навіть деталі його біографії).

Із Платоном та Ксенофонтом ситуація вже інша. Від Сократа не залишилося текстів, тому приписати йому якусь цитату не є проблемою; однак від Платона та Ксенофонта дійшло доволі багато (від Платона взагалі найбільший до Арістотеля об'єм творів), тому у «Бджолі» більшість цитат, що їм приписуються, є витягами з їхніх творів (хоча при цьому є такі ж проблеми, як і з цитатами Сократа, коли традиція та інші флорилегії приписують висловлювання різним філософам). У Платона найчастіше трапляються цитати з «Законів», хоча є і інші діалоги: «Алківіад I», «Менексен» та «Апологія». Є також дві цитати з його листів. У Ксенофонта «Бджола» найчастіше цитує «Кіропедію». Є навіть витяг із Псевдо-Ксенофонта (Лист Ксенофонта Лампроклу, сину Сократа).

Флорилегій «Бджола» надавав тодішньому читачеві можливість більше дізнатися про давніх мислителів та долучитися як до античної культури, так і до європейської. Не дивлячись на те, що багато цитат приписані невірно, все ж таки цей флорилегій давав доволі багато інформації про цих трьох філософів. Зрештою «Бджола» не претендує на атрибуцію цитат; тому численні неточності свідчать, ймовірно, про те, що тодішнім людям була важлива авторитетність висловлювання, яка підкріплювалася певним іменем, а не його історична достовірність.

**Рубенс в Лондоні: особливості функціонування
художника та мистецтва в ранньомодерній Англії**

Левченко Ілля

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

illechko.levchenko@gmail.com

Автономія мистецтва, здобута в XIX ст., створила ситуацію, коли твір мистецтва перетворено на уречевлений, статичний об'єкт, призначений для експонування у музеї, галереї чи в будь-якому приватному зібранні. У ранньомодерну добу роль твору, митця й мистецтва назагал значно різнилися від сьогодення. Постать Пітера Пауля Рубенса є винятковою для перегляду ролі мистецтва в ранньоновий час, оскільки він був не лише одним із найбільш важливих художників епохи Бароко, але й вплинув на міжнародні відносини першої половини XVII ст.

Наукова новизна полягає в тому, що ми розглядаємо мистецтво як активного агента, що впливає на політичні процеси, зокрема на прикладі творчості художника та дипломата Пітера Пауля Рубенса. Аналіз його ролі як художника та дипломата дозволяє переосмислити функцію мистецтва в ранньомодерну добу.

Актуальність дослідження зумовлена сучасними тенденціями в історіописанні, які пропонують переглянути традиційну, базовану на подієвості, політичну історію. Починаючи з раннього нового часу роль візуального зростає, а можливо, стає визначальною в політичній комунікації та формуванні соціальної пам'яті. Тож звернення до візуальних джерел, їхнього потенціалу й функціоналу є необхідним для того, аби скласти уявлення про політичну історію.

Основою методологічної бази є політична іконографія — підхід, запропонований німецьким істориком мистецтва Мартіном Варнке. Цей підхід дозволяє поєднати іконографію/іконологію (Абі Варбург, Ервін Пановський) з тими методами й підходами, які дозволяють адекватно розкрити джерельну базу кожного окремого дослідження.

Історія життя і діяльності Рубенса представлена багатьма дослідженнями. Ми зосередимось на працях, релевантних зазначеній вище проблематиці. Серед них книги Мартіна Варнке «Пітер Пауль

Рубенс: його життя та роботи» (1980) та Франса Бодуена «Рубенс і його час» (1972). Обидві праці є хрестоматійними, уже класичними студіями істориків мистецтва. Попри доволі загальну назву, вони не лише знайомлять нас із життєписом художника Рубенса, але й зосереджують увагу на його дипломатичних місіях та загалом ролі мистецтва при дворах Італії, Іспанії, Англії тощо. Важливою також є стаття Майкла Ауверса (2013), де автор переосмислює антропологію дару в ранньомодерній Європі, розглядаючи перебування самого художника при дворі короля Якова I як дарунок іспанського короля англійській короні.

Основою джерельної бази є епістолярна спадщина Рубенса, а також самі роботи, призначені для оформлення Вайтголу.

У 1629–1630-х рр. Рубенс перебував при англійському дворі, декілька разів зустрічаючись із королем та, зрештою, досягнувши мети — укладання угод між Іспанією та Англією. Покинувши Лондон, у Рубенса залишилися зобов'язання перед англійською монархією — створення живописних робіт для оформлення Вайтголу. Побудова цієї споруди була частиною культурної політики, що стосувалася підтримання англо-іспанського союзу. Частиною цього проєкту мало стати одруження принца Карла з іспанською інфантою у 1620 р. Однак ідея англо-іспанського союзу змінилася союзом англо-французьким, а Карл I у 1625 р. одружився з Генрієттою Марією. Інші Джонс, вивчаючи Палладіо та Вітрувія, розпочав будівництво Банкетинг-Хаузу. Рубенс створив розписи для Банкетного залу Вайтголу. Полотна виконувалися в Антверпені у 1632–1634 рр. і були перевезені до Лондона в 1636 р. Комунікація з Карлом I відбувалася через Бальтазара Герб'є, художника-мініатюриста, який також виконував функції художнього консультанта герцога Бекінгема. Рубенс зображує Якова I як символ миру, указуючи, що саме завдяки особистій унії було об'єднано Англію та Шотландію і створено «наймирнішу імперію». Центральне місце в розписах займають сцени «Союзу корон», «Мудрого правління Якова I» та «Апофеозу Якова I». У «Союзі корон» Яків I вказує на дитину (Велику Британію), яку коронують Англія та Шотландія, підкреслюючи біблійні алюзії на царя Соломона. В «Мудрому правлінні» король зображений на троні

як римський імператор, оточений алегоріями Мудрості, Достатку та Миру. В «Апофеозі» Яків I піднімається на небеса, символізуючи вічну корону, яку він отримує завдяки справедливості та правильній вірі. Панелі Вайтголу також містять алегорії чеснот і перемоги над пороками, такими як Невігластво і Заздрість.

Отже, Банкетинг-Хауз у Вайтголі став символічним простором ранньостюартівської монархії, де проходили королівські прийоми та банкетні заходи. Розписи Рубенса, виконані за правління Карла I, візуалізували ідеї об'єднання Англії та Шотландії та абсолютистської влади Якова I, що нагадував нового британського Соломона. Рубенс виконував іконографічну програму, створену Джонсом, а його присутність при дворі підкреслювала примирення між Англією та Іспанією та належність Стюартів до великих європейських династій.

Архітектурні особливості сецесії у Тернополі

Сус Ірина

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

irynasus03@gmail.com

У цьому дослідженні здійснено оцінку особливостей сецесійного стилю в Тернополі, виявлено характерні архітектурні елементи та визначено їхню культурну цінність, що сприяє осмисленню сучасного стану цих пам'яток та окреслює перспективи їхнього збереження.

Більшість наукових праць, зокрема дослідження Ю. Івашка, Ю. Бірюльова та І. Жука зосереджені на загальних аспектах сецесії на прикладах Львова та інших міст Східної Галичини. Видання «Архітектурна спадщина України» та «Архітектура Львова: Час і стилі XIII–XXI ст.» подає цінний контекст для аналізу стильових тенденцій, проте специфіка архітектури Тернополя майже не розглядається. Це свідчить про необхідність подальших досліджень, що сприятиме збереженню та популяризації його культурної спадщини.

Сецесія (модерн) не лише формувала архітектурний вигляд Тернополя на зламі XIX–XX ст., а й відобразила загальні тенденції мистецтва тієї епохи, зокрема взаємозв'язок між природою та архітектурою. Плавні лінії, рослинні орнаменти, ковани елементи балконів, вітражі та художній розпис стали характерними рисами багатьох будинків.

Вхідний хол і сходові клітки є першими елементами, які формують враження про будинок. Вони мали виразне оформлення, яке включало ліпнину, художній розпис, мозаїку, керамічні плитки. Вікна нерідко прикрашали кольорові скляні композиції, які створювали унікальну гру світла та додавали інтер'єру динамічності. Стелі прикрашалися розетками навколо канделябрів або живописними композиціями. У Тернополі було налагоджене виробництво керамічної плитки, що сприяло її активному використанню у оздобленні підлоги та стін.

Зміна матеріалів оздоблення зумовила перехід від дерев'яних до кам'яних сходів, що підвищувало пожежну безпеку та підкреслювало статусність будівель. Декоративні елементи доповнювалися металевими кованими перилами, а мозаїчні орнаменти підсилювали естетичний ефект.

Ліпнина була одним із найважливіших елементів оздоблення інтер'єру. Її мотиви варіювалися від рослинних орнаментів (маки, лілії, маргаритки) до складних композицій з жіночими фігурами на тлі пейзажів. Маскарони додавали композиціям символічного змісту, а фрески з небесними пейзажами створювали ілюзію відкритого простору.

Однією з ключових особливостей сецесійної архітектури було те, що фасади будинків гармонійно перегукувалися з їхніми інтер'єрами через повторювані орнаменти. Наприклад, якщо фасад мав рослинні візерунки, то подібні мотиви використовували і в оздобленні стін сходових кліток або навіть у дизайні меблів.

Сучасний стан сецесійної архітектури Тернополя викликає занепокоєння. Частина будівельних і декоративних елементів була втрачена через недбале ставлення, руйнування під час Другої світової війни та радянські реконструкції. Багато інтер'єрів зазнали спрощення

або повного знищення через невідповідні ремонти. Водночас деякі елементи декору, зокрема керамічні плитки з іменами виробників (наприклад, Samuel Freudmann), дійшли до наших днів і залишаються важливими артефактами культурної спадщини міста.

У зв'язку з цим важливо розробити стратегію охорони та відновлення сецесійної спадщини Тернополя, що включає дослідження, реставрацію та популяризацію стилю.

Таким чином, сецесійна архітектура Тернополя є важливим елементом культурної спадщини міста. Вона поєднує в собі художню вишуканість і функціональність, відображаючи дух епохи та естетичні ідеали початку XX ст. Збереження та відновлення цих пам'яток є ключовим завданням для формування історичної ідентичності міста та передачі його культурної спадщини майбутнім поколінням.

***Антропологічний вимір чоловічої моди
кінця XIX століття в Англії: роль капелюха
в житті чоловічого населення вікторіанського періоду***

Тихонова Олена

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Olena.tykhonova@student.karazin.ua

Постановка наукової проблеми: наприкінці XIX століття капелюх став одним із найбільш символічних елементів чоловічого одягу в Англії. Він відображав не лише модні тенденції, але й соціальний статус, професійну приналежність, вікові особливості та навіть моральні ідеали вікторіанського суспільства. У роботі досліджується антропологічний вимір капелюха, його соціальна функція та культурне значення у формуванні ідентичності чоловіків цієї епохи.

Новизна та актуальність: новизна цього дослідження полягає в комплексному антропологічному підході до аналізу ролі капелюха в чоловічій моді вікторіанської Англії. Попри численні дослідження жіночої моди цієї епохи, чоловічий одяг, насамперед аксесуари, як-от капелюхи, залишаються недостатньо вивченими. Особливо це стосується другої половини XIX століття, коли мода зазнавала

суттєвих змін у відповідь на індустріалізацію, формування середнього класу та розвиток текстильної промисловості. Унікальність роботи також у тому, що розглядається роль капелюха як засобу соціальної ідентифікації та символу міжкласових взаємодій.

Актуальність дослідження визначається сучасним інтересом до антропологічного вивчення моди як механізму соціальної комунікації, що впливає на формування культурної спадщини.

Дослідження спирається на праці британських істориків моди Дж. Лінг, Дж. Тейлор, які аналізували символічні аспекти чоловічого одягу, а також соціальних антропологів, таких як Е. Хобсбаум і М. Дуглас. У своїх роботах вони досліджували роль одягу як засобу комунікації в суспільстві. Особливе значення мають цифрові архіви Вікторіанського музею моди, де представлені зразки чоловічих капелюхів різних соціальних верств, а також літературні твори, що відображають повсякденне життя чоловіків вікторіанської епохи.

У роботі використовуються журнали моди кінця XIX століття (The Gentleman's Magazine, The Tailor and Cutter), архівні матеріали англійських костюмів та аксесуарів, картини й фотографії вікторіанської епохи, які документують стиль капелюхів, цифрові зображення музейних експонатів.

У дослідженні застосовано історико-культурний метод для вивчення еволюції капелюхів, антропологічний аналіз для розуміння їхньої ролі у соціальних структурах, візуальний аналіз зображень. Використано порівняльний підхід для аналізу відмінностей у стилях капелюхів різних соціальних груп.

Капелюх у вікторіанській Англії був не лише елементом гардероба, а й потужним символом соціальної ідентичності. Аристократичні циліндри, наприклад, символізували вищий статус і респектабельність, у той час як функціональні кепі робітничого класу свідчили про їхню практичність. Капелюх виконував соціальну функцію, стаючи своєрідним «кодом» для визначення становища людини у суспільстві. Також капелюх мав антропологічне значення, адже через нього відображалися моральні та естетичні ідеали епохи; його використовували в жестах (наприклад, зняття капелюха на знак поваги), обирали моделі залежно

від ситуації, від прогулянки до візиту в театр, які сучасній людині можуть навіть не відрізнити. Капелюх кінця XIX століття є важливим елементом антропологічного вивчення моди вікторіанської Англії. Він слугував засобом соціальної комунікації, відображав культурні цінності, був маркером статусу та символом чоловічої респектабельності, свідчив про зміни в вікторіанському суспільстві та про поступове розмиття соціальних класів. Дослідження капелюха дозволяє глибше зрозуміти не лише модні тенденції, але й соціальні структури та культурні ідеали вікторіанської епохи.

РОЗДІЛ VII
ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ
XX–XXI СТОЛІТТЯ

**Науково-дослідна робота на кафедрі загальної історії
Дніпропетровського державного університету (1970-ті рр.)**

Гальченко Богдан

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

nomadius555@gmail.com

Постановка проблеми. У 1960-х рр. відбувався процес відновлення вищої історичної освіти у Дніпропетровському державному університеті (ДДУ). Одним з наслідків цього стало відродження кафедри загальної історії. Розглядається науково-дослідна робота на кафедрі через аналіз напрямків досліджень, умов дослідницької роботи та її результатів. Дослідника цікавить період 1970-х рр., оскільки тема його наукової роботи присвячена історії історичної германістики в ДДУ, і цей період є ключовим, оскільки саме тоді відбувається виокремлення германістики як нового наукового напрямку серед інших, які існували на кафедрі. Аналізується загальний контекст розвитку науки на кафедрі для розуміння фону, в рамках якого зароджувалося вивчення германістики.

Наукова новизна проблематики полягає у тому, що робіт, присвячених вивченню історії історичного факультету ДДУ, на даний час досить незначна кількість. У цих працях розглядається у більш узагальненому плані історія університету або історичного факультету без детального розгляду діяльності (в тому числі наукової) його окремих підрозділів. Дослідник акцентує увагу на даній науковій проблематиці, зосереджуючись на розгляді науково-дослідної діяльності кафедри загальної історії ДДУ.

Актуальність даного дослідження полягає в тому, що воно привертає увагу до детального розгляду історії науки не тільки окремого університетського підрозділу, але й університету та до історії науки Дніпровського регіону та УРСР. Дана проблематика актуалізується в рамках використання регіонального підходу у дослідженнях, завдяки чому можна більш детально розглядати історію науки того чи іншого регіону.

Історіографія дослідження представлена статтями А. Г. Венгера, Є. В. Стадник, С. І. Світленка, В. В. Іваненка, де розглядається

біографія, діяльність окремих вчених кафедри. Долучено праці з історії університету. Варто окремо виділити роботу про історичний факультет ДНУ 1918–2018 рр. під редакцією С. І. Світленка.

Джерельна база дослідження представлена особовими справами істориків кафедри, звітами з роботи, науково-дослідної роботи кафедри загальної історії ДДУ за 1970-ті рр. Також було долучено джерела з усної історії у вигляді інтерв'ю з деякими науковцями кафедри, факультету, їх автобіографії, спогади.

Методологія дослідження представлена як конкретно-історичними методами (біографічним та історико-генетичним), так і загальнонауковими (аналіз та синтез).

У ході дослідження було розглянуто праці з історії університету та факультету («Професори ДНУ», «Усна історія ДНУ» та інші), потім статті, які присвячені стану науки на кафедрі в той час, конкретним науковим напрямам. Також було проаналізовано статті про окремих персон кафедри (А. С. Зав'ялов, М. Д. Мартинов, Ф. Р. Гольденберг), внаслідок чого було складено певне уявлення як про окремих науковців кафедри, так і про загальний стан справ на кафедрі, фактори, які впливали на той чи інший науковий напрям (людський, ідеологічний). У ході аналізу джерел було знайдено інформацію щодо біографій істориків, їх кар'єрного шляху в науці. За матеріалами справ та звітів було пораховано кількість виданих вченими наукових праць, кількість конференцій, в яких вони приймали участь. З'ясовано про участь деяких науковців у стажуваннях в інших університетах. У підсумку згодом було оцінено внесок конкретного вченого у розвиток його проблематики, визначено тематику та різні напрями наукових досліджень, які існували в той час на кафедрі.

Висновки. У 1960-х–1970-х рр. на кафедрі працювали науковці, які займалися різними дослідницькими проблемами. Перш за все, це «старожили» кафедри — Ф. Р. Гольденберг (займалася розробкою методичної літератури, читала курси з історії середніх віків та Нового часу) та З. М. Куніна (спеціалізувалася на античній історії). Можна виокремити декілька основних напрямів досліджень в той час: англознавчі студії, представниками яких були Н. В. Бочарова

та Л. В. Скрипнікова, та полоністичні студії, які були репрезентовані школою В. А. Новодрана та його учнів — Т. Г. Медоварова, А. Герман, А. Рудий, О. Крупкін. Окремо можна згадати інших тодішніх науковців кафедри — В. Т. Сиротенко (займався пізньою античністю), Ю. А. Мицика (спеціалізувався на вивченні образів України в німецьких джерелах та історіографії). Саме тоді затверджується вивчення германістики — перш за все це школа А. С. Зав'ялова та його учнів (Л. С. Тутік, К. А. Марков, С. С. Волкобой), які в основному займалися проблемами політичної історії НДР та ФРН. Окрім цього, важливий внесок у вивчення інших проблем з германістики зробили такі вчені, як С. Й. Бобилєва (займалася історією робітничого класу Німеччини початку ХХ ст.) та М. Д. Мартинов (вивчав оцінку постаті Ф. Лассалля та неолассальянства в історіографії ФРН). Важливо, що саме в цей час помітне місце на кафедрі займає вивчення германістики — перш за все через особистісний фактор, оскільки А. С. Зав'ялов був з 1973 р. завідувачем кафедри, який «насаджував» цю тематику і своїм учням. В тому ж році виник профільний збірник, який присвячений проблемам з історії Німеччини — «Вопросы германской истории», який став центральним виданням для публікації статей істориків-германістів.

***Тернопільський парафіяльний костел:
знищена пам'ятка українського зодчества***

Закорецький Валерій

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
valeriyzakoretskiy@gmail.com*

Проблема дослідження маловідомих та/або знищених архітектурних пам'яток є доволі актуальною, зважаючи на ті події, котрі відбуваються у нас в країні — російсько-українську війну. Зокрема також висвітлюється питання котрі стосуються антирелігійної кампанії в СРСР та проблема інкорпорації новоприєднаних українських територій після Другої світової війни.

Наукова новизна також зумовлює актуальність, оскільки аналізуючи джерела та літературу зустрічаємо мало інформації, щодо цього

вितвору архітектури. Важливий внесок в дослідження цієї теми зробила Бойцун Л. — відома тернопільська краєзнавиця, членкиня НСКУ.

Початок зведення костелу припав на 1904 рік, а фінансувалось все коштами місцевої католицької громади, котра вимагала побудови нового храму, оскільки старий потребував реставрації. Ще в 1897 році була створена благодійна організація, яка збирала гроші, влаштовуючи концерти та фестини. Остаточний вибір плану споруди обрав тогочасний пробощ Тернополя Болеслав Твардовський, він же у 1904 році й освятив наріжний камінь будови. Роботи велись досить швидко, оскільки католицька громада якнайшвидше хотіла перейти із старого домініканського костелу (нині — Собор Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці) в новозбудований. Тому через майже 5 років в травні 1908 року було освячено хрест на куполі храму, а уже в листопада того ж року костел урочисто освятив архієпископ Юзеф Більчевський.

Тернопільський парафіяльний костел Матері Божої Неустанної Помочі був побудований у неоготичному стилі, в основу якого покладений класичний тринавний латинський хрест. Сам фасад був асиметричним, а найвищою точкою храму була шестиярусна шпильаста вежа висотою 62 метри, що була прикрашена вікнами-вітражами. Загалом не тільки вона. З кожного боку наву прикрашали три високі прямокутні напівкруглі вікна, у верхній частині збагачені орнаментом. Над перетином нави та трансепту було споруджено великий купол, увінчаний восьмикутним ліхтарем зі стрункою маківкою та шпилем. У куполі пробито чотири великих аркових вікна. Силует костелу виглядав надзвичайно ажурним завдяки численним прибудовам та численним меншим і більшим вікнам у каплицях. Якщо говорити про скульптурну частину, то святиня була оздоблена великою кількістю статуй та ліпнин, деякі з яких були зроблені Яніною Райхерт-Тот, відомою польською скульпторкою.

Під час Першої світової війни храм досить сильно постраждав, але його швидко відновили. Проте під час Другої світової війни цей костел був знищений майже повністю. Вежа костелу була пошкоджена у вересні 1939 року, а під час боїв улітку 1944 року втрати

були ще серйознішими і уже через 2 роки храм офіційно закрили. В межах все ще існуючої антирелігійної кампанії, більшовицька влада постійно заморожувала питання відновлення костелу. Після обстеження та аналізу конструкції храму у 1949 році, влада міста у доповідній записці уповноваженим Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР та УРСР зазначила, що костел підлягає знесенню без можливості відновлення. Уже 1954 вирок увійшов у силу. Спочатку знесли вежу, а потім по місту линули вибухи — Парафіяльний костел було підірвано. Як і обіцялось в доповідній записці, на місці храму побудували новий центральний універмаг, котрий побудували у 1959 році до річниці жовтневого перевороту.

Єдине, вдалось врятувати це лише частини внутрішнього оздоблення, що зараз перебувають у Кафедральному соборі Різдва Христового, а також хрест із розп'яттям Христа — його було вивезено до села Колодіївка, котрий майже за 30 км від Тернополя.

Навіть попри те, що цінна пам'ятка архітектури та мистецтва була втрачена назавжди, пам'ять про костел живе в серці тернополян і досі. Саме тому в сквері імені Шевченка був встановлений бронзовий макет споруди, як пам'ять про справді величну споруду, котру було втрачено назавжди.

Бойчукізм та монументальна пропаганда

в Одещині 1920–1930 років

Коваль Ілля

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

illyakoval2612@gmail.com

Із початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України процес деколоніального звільнення перейшов з теоретичної у практичну площину. Одним із проявів деколонізації стало відновлення зруйнованих радянською владою творів мистецтва. У 2023 році розпочали реставрацію розписів школи Михайла Бойчука у будівлі Національної академії мистецтв України.

М. Бойчук та його послідовники створили унікальну школу монументальної пропаганди, яка мала своїх послідовників у різних регіонах УРСР, зокрема й на Одещині. Тому розгляд впливу бойчукізму на монументальну пропаганду в Одеській області є маловисвітленою та водночас актуальною темою для дослідження. Зростанню інтересу до бойчукістів сприяв розгляд їхнього мистецтва у площині національного стилю. Разом із цим, питання пропагандистської спрямованості творів радянського етапу бойчукістів зі зрозумілих причин дослідники оминають.

Історіографія досліджень школи Бойчука представлена цілою низкою наукових досліджень, серед яких можна виділити дисертаційні роботи Л. Соколюк та А. Голубничої. Варто зазначити, що в працях присвячених бойчукізму вплив школи Бойчука на стиль монументальної пропаганди в регіонах УРСР представлений фрагментарно та систематизований. Єдиною роботою, яка висвітлює вплив бойчукізму на одеську творчу групу творців монументальної пропагандою, є стаття Тетяни Басанець.

Джерельною базою виступили фото в негативі на склі з колекції Національного художнього музею України. Методологічною базою для працювання двізуальних джерел став антропологічний підхід історії мистецтва розробленого дослідником Альфредом Джеллом та описаним у книзі 1998 року «Мистецтво та агенція. Теорія антропології». Основним інструментом є побудова активних та пасивних взаємозв'язків між чотирма ключовими агентами мистецтва: художником, реципієнтом, прототипом (джерелом ідеї) та індексом (сам арт-об'єкт). Практичне застосування теорії взаємозв'язків мистецтва А. Джелла виправдане наочністю соціальних взаємовпливів у мистецтві як соціального явища.

Початок зв'язку бойчукістів з одеськими художниками у 1920-х роках можна прослідкувати від моменту заснування Асоціації революційного мистецтва України у 1925 році. Це федеративне об'єднання митців мало свої філіали в Києві, Харкові, Одесі, Дніпрі, Умані. Безпосередньою взаємодією Михайла Бойчука та одеських художників став процес розпису Селянського санаторію ВУЦВК в Хаджибеї у 1928 р. До роботи Бойчук залучив учнів Одеського політехнікуму

образотворчого мистецтва, на чолі якої був член одеської філії АРМУ Микола Павлюк. Наступні проекти монументальних пропагандистських розписів у публічних установах група художників робила самостійно. У розписах Будинку преси ім. Михайла Коцюбинського (1930) та Департаменту Політуправління (1934), які створювали М. Павлюк, Я. Тимофеев, І. Постернак, О. Серякова, В. Волянська, Г. Довженко, І. Гурвич, чітко прослідковується стиль монументалізму з характерною двовимірністю простору та композицію, схожою на релігійний живопис. Замість релігійного сюжету зображено соціалістичне будівництво.

Антропологічний аналіз по Джеллу фрагменту розпису зали засідань у Будинку преси імені Михайла Коцюбинського в Одесі (нині театр юного глядача імені Юрія Олеші, вул. Грецька, 48А). Авторська група Одеського політехнікуму образотворчого мистецтва — М. Павлюк, Я. Тимофеев, І. Постернак, О. Серякова, В. Волянська, Г. Довженко, І. Гурвич. 1930.

Проаналізувавши пропагандистські розписи Будинку преси імені Михайла Коцюбинського в Одесі (нині Театр юного глядача імені Юрія Олеші) завдяки методу Джелла, ми можемо ідентифікувати чотири агенції наступним чином:

artist — авторська група Одеського політехнікуму образотворчого мистецтва,

prototype — політика пропаганди комуністичної ідеології,

index — зображення Володимира Ленін та пролетарів на будівництві і на зборах,

recipient — населення м. Одеси, які збиралася в Будинку преси.

Відповідно ці агенти утворили наступні пари активних та пасивних зв'язків:

- A(P)-P(A), A(A)-I(P), A(A)-R(P);
- P(A)-A(P), P(A)-I(P), P(A)-R(P);
- I(P)-A(A), I(P)-P(A), I(P)-R(A);
- R(P)-A(A), R(P)-P(A), R(A)-I(P).

Здійснивши прикладний аналіз візуального джерела, ми можемо констатувати, що вплив школи бойчуківців на монументальну пропаганду в Одещині у 20-30-х роках був суттєвим. Разом з тим

і після становлення радянської влади в Україні бойчукісти активно долучилися до створення більшовицької монументальної пропаганди, про що свідчить факт наслідування іншими монументалістами їхнього стилю.

***Полтавський Хрестовоздвиженський монастир
у контексті радянського пам'яткознавства
та краєзнавства (1950–1980-ті рр.)***

Кузьменко Лідія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

lidia.kuzmenko@student.karazin.ua

Радянські пам'яткознавчі студії були значною мірою заідеологізовані. Найбільш значущими зображали споруди і артефакти, пов'язані з боротьбою за визволення від класової нерівності та такі, що символізують спорідненість народів СРСР. Зокрема, у дослідженнях архітектурної спадщини України стверджується мотив «благодітельного» впливу російської культури на українську мистецьку традицію, водночас давні місцеві форми часто нівелюються.

Дослідження пам'яток культового призначення мали місце, але радше в рамках ширших тем, насамперед краєзнавчих розвідок. Тому дана робота присвячена вивченню способів подачі історії Хрестовоздвиженського монастиря, який не вписується у загальну схему про пам'ятку, натхненні російською архітектурною традицією. Актуальність та наукова новизна дослідження визначається недостатністю розкриття в історіографії способів міфотворення радянськими дослідниками щодо української культурної спадщини на прикладі пам'яток церковної архітектури.

Історіографічна та джерельна база роботи дає доволі вичерпне розуміння процесів розвитку пам'яткознавства культових споруд. Так, було досліджено видання 1950-х–1980-х рр., що містять згадки безпосередньо про Полтавський Хрестовоздвиженський монастир та в загальному про українське бароко у архітектурних комплексах монастирів. Основний акцент зроблено на публікаціях радянських

авторів, проте проаналізовано також статтю емігрантського історика О. П. Оглобліна 1951 року видання. Серед вітчизняних робіт опрацьовано наукові історико-архітектурні розвідки авторства В. Г. Заболотного, І. О. Ігнаткіна, Л. С. Вайнгорта та П. О. Білецького, які орієнтовані більше на розгляд стильових особливостей монастирських споруд. У ході дослідження також було розглянуто нариси-путівники, зокрема К. В. Гладиша та В. Ф. Волоскова, у яких більше висвітлюється історія обителі, тому ці групи публікацій доповнюють одна одну. Для ґрунтовної розробки теми було залучено також візуальні джерела — фотографії споруд ансамблю, що дало змогу порівняти пам'яткознавчі та мистецтвознавчі описи Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря та дійсний тогочасний стан пам'ятки.

Методологію дослідження складають загальнонаукові та спеціально-історичні методи. З першого типу використано методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, класифікації. Зі спеціальних історичних методів було застосовано хронологічний, історико-порівняльний та історико-генетичний.

Отже, історію і архітектуру монастирського комплексу у виданнях цього часу відображено доволі ідеологізовано, що вписувалося у загальні тенденції розвитку історичної науки в рамках партійної ідеології. У всіх публікаціях помітно акцент на подіях та постатях, які вважалися знаковими у рамках радянського історичного дискурсу. Це і звернення до визвольної війни 1648–1654 рр., і повстання М. Пушкаря, страта В. Л. Кочубея через зраду І. Мазепи, і Полтавська битва тощо.

Натомість те, що виходило за рамки радянського наративу, часто замовчувалося. Так, згадується про гетьмана Мазепу лише в контексті зради, між тим, про його участь у будівництві кам'яного собору відомостей не наводиться. Про ХХ ст. в історії Хрестовоздвиженського монастиря вміщено лише інформацію про його реставрацію 1956 р., проте ні про обсяги відновлювальних робіт та їх недержавне фінансування не йдеться.

Усе це свідчить про слабкий розвиток пам'яткознавства щодо архітектури культового призначення, що пов'язано із антирелігійними

настроями у країні. Опрацьовані видання є показовими у своїй тенденційності, дають приклад того, як радянські ідеологічні концепції вплітали у пам'яткознавчі та краєзнавчі розвідки, присвячені храмам Полтави.

**Німецький експресіонізм:
вплив Великої війни та Листопадової революції**

Мадіянський Андрій

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

an.medzya@gmail.com

Актуальність дослідження зумовлена впливом війни та масштабних соціальних пертурбацій на світове мистецтво протягом останнього століття, зокрема в контексті німецької історії та можливого аналізу мистецьких паралелізмів з історією українського мистецтва. У 2023 році було проведено спільну українсько-німецьку виставку «From 1914 till Ukraine» у Штутгарті, присвячену рефлексії теми війни німецького експресіоніста Отто Дікса та сучасних українських авторів (Кураторки: Катерина Семенюк, Оксана Довгополова, Анна Фіт).

Джерельною базою дослідження є епістолярій, есеї та маніфести експресіоністів, зібрані в книзі «Німецький експресіонізм. Документи з періоду кінця Вільгельмінової імперії й до піднесення націонал-соціалізму» (1995), а також роботі засновника експресіоністського журналу «Штурм» Гервальта Вальдена «Погляд на мистецтво: експресіонізм, футуризм, кубізм» (1917).

У дослідженні було використано загальнонаукові методи — аналіз, синтез, дедукція та індукція. Для аналізу писемних джерел ми застосували аналітичну та синтетичну критику. Застосовані методи дозволили цілісно проаналізувати ідейну тенденційність експресіоністів в період війни та революції та виявити особливості їх мистецтва.

Історія дослідження експресіонізму у період Першої світової війни та після неї почала розвиватися з другої половини XX століття, проте для нашого дослідження були використані такі ґрунтовні роботи

як «Німецький експресіонізм 1915–1925 рр. Друге покоління» (1991) під редакцією Стефані Баррон і «Експресіонізм» (2012) Ешлі Бессі.

Термін «війна» у творчості німецьких експресіоністів у довоєнний період був прихований за численними евфемізмами, на кшталт «процес руйнування». Неприязнь до німецької індустріалізації й консервативної мистецької освіти, мотиви природи та втечі від людства знайшли свої вираження у творчості художників таких експресіоністських об'єднань як «Міст» і «Синій вершник». Із початком війни багато експресіоністів, зокрема Ернст Людвіг Кірхнер, Отто Дікс, Франц Марк та інші йдуть добровольцями на війну. Однак захоплення військовою апокаліптикою змінюється відразу до бойових дій, що зумовлює поступову політизацію експресіонізму, що до війни ніколи не був пов'язаний з політикою за межами ідеї «розриву поколінь» та стриманої критики системи освіти. Поява першої експресіоністської ксилографії «Рятуйте свої життя, люди» у журналі «Дія» у 1917 році символізує зміну поколінь та є важливим рубежем для розвитку німецького експресіонізму. Змінюється натуралістичність зображення насильства і кольористика робіт, зокрема у бік домінування чорного та червоного кольорів, що демонструється в роботах Отто Дікса («Автопортрет в образі солдата» 1914, «Війна» 1914), Георга Гроша («Метрополіс» 1916–1917, «Вибух» 1917, «Похорон», 1917–1918), релігійних ксилографіях Отто Ланге тощо. Термін «Експресіонізм» поступово починає набувати ознак узагальнювального поняття для футуризму, кубізму та німецького експресіонізму. З початком Листопадової революції 1918–1919 років рух остаточно відкидає аполітичні мотиви довоєнних об'єднань, утворюються нові експресіоністські організації, зокрема «Листопадова група» та «Робітнича рада з питань мистецтва», що ставлять на меті активну участь митців у політиці повну реорганізацію системи освіти та власну підтримку в розбудові у Німеччині соціалістичної республіки.

Отже, Перша світова війна стала перехідним періодом для німецького експресіонізму. Головними відмінностями між довоєнною і повоєнною спрямованістю руху є підкреслений антимілітаризм та активна соціалістична політична діяльність. Експресіонізм поступово перестає вважатися терміном лише для німецького художнього стилю,

але й позначає інші міжнародні мистецькі течії. На основі цього ми отримуємо можливість досліджувати експресіонізм кінця 1910-х і до середини 1920-х як повноцінне явище в історії німецької культури цього періоду, рефлексію війни та політичних подій періоду загалом.

Українська ідентичність у сучасному графічному дизайні

Малишко Софія

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
sofiamalyshko02@gmail.com

Національна ідентичність — ключове поняття української історії, актуальність якого зростає у перехідні та кризові часи. Сучасне посилення інтересу до української культурної спадщини та національної символіки обумовлене двома основними чинниками: світовими глобалізаційними процесами та зовнішньополітичною загрозою. Вказані екзистенційні виклики, перед якими постала українська нація у XXI ст., увиразнили роль культурної самоідентифікації особистості у збереженні національної самобутності, що створило додаткові можливості для візуалізації культурного простору засобами мистецтва та дизайну.

Питання пошуку мистецьких засобів для вираження національної ідентичності в сучасному українському дизайнерському середовищі розробляється на теоретичному та практичному рівнях. Так, аналізу основних тенденцій у візуалізації національних символів та створенню «дизайну з українським обличчям» присвячено наукові розвідки Н. Удріс-Бородавко, В. Даниленка, В. Косіва, Т. Кара-Васильєвої, Л. Соколюк та інших дослідників. Практичне втілення представлено візуальним рядом, розрахованим на внутрішнього та зовнішнього споживача дизайнерського продукту.

Метою даної розвідки є визначення актуальних трендів у презентації української ідентичності в графічному дизайні. У дослідженні застосовано історико-генетичний, типологічний, порівняльний методи, принципи наукової об'єктивності та історизму.

Виходячи із нагальної потреби адаптації елементів традиційних народних мотивів до сучасної культурної символіки та створення позитивного іміджу України у світі, основним завданням вітчизняного графічного дизайну сьогодні стало створення візуальних образів, які легко ідентифікуються як українські. Ключовим напрямом візуалізації національної ідентичності у графічному дизайні залишається брендинг. Застосування традиційних образів хреста, тризуба, орнаменту вишиванки, пташиних і рослинних мотивів та жовто-синьої кольорової гами перетворює бренди із декоративних на автентичні національні символи. Прикладом подібних національно ідентифікованих візуальних об'єктів слугують логотипи державних установ, політичних партій, громадських організацій, спортивних клубів, музичних фестивалів, мистецьких івентів, культурних проєктів тощо.

Актуальним трендом стало також використання традиційних графічних символів для створення візуального контенту у соціальних мережах, у постерах, листівках, слоганах, фірмових знаках. Ефектні зразки використання автентичних візуальних образів пропонує туристична сфера: герби населених пунктів, фірмові знаки регіонів, фігури покровителів стали сучасною інтерпретацією архаїчних культурних знаків. Цікаві результати переосмислення національної культурної спадщини знаходимо в оформленні упаковок, книжкової та іншої поліграфічної продукції.

Важливу роль у розвитку українського графічного дизайну та продукуванні національно ідентифікованих образів відіграють мистецькі події. Чимало осучаснених атрибутів національної символіки містить культурний простір музичних фестивалів, театральних постановок та художніх виставок. Графічні проєкти українських дизайнерів, представлені на паризьких та венеційських бієнале, міжнародних дизайн-фестивалях являють собою месенджери нового іміджу України у зарубіжному інфопросторі.

Отже, графічний дизайн як одна із провідних сфер творчої індустрії має значний потенціал у візуальному втіленні української ідентичності. Виступаючи важливим інструментом передачі історичної пам'яті всередині країни, він одночасно сприяє формуванню позитивного

іміджу України на міжнародній арені. Це дозволяє не тільки виразити унікальність та самобутність української культури, але й інтегрувати її елементи у сучасний світовий культурний простір, зрозумілий і близький широкий аудиторії.

**Висвітлення російсько-української війни
в творчості фотографів агенції «Magnum Photos»**

Модронюк Єгор

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
egormodronuk@gmail.com*

Заснована в 1947 році фотоагенція «Magnum Photos» є однією з найвідоміших у світі. Її засновники, Роберт Каппа та Анрі Картьє-Брессон в тому числі прославились як військові фотографи. І зараз фотографи агенції продовжують цю традицію, документуючи військові конфлікти в усьому світі. Не винятком з цього стала і російсько-українська війна. З початку повномасштабного вторгнення росії десяток фотографів агенції прийняв участь у знімкуванні подій російсько-української війни.

Новизна дослідження полягає в тому, що вперше досліджується відображення російсько-української війни у творчості фотографів агенції «Magnum Photos».

Актуальність дослідження зумовлена тим, що знімки фотографів агенції використовуються найбільшими новинними виданнями світу, і таким чином формують образ війни в очах закордонних читачів, а також тим, що зроблені ними світлини можуть впливати на сприйняття російсько-української війни в майбутньому. Також актуальним є дослідження тем світлин, наскільки автори показують війну з різних сторін.

Через новизну теми історіографія по ній ще не сформована. В якості джерельної бази нам послугували інтерв'ю фотографів агенції «Magnum Photos», зроблені ними світлини, нотатки до них.

В ході дослідження ми послуговувались методами формально-стилістичного аналізу та контент-аналізу.

В ході роботи ми ознайомилися з творчим доробком та інтерв'ю наступних фотографів: Чіен-Чи Чанг, Стюарт Франклін, Паоло Пеллегрін, Жером Сессіні, Рафаль Мілах.

Чіен-Чи Чанг знімає російсько-українську війну від самого її початку. Перші його світлини були зроблені на заході України і зображували біженців та повсякдення життя у Львові в умовах повномасштабного вторгнення. Пізніше Чанг неодноразово відвідував південь України, де на Одещині та Херсонщині зробив знімки навчань ЗСУ, нічних чергувань загонів ППО, морських патрулів ВМФ України.

Стюарт Франклін в перші дні повномасштабного вторгнення перебував на кордоні України з Румунією та Молдовою, роблячи світлини біженців з Одеської області, що усіма способами намагались знайти прихисток від російського вторгнення.

Схожими є і роботи Рафалія Мілаха, який так само фотографував українських біженців, але вже на кордоні Польщі та України.

На відміну від своїх колег, Паоло Пеллегрін переважно працював в зонах бойових дій або ж прифронтових містах. Його роботи включають світлини з Харкова в перший місяць повномасштабного вторгнення, а також світлини біженців з Донеччини в Запоріжжі. Пізніше, в квітні 2022 року Пеллегрін відправиться до фотографування звільнених населених пунктів Київщини. З 2023 року працював в Вугледарі, Часовому Ярі, Костянтинівці, знімав селища Миколаївщини, затоплені внаслідок російського теракту на Каховській ГЕС.

Жером Сессіні в своїх світлинах концентрується на цивільному населенні, що раптово опинилось в епіцентрі бойових дій. Він знімав евакуацію населення Київщини, руйнування Харкова, Ірпіня, Бородянки.

По результатах дослідження було встановлено, що фотографи агенції по-різному підійшли до вибору тем своїх фото. Для частини з них важливим було показати біженців та життя тилових районів, військові тренування, у той самий час як інші відправлялися ближче до зони бойових дій. Особливо в цьому варто відзначити Паоло Пеллегріна, що переважно працював в безпосередній близькості від лінії зіткнення.

У висновку можемо встановити, що фотографи агенції «Magnum Photos» намагаються показати руйнування, завданні росією, а також героїчний опір українців загарбникам. В подальшому це дослідження може послугувати основою для порівняння із творчістю інших військових фотографів російсько-української війни.

Історія Дубенської «Просвіти»

Протуренко Вадим

Львівський національний університет імені Івана Франка

wadum2015@ukr.net

Товариство «Просвіта» відіграло важливу роль у формуванні національної свідомості українців. Особливо важливою була діяльність організації на Волині, де імперська влада тривалий час намагалася асимілювати українців. Метою розвідки є розкрити діяльність «Просвіти» у м. Дубно та її вплив на населення. Питання історії Дубенської «Просвіти» практично не висвітлено у науковій літературі, спорадичні згадки наявні у статтях І. Тичини: «Особливості становлення просвітянського руху на Волині та виникнення перших «Просвіт» й «Причини переслідування та ліквідації волинських «Просвіт» польською владою наприкінці 20-х – на початку 30-х років XX століття». Чи не основний масив інформації наявний у львівських газетах «Народна просвіта» та «Діло».

Поширення просвітянського руху на терени Волині сягає періоду Першої світової війни, коли загін Січових стрільців під командуванням Д. Вітовського у 1916 р. в містечку Мацеїв заснував товариство «Просвіта». Поштовхом до поширення організацій у краї стало падіння російського самодержавства та події Української революції. У 1917–1920 рр. «Просвіти» були засновані у Рівному, Кременці, Острозі, Луцьку, Володимирі та Ковелі.

У Дубні «Просвіта» була заснована у 1921 р., про що писала газета «Народна просвіта». Організатором товариства став емігрант із Наддніпрянської України — Михайло Черкавський, який і підписав статут Дубенської «Просвіти». Передбачалося, що місцева «Просвіта»

буде засновувати філії в межах повіту. У перший рік свого існування товариство влаштовувало вистави, концерти та свята приурочені пам'яті Т. Шевченка. Також в 1921 р. було засновано філії у Берестечку та селі Війниці Княгининської волости.

У 1922 р. діяльність «Просвіти» майже не проявлялася, зрештою товариство за цей час так і не провело зборів. Просвітяни зіткнулися із низкою проблем, зокрема не вистачало коштів, тому навіть не передплатило жодного часопису. Проблему із приміщенням було вирішено, лише наприкінці року, коли вдалося отримати кімнату у місцевого кооперативу.

Станом на 1 січня 1923 р. Дубенська «Просвіта» нараховувала 178 осіб. Разом з тим, 1923 р. став ключовим, адже на благодійні кошти вдалося заснувати книгарню, що почала приносити фінанси для функціонування товариства. У цьому ж році було відкрито 9 філій у повіті. Активну діяльність провадили, емігранти із Наддніпрянщини — С. Козицький та Арендаренко, які заснували «Просвіту» у селі Мокре Варковецької волости. Діяльність осередку описували так: «Потім з розмов виявилось, що в них існує вже гарний хор, який співає не тільки світські пісні, але співає по українськи в церкві; що в них є досить гарна книгозбірня, є ноти; що вони передплатують багато українських часописів, улаштовують вистави і т. п. Словом, культурноосвітня праця стоїть на доброму ґрунті». У 1923 р. Дубенська «Просвіта» організувала три Шевченківські свята, 16 вистав та шість концертів. Окрасою концертів стали виступи кобзаря Данила Щербини, який походив із Наддніпрянщини та служив в Армії УНР, а після інтернування частину життя провів на Волині, де долучався до просвітянського руху.

Станом на 1 січня 1924 р. «Просвіта» складалася із 11 філій та налічувала 579 осіб. У книгозбірні було 536 книжок та 187 читачів. У 1925 р. у Дубні відбулися загальнопросвітянські збори, які відкривав уже згадуваний М. Черкавський.

Активна суспільно-культурна діяльність «Просвіт» непокоїла польську владу, а ще більше радянофільські впливи, яким симпатизували окремі просвітяни. В 1927 р. Дубенську «Просвіту» було ліквідова-

но, адже її очільником став Максим Чучмай — один із лідерів партії «Сельробу».

Отже, за короткий час свого існування Дубенська «Просвіта» змогла налагодити активну культурно-просвітницьку діяльність, а ключову роль у функціонуванні Дубенського товариства відіграли емігранти із Наддніпрянської України.

***Гендерний аудит як складова
соціально відповідальної політики університету***

Чемерис Олеся

*Луцький національний технічний університет
sushykiryna@ukr.net*

Побудова соціально відповідальної правової держави передбачає впровадження гендерних підходів у всіх сферах суспільного життя. Формування гендерно чутливого освітнього середовища у закладах вищої освіти (ЗВО) шляхом проведення гендерного аудиту сприяє вибудовуванню соціально відповідальної політики університету і формує гендерну культуру молоді.

Сучасні дослідники, котрі займаються вивченням гендерного аудиту в різних сферах суспільства, доводять ефективність такої технології, що сприяє покращенню управління розвитком соціальної сфери, піднімає питання взаємозв'язку гендерного аудиту і таких явищ як соціальна відповідальність.

Гендерний підхід у діяльності ЗВО досліджували у своїх працях науковці В. Кравець, Т. Говорун, О. Кікінежді, Н. Світайло. Сутність соціального аудиту як сучасної діагностичної технології, його функції та соціальні можливості представлено у роботах професора О. Мазурика.

Ключовим аспектом побудови соціально справедливого та інклюзивного суспільства є гендерна рівність у всіх сферах життя. Як засвідчує досвід демократичних країн, формування державної гендерної політики бере свій початок з освітнього середовища. Важливою складовою у напрямі встановлення гендерного паритету є заклади вищої

освіти, які мають неабиякий вплив на формування особистості, гендерну соціалізацію молоді.

Формування соціально відповідальної політики ЗВО щодо гендерних питань продемонструємо на прикладі Луцького національного технічного університету. З метою формування гендерно чутливого середовища ЗВО в 2014 р. був створений Центр гендерної освіти (ЦГО) Луцького НТУ. У 2015 р. представники ЦГО долучилися до реалізації проєкту «Гендерний мейнстримінг у вищих навчальних закладах України». Аудитом було охоплено сім факультетів, 35 кафедр. Учасниками опитування стали 175 студентів (по 25 осіб на кожному із 7 факультетів) — з них 65 жінок та 110 чоловіків та 25 викладачів-співробітників різних факультетів.

Моніторинг студентсько-викладацького середовища та керівного складу Луцького НТУ виявив, що співвідношення чоловіків та жінок на керівних посадах в університеті побудовані за принципом паритету; гендерний розподіл викладацького складу на 35 кафедрах був близьким до паритету (398 осіб, з них чол. — 201, жін. — 197 осіб), однак він різко контрастував із перевагою в бік чоловічої чи жіночої статі на рівні окремих кафедр та факультетів.

Гендерна диспропорція з перевагою чоловічої статі була характерна для п'яти факультетів, де співвідношення студентів-хлопців до студентів-дівчат була виражена як 89% до 11% на МБФ, 87% до 13% на ФКНІТ, 84% до 16% на ТФ, 73% до 27% на ФЕПЕС та 68% до 32% на ФБД. Гендерна диспропорція була виявлена на рівні окремо взятих груп і доходила до крайньої асиметрії, представленій 1-2 особами однієї статі, що знаходилася в меншості до протилежної, враховуючи чисельність групи близько 25 осіб.

Для університетської спільноти, де представники чоловічої статі знаходилися в різкій асиметрії до кількості жіночої було проведено співбесіди і тренінги щодо психологічного комфорту і культури взаємин. Такими, станом на 2015 р. були: кафедра іноземних мов (співвідношення чоловіків до жінок складає (1:16), кафедра банківської справи відповідно (1:7), кафедра обліку і аудиту (3:15), кафедра фінансів (2:9), кафедра філософії, політології та права (1:8), кафедра

інженерної педагогіки, психології та українознавства (2:9). Обернена ситуація з яскравим переважанням чоловічої статі над жіночою виявлена на кафедрах: приладобудування (14:1), фізики і електротехніки відповідно (12:2), автомобілів і транспортних технологій (18:2), автомобільних доріг та аеродромів (8:2), обладнання лісового комплексу та теорії механізмів і машин (6:1).

Отже, отриманий досвід у проведенні гендерного аудиту та його рекомендації стали підґрунтям для коригування соціально відповідальної політики ЗВО, заохоченні проведення гендерних аудитів не лише в освіті, а й в інших сферах діяльності людини — бізнесі, політиці, сфері надання послуг.

***Екранізація західноєвропейської художньої літератури
в радянському кінематографі 1930-х – 1940-х рр:
фільми «Пампушка» (1934 р.) та «Острів скарбів» (1937 р.)***

Шматко Євгенія

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
jenya_2001@ukr.net*

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що дана проблематика залишається малодослідженою. Радянський кінематограф несе у собі унікальний досвід взаємодії культурного та державного. Він був важливим інструментом ідеологічної та історичної політики, найбільш ефективним способом масової комунікації та пропаганди. В СРСР було створено чимало екранізацій західноєвропейської художньої літератури. У 1930-х роках кінематограф потрапив під жорсткий державний контроль. Західна література у даний період адаптувалася під тиском ідеології та культурної політики.

Нами здійснюється спроба проаналізувати наскільки трактування подій у радянських екранізаціях відрізняється від оригінального варіанта, викладеного у книгах західних письменників; визначити, як радянські режисери адаптували твори західної літератури, враховуючи ідеологічні вимоги та соціально-політичні контексти; уточнити вплив суспільно-політичних змін, особисті позиції

кінематографістів та особливості розвитку кінематографу на специфіку створення фільмів.

Історіографія дослідження представлена роботами С. Хатчінгса, А. Верніцкі, Ш. Фицпатрік, П. Кенеза, Л. Слуцькі, М. Ростоцької, С. Чертока, Л. Будяка, С. Філіпової.

Важливим джерелом, використаним у роботі є фільми: «Пампушка» (1934 р.) та «Острів скарбів» (1937 р.). Ще однією із найважливіших груп є спогади режисера М. Ромма. Також ми звернулися до збірника архівних документів, які свідчать про вплив партійних органів на кінематограф.

Крім традиційних методів, таких як історико-генетичний, конкретно-пошуковий, проблемно-хронологічний, біографічний, нами було використано семіотичний аналіз. Також у даній роботі були використані дослідницькі методи історичної імагології.

Екранізації літературних творів у 1930–1940-х рр. не тільки несли у собі пропаганду радянської ідеології, формували і змінювали літературний канон, а й залежали від жорстоких вимог «метода соціалістичного реалізму», який став офіційним стилем у 1934 році. Даний метод у кіно ставив за мету створити «ідеалізоване» уявлення радянського життя, просунути комуністичну ідеологію. Тракткування подій у фільмах значно відрізнялися від оригінальних творів, написаних західними письменниками. Прикладом цього можуть послужити вже згадані фільми «Пампушка» (1934 р. реж. М. Ромм) та «Острів скарбів» (1937 р. реж. В. Вайншток).

Фільм «Пампушка» — екранізація новели Гі де Мопассана. Цей радянський фільм містить чимало ідеологічних штампів, що проявляється як і на рівні образів, так і сюжетної лінії. Особливі зміни у порівнянні з оригінальною літературною основою можна побачити у глибинних шарах фільму. Робота М. Ромма — це яскравий приклад критики буржуазного ладу. Головна героїня представлена у фільмі як символ патріотизму і класової свідомості. Також важливим елементом фільму є концепція так званої «перековки», що мала велике значення в ідеології 1930-х рр.

Фільм «Острів скарбів» — екранізація роману Р. Стівенсона, теж значно відрізняється від оригіналу. Режисер прагнув зняти фільм у дусі соціалістичного реалізму, що зумовило різницю між літературним твором та фільмом. В радянській екранізації відбувається перенесення дій роману в часи ірландського повстання XVIII ст., здійснюється переосмислення англійської класики у формах, характерних для радянської масової культури, має місце заміна персонажа чоловіка на жінку. Всі ці аспекти у фільмі несуть ідеологічні мотиви.

Режисерам, котрі працювали у жанрі екранізацій, необхідно було екранізувати художні твори, які не вписувалися в рамки соціалістичного реалізму. У результаті виник внутрішній конфлікт між універсальністю централізуючої моделі сталінізму та особливостями деяких образів у творах, у яких вона виражається. Однак соціалістичні екранізації, використовуючи не соціалістичну класику, пропагували радянську ідеологію, змушуючи оригінал виглядати так, ніби він одразу відображав реальність у її революційному розвитку. Цю тенденцію можна простежити у фільмі В. Вайнштока.

У фільмі М. Ромма образ головної героїні багатозначний, досить складний, що робить його не зовсім однозначним в рамках офіційної ідеології. Ми бачимо три ідентичності Пампушки — жінка, повія та селянка. Інтерес полягає у присутності цих трьох соціальних груп на передньому плані сцени фільму. Можна сказати, що картина М. Ромма несла у собі і авторські бачення. Режисер на пізньому етапі своєї кар'єри критикував свої фільми, зняті під тиском ідеології.

Отже, у фільмах екранізаціях західноєвропейської художньої літератури 1930–1940-х рр. можна помітити використання методу соціалістичного реалізму, але в деяких картинах мистецтво все ж виражає ідеї, які контрастують з офіційною ідеологією.

РОЗДІЛ VIII
ІСТОРІЯ
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

До питання про початок «холодної війни»**Гриніна Аліна***Харківський національний університет В. Н. Каразіна
grininaalina302@gmail.com*

Проблема «холодної війни» залишається актуальною в сучасних дослідженнях міжнародних відносин, оскільки цей конфлікт суттєво вплинув на формування світового порядку у другій половині ХХ століття. Дискусії навколо її причин, ходу та наслідків тривають і сьогодні, зокрема щодо відповідальності США та СРСР за початок протистояння. Вивчення цієї теми набуло нового імпульсу після розпаду СРСР, коли з'явилася можливість доступу до раніше засекречених архівних матеріалів.

Сьогодні у міжнародних відносинах спостерігається тенденція до намагання встановлення біполярного світу, як це було під час «холодної війни». Але саме на прикладі протистоянь США та СРСР у ХХ ст. ми можемо бачити негативні наслідки для міжнародних відносин у колосальних масштабах. Крім цього, тема дослідження набуває ще більшої актуальності в контексті війни Росії проти України, а саме — боротьби США та Російської федерації за перерозподіл сфер впливу.

Наукова новизна дослідження полягає в спробі комплексного аналізу різних підходів до трактування початку «холодної війни» з урахуванням новітніх архівних матеріалів, доступних після розпаду СРСР. Особлива увага приділяється порівнянню традиціоналістського, ревізійністського та постревізійністського підходів у сучасній історіографії. Крім того, дослідження підкреслює паралелі між міжнародною ситуацією середини ХХ століття та сучасними геополітичними процесами, що надає темі додаткової актуальності.

Історіографію питання представляють роботи англійського вченого Джорджа Кеннана, американських дослідників Джона Льюїса Геддіса та Марка Крамера, українського науковця Володимира В'ятровича, Ігора Коваль, українського історика і політолога та ін.

Джерельну базу дослідження складають документи з архівів США, Росії, Великобританії, а також спогади політичних діячів того часу.

Варто зауважити, що сам термін «холодна війна» вперше використав у 1945 році британський письменник і публіцист Джордж Орвелл, а на офіційному рівні він з'явився у 1947 році завдяки раднику президента США Бернарду Баруху. Попри назву, цей конфлікт не мав характерних ознак класичної війни — не було офіційного оголошення, масштабних бойових дій чи мирного договору. Протистояння велось іншими методами: дипломатичним тиском, ідеологічною боротьбою, економічним суперництвом, пропагандою та гонкою озброєнь. Важливою подією цього періоду стало створення двох військово-політичних блоків — НАТО та ОВД, що закріпило поділ світу на два ворожі табори.

Зазвичай початок «холодної війни» пов'язують із «Фултонською промовою» Вінстона Черчілля, яку він виголосив 5 березня 1946 року в Вестмінстерському коледжі в США. На той час Уїнстон Черчілль був лідером опозиції у Великій Британії. У своїй промові Черчілль оголосив про існування «залізної завіси» між США і СРСР, закликавши до об'єднання англосаксонських націй у боротьбі проти тоталітаризму. Це стало важливим моментом, коли протистояння між СРСР і західними державами стало публічно вираженим. Варто зазначити, що Черчілль виголосив цю промову не як прем'єр-міністр Великої Британії, а як лідер опозиції, що підкреслює її неофіційний характер. Реакція з боку СРСР була негайною та гострою — Сталін звинуватив Черчілля в розпалюванні війни, прирівнявши його до Гітлера. Це тільки загостило міжнародну напруженість та закріпило поділ на два табори.

Цікаво, що в США початок «холодної війни» часто визначають не з моменту цієї промови, а з 2 вересня 1945 року — дня підписання капітуляції Японії, який став офіційним кінцем Другої світової війни. Це підтверджується появою медалі «За перемогу в холодній війні», ініційованої у 2007 році групою конгресменів на чолі з Гілларі Клінтон. На медалі вказано період з 1945 по 1991 роки, що відображає точку зору США: війна з СРСР ніколи не закінчувалась, вона просто змінила формат і стала «холодною війною».

Таким чином, питання про початок «холодної війни» викликає різні трактування серед дослідників. Традиціоналісти вважають,

що відповідальність за її початок лежить на Радянському Союзі, через агресивну політику розширення впливу після Другої світової війни, що стало основною причиною конфронтації з Заходом. Інші, ревізіоністи, підкреслюють, що «холодна війна» стала результатом не лише дій СРСР, але й політики США, зокрема підтримки антикомуністичних урядів і введення плану Маршалла. Постревізіоністи вважають, що холодна війна була наслідком взаємодії двох наддержав і складної політичної боротьби, в якій обидві сторони несли часткову відповідальність. Нарешті, структурний підхід розглядає «холодну війну» як неминучий наслідок глобальних змін після Другої світової війни, акцентуючи увагу на економічних і соціальних факторах.

«Нота Колбі» і радянсько-польська війна (1920 р.)

Зацепіло Валентин

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

fejenoordrotterdam@knu.ua

Радянсько-польська війна 1919–1921 рр. здійснила значний вплив не тільки на політику радянської Росії, залежних від неї республік та Польщу, але й великих держав, зокрема США. Громадянська війна в Росії, конфлікти російського радянського уряду із новоствореними та відновленими державами Центрально–Східної Європи ставили під загрозу повоєнне врегулювання та вимагали формування американської позиції, яка була сформульована у так званій «ноті Колбі».

Історіографія американської політики щодо Росії за доби громадянської війни та Польщі характеризується методологічною та концептуальною різноманітністю. Зокрема, предмет дослідження висвітлено у працях польських дослідників П. Вандича, Б. Вініда, американських істориків С. Беміса, Т. Фіддіка, Д. М. Сміта, Д. Макфаддена.

Під час роботи нами використовувались як загальнонаукові методи, серед яких аналіз та синтез, так й історичні наукові методи, серед яких історико-системний, порівняльно-історичний (компаративний), історико-генетичний, що уможливають з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки та закономірності у політиці США щодо радянсько-польської війни.

На позицію США та країн Антанти щодо радянсько–польського конфлікту впливали безпосередньо події на полі бою. В зв'язку з укладенням між радянською Росією та Польщею перемир'я в жовтні 1919 р., США припинили військову допомогу Польщі. В той час як Велика Британія, як інформував французький уряд в січні 1920 р. генерал Вейган, навпаки 15 грудня 1919 р. уклала нові угоди з Польщею щодо військового забезпечення.

28 січня 1920 р. Раднарком зробив запит до Варшави щодо ведення перемовин на основі визнання суверенітету та незалежності Польщі, проте із подальшим встановленням кордону по існуючій лінії фронту. Насправді Раднарком не приховував у своїх внутрішніх постановках бажання звинуватити Польщу в нападі. Однак такі радянські пропозиції в Польщі довіри не викликали, тому Юзеф Пілсудський вповноважив дипломатичних представників заручитися підтримкою держав-союзників, зокрема Великої Британії, Франції, США. Посол Польщі в США князь К. Любомирський повідомляв до Варшави, що американський військовий міністр Н. Бейкер звинувачував Польщу в порушенні демаркаційної лінії від 8 грудня 1919 р., польському імперіалізмі, а допомога можлива лише у випадку оборонної війни.

Врешті, в лютому 1920 р. держсекретар Р. Лансінг підсумував, що США не беруть відповідальність за поради Варшаві щодо політики до Росії, але остання не має відкидати переговори, розраховуючи на доступність американської військової чи економічної допомоги.

В березні 1920 р. Польща висловила власні пропозиції щодо переговорів з радянською Росією, а саме звільнення Росією територій до поділів Польщі, проте доля цих територій мала залежати від волі місцевого населення. Росія мала визнати незалежність держав, проголошених на території колишньої імперії. Пропонувалося провести переговори в м. Борисові, перед тим зайнятому польськими військами.

Однак досягти початку перемовин не вдалось і після укладення угоди з УНР, 25 квітня 1920 р. поляки почали наступ на Київ. Проте польсько–українські війська не змогли відстояти відвойовані позиції. 5 червня вже радянський наступ почався в Україні, а 4 липня в Білорусі.

В зв'язку з цим представники нового уряду С. Грабського повідомили союзників на конференції в Спа, що Польща згодна на межі 8 грудня 1919 і пропонує мирну конференцію в Лондоні з Радянською Росією, країнами Балтії та Східною Галичиною (тобто ЗУНР). Союзники натомість обіцяли допомогу, якщо більшовики перетнуть лінію 8 грудня та будуть посередниками, однак форма допомоги не обговорювалась. Польща зробила пропозицію 11 липня про перемир'я по лінії Керзона, однак більшовики це відкинули.

У відповідь на запит посла Італії Р. Річчі щодо позиції Сполучених Штатів, 10 серпня 1920 р. держсекретарем Б. Колбі була складена нота про ставлення США до радянської Росії. Сполучені Штати не визнавали більшовицький уряд Росії і підтримували незалежне існування Польщі. Однак у визнанні відмовлялося країнам Балтики та Грузії і Азербайджану, а незалежність Вірменії ставилася у залежність від «гарних взаємовідносин та дружби» з Росією, адже ці території раніше належали Російській імперії. США виступали за територіальну цілісність Росії і не підтримували скликання загальноєвропейської конференції з приводу радянсько-польської війни, адже це загрожувало «розчленуванням Росії» і визнанням більшовиків.

На зміст ноти значно вплинули листи до Держдепартаменту американського соціаліста Дж. Спарго, автора книги «Росія як американська проблема» і прихильника «побачити душу Росії серед триваючого хаосу». Дж. Спарго переконував, що Росія є великим потенційним ринком для американської торгівлі, на який претендували Німеччина та Японія. Згідно записки 19 березня 1920 р. до президента В. Вільсона, США мали запевнити Росію, що її не змусять прийняти форму правління поза її волею та допоможуть «у захисті від експлуататорів». Для цього необхідно було утворити торговельну раду, яка займалась би державними позиками та приватними інвестиціями до Росії. Однак без існування «єдиної і неділимої» американська економічна активність і відновлення Росії були ускладнені. Незадовго до видання «ноти Колбі», 31 липня Дж. Спарго наголошував на загрозі японської експансії.

Посол Польщі у Вашингтоні К. Любомирський критично поставився до «ноти Колбі», зробив запит про її роз'яснення і надання військової допомоги з американських складів у Європі. Тим часом на фронті, 15–16 серпня відбулося «Диво на Віслі» і поляки змогли відкинути радянські війська від Варшави. Натомість, держсекретар Б. Колбі відповів Варшаві 21 серпня, що польські війська мали зупинити наступ на лінії Керзона і погодитись на припинення вогню, щоб не «просуватись углиб російських територій».

Таким чином, «нота Колбі» стала оформленням американської позиції не тільки щодо радянсько-польського конфлікту, а й політики невизнання радянської Росії із усіма її особливостями. Зокрема, Сполучені Штати не визнавали більшовицький уряд, проте підтримували територіальну цілісність і економічний розвиток Росії. Під час радянсько-польської війни Польща була позбавлена військової допомоги з боку США, а врегулювання конфлікту розглядалося в контексті американських відносин з Росією.

Гендерний аспект міжнародного тероризму

Красильникова Анастасія

Національний університет «Одеська політехніка»

9560889@stud.op.edu.ua

Тероризм, як явище, став об'єктом серйозного наукового вивчення відносно недавно, через що актуальність боротьби проти нього стає постійною темою для обговорення в міжнародній спільноті.

Незважаючи на заходи протидії державних урядів, міжурядових і міжнародних організацій, тероризм продовжує піддаватися змінам, адаптуватися до нових умов та використовувати новітні технології, що ускладнює процес викорінення даного явища на міжнародній арені.

Але окрім класичних методів залучення бойовиків, останнім часом спостерігається активне використання жінок у терористичній діяльності. Це відбувається як добровільно, так і шляхом примусу, зокрема — через ідеологічний, психологічний або фізичний (сексуальний) тиск.

Феміністична теорія міжнародних відносин (ФТМВ) піддає сумніву традиційне розуміння війни, пропонуючи розглядати її наслідки через призму гуманітарних втрат і соціального пригнічення, а не лише міждержавних конфліктів. Вона вказує, що жінки не лише стають жертвами конфліктів і терористичних атак, а й відіграють активну роль як у терористичних рухах, так і в миротворчих ініціативах.

Значна частина дослідників міжнародних відносин досі скептично ставиться до феміністичних підходів, сумніваючись у їхній відповідності класичним теоретичним моделям. Однак феміністки продовжують аналізувати основні поняття міжнародних відносин, такі як держава, війна, влада та безпека, у новому світлі, враховуючи їхній гендерний вимір.

Проблема гендерного виміру міжнародного тероризму досить активно досліджується зарубіжними науковцями (Мія Блум, Кетрін Браун, Аніта Перкінс, Джесіка Девіс), водночас, майже не представлена в українській історіографії (Кулик С. та Панчук А., Каспрук О. С.).

Питання міжнародного тероризму та його гендерного аспекту, знаходиться у фокусі уваги низки міжнародних організацій, серед яких: Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Північноатлантичний альянс (НАТО) та багато інших. Вони розробляють стратегії та заходи щодо запобігання та протидії тероризму, ухвалюють міжнародні угоди, впроваджують програми з боротьби з радикалізацією, а також координують співпрацю між державами-членами.

Джерельну базу дослідження становлять матеріали міжнародних організацій (звіти, аналітичні записки та ін.).

За даними управління ООН з наркотиків і злочинності — попри те, що чоловіки (так само, як і жінки) можуть стати учасниками терористичних угруповань під примусом, жінок змушують до участі значно частіше.

Так, у доповіді Програми розвитку ООН «Шлях до екстремізму в Африці: мотиви, стимули та переломний момент для вербування», опублікованій у 2017 році, вказується на непропорційно високу кількість жінок серед тих, хто був змушений вступити до терористичних

та екстремістських організацій, таких як «Боко Харам», «Аш-Шабааб» та ІДІЛ (ДАІШ).

В документах міжнародних організацій підкреслюється, що жінки, залучені до терористичної діяльності, можуть виконувати різні функції: від виконавиць терористичних актів (терористки-смертниці) до вербувальниць; від лідерок в управлінні заходами до логістик і постачальниць боєприпасів; від фінансисток до звичайних домогосподарок, які забезпечують базові умови для життя учасників терористичних організацій (їжа, одяг, тепло).

В ухваленій (10 липня 2024 р.) оновленій політиці НАТО щодо жінок, миру і безпеки (Women, Peace and Security — WPS), акцентується, що в явищі міжнародного тероризму, жінки здатні реалізовувати протилежні «ролі»: учасниць терористичних організацій, жертв тероризму, або активно долучатися до діяльності щодо запобігання та боротьби з цим безпековим викликом.

Саме тому гендерне питання під час контртерористичних заходів є вкрай важливим. DCAF (Geneva Centre for Security Sector Governance) та ОБСЄ наголошують на важливості розширення участі жінок у безпековому секторі, включаючи поліцію, військові, судові та пенітенціарні установи. Це сприятиме ефективнішій боротьбі з тероризмом, зокрема — через запобігання радикалізації молоді та зміцнення довіри між населенням і державою.

Жінки мають також відігравати важливу роль у створенні контрнаративів, що протидіють терористичній пропаганді, яка часто використовує гендерні стереотипи для вербування. Їхня участь допомагатиме руйнувати ці міфи та пропонувати альтернативні моделі соціальної інтеграції.

Таким чином, феміністична теорія міжнародних відносин підкреслює, що ефективна боротьба з тероризмом неможлива без урахування гендерних аспектів, а забезпечення рівних можливостей для жінок у прийнятті рішень є ключовим елементом стійких миротворчих ініціатив, що сприятиме не лише боротьбі з тероризмом, а й формуванню більш справедливого та інклюзивного суспільства.

**Роль і місце Карлоса Папуліаса
у розвитку грецько-українських відносин**

Кресан Валерія

Ніжинська загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 7

valeriakresan2007@gmail.com

Зв'язки між Україною та Грецією мають спільне історичне підґрунтя. Ще за часів Богдана Хмельницького в 17 ст. греки оселилися в Україні в пошуках прихистку. Наявність значної кількості українських громадян грецького походження справляла позитивний вплив на загальний розвиток взаємин та зміцнення співробітництва між двома народами. У 2025 році Греція і Україна відзначатимуть тридцять третю річницю встановлення дипломатичних відносин та двадцяту річницю обрання 16-го президента Греції Карлоса Папуліаса, який, на наш погляд, беззаперечно своєю діяльністю сприяв формуванню та розвитку двохсторонніх відносин.

Метою дослідження є визначити роль Карлоса Папуліаса в налагодженні та розвитку грецько-українських відносин, простежити еволюцію взаємин 1991–2015 рр. виявити основні тенденції співробітництва. Актуальність дослідження викликана прагненням нашої країни стати членом європейського співтовариства. Вперше в історії цілісно відтворена картина політичної діяльності Карлоса у співпраці двох країн під час його роботи міністром закордонних справ та президентом. Джерельна база дослідження: українські науковці тривалий час вивчають проблеми елліністики та розвитку українсько–грецьких відносин. Створення у 1993 р. в Інституті історії України НАН України відділу з історії українсько–грецьких відносин надало нового імпульсу розробці грецької тематики. Однак, головним чином, увагу вчених було зосереджено на історії грецької діаспори України та історичних зв'язках двох народів ще до проголошення Україною незалежності. Методами дослідження стали: аналіз і синтез; індукція і дедукція; абстрагування і конкретизація; системний аналіз. Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати та положення можуть бути використані при розробці навчальних курсів із всесвітньої історії, міжнародних відносин, історії Греції та України спецкурсів з проблем

міжнародних зв'язків, вітчизняної зовнішньої політики та сучасних міжнародних відносин.

В ході досліджень було описано та охарактеризовано головні події, домовленості, документи міжнародної співпраці між Україною та Грецією під час президенства Папуліаса. Виявлено особистий вклад Каролоса Папуліаса у форми та напрями співробітництва двох країн та простежено їх еволюцію в означений період. Надано оцінку внеску у «народну дипломатію» та співпрацю на рівні міст–побратимів у розбудові двосторонніх відносин.

Можемо зробити такі висновки: 1) В період 1991–2015 рр. відбулося становлення правових засад міждержавного співробітництва, що обумовило вихід партнерства на новий, якісно вищий рівень, та надало можливостей для його розвитку як на двосторонньому рівні, так і в рамках міжнародних програм (зокрема, з залученням коштів міжнародних інституцій). Однак, не завжди обґрунтовані політичні очікування та відсутність чіткого зовнішньополітичного курсу нашої держави, наявність складних бюрократичних процедур та певні процесуальні неузгодженості не дозволили швидко створити правові засади партнерства, що тривалий час ускладнювало його практичну реалізацію.

2) Каролос Папуліас вніс вагомий внесок в розвитку грецько-українських відносин. Сформована у 1991–2015 рр. договірно-правова база вивела українсько-грецькі відносини на новий формат співробітництва, що спирається на широку державно-правову основу. Практично всі напрями співпраці охоплені двосторонніми Угодами, Протоколами та Конвенціями. Створено правові засади гуманітарного партнерства двох країн, що дозволяє реалізовувати його як на двосторонньому рівні, так і в рамках міжнародних програм. Перспектива у цьому напрямі полягає у її розширенні і конкретизації, охопленні нею всіх сторін співпраці.

3) Аналіз та динаміка показників двосторонніх зв'язків свідчить, що протягом досліджуваного періоду відносини Греції та України за активного сприяння Каролоса Папуліаса в розвитку грецько-українських відносин демонструють сталі тенденції до розширення

та поглиблення: наростають обсяги співпраці, з'являються нові форми та напрями, збільшуються масштаби міждержавних заходів та частки спонсорського фінансування. На сучасному етапі є відчутними позитивні результати проведеної роботи за часи діяльності Каролоса Папуліаса, яка продовжується і поглиблюється. Однак, в цілому потенціал міжнародного партнерства далеко не вичерпаний і потребує подальшої інтенсифікації зусиль обох сторін для ефективної його реалізації.

4) Вагомий внесок у вдосконалення культурних зв'язків належить угодам про співробітництво, що мають місто-побратими України та Греції. Вони надають цим зв'язкам планомірного та довгострокового характеру. Каролос Папуліас відвідав Ніжин як місто-побратим його рідного міста Яніни.

5) Каролос Папуліас наголошував, що подальша спільна українсько-грецька діяльність повинна набути більш конкретного характеру та втілюватися у вигляді розробки і впровадження конкретних проектів та пропозицій, розширенні географії культурної присутності, що сприятиме розбудові зв'язків, виходу співробітництва між державами на якісно новий рівень.

Причини радянсько-югославського конфлікту 1948–1953 рр.

Максимов Дмитро

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

d.maksymovv@gmail.com

Радянсько-югославський конфлікт, що спалахнув навесні 1948-го, став подією, яка не тільки визначила долю ФНРЮ/СФРЮ на увесь подальший період існування, а й заклала підвалини для глибокої кризи соціалістичного табору після смерті Сталіна. Ця тема лишається актуальною і сьогодні, зважаючи на втручання Москви в міжнародні відносини на Балканах, особливо на постюгославському просторі.

Та й ґрунтовні дослідження зазначеної теми почалися лише у 90-ті рр. XX ст. Всі попередні публікації про політичне зіткнення між Сталіним та Тіто, що привело до розриву двосторонніх відносин,

повністю або частково опиралися на пропагандистські матеріали й поодинокі свідчення мемуаристів. І саме тому ми ставимо за мету проаналізувати джерела та історіографію проблеми, на підставі якої запропонувати власну версію причин початку радянсько-югославського конфлікту.

Джерельна база роботи містить джерела актового і дипломатичного походження, представлені у збірках документів: «Восточная Европа в документах российских архивов. 1944–1953 гг. Т. I. 1944–1948 гг.», другому томі «Советский фактор в Восточной Европе, 1944–1953. В двух томах. Документы» і «Секретная советско-югославская переписка 1948 года» опублікована в журналі «Вопросы истории» в номерах 4-5, 10 від 1992 року. Також використана промова М. С. Хрущова на XX з'їзді КПРС.

Історіографія проблеми поділяється на декілька умовних груп, кожна з яких репрезентує певний погляд на причини початку конфлікту. До першої групи належать праці Л. Гібіанського, Ю. Гіренка, А. Животіча та деяких інших істориків, котрі зосереджуються на аналізі зовнішньої політики Тіто, яка через прагнення Сталіна до жорсткого контролю і домінування перетворилась на міждержавний конфлікт. Ця версія неможливо абстрагується від інших подій: таких як поступове скорочення радянського військового контингенту в державах «народної демократії», а з ним і засобів контролю над встановленими на цих землях національними урядами. Також частково її аргументацію, а саме заяву генерального секретаря БКП Г. Димитрова, нібито узгоджену з Й.-Б. Тіто, про утворення балканської федерації від 17 січня 1948 р., ставить під сумнів представник іншої групи А. Анікеєв. Посилаючись на раніше невідомі архівні матеріали, він зазначає: відразу після того, як про заяву Г. Димитрова стало відомо югославському керівництву, воно передало 19 січня М. Джиласу, що на той момент перебував у Москві, офіційну позицію Югославії. Із засудженням тодішнього болгарського керівника, наголошуючи: «Це може бути використано проти нас. І позиція Болгарії може бути розцінена як позиція ФНРЮ, що не відповідає дійсності». На думку Анікеєва, причиною конфлікту стало бажання Сталіна відмовитися від «національних шляхів до соціалізму».

Після Другої світової війни позиції Сталіна вже не були такими міцними, як до нападу Німеччини. Хоча його популярність усе ще залишалася захмарною, у нього з'явилися конкуренти, зокрема «маршали перемоги». Політбюро і рядові партійці дедалі більше виявляли незалежність, а параноя Сталіна посилювалася, як і його небажання мати суперників власному культу. Зростання авторитету Йосипа Броза Тіто, якого за кордоном почали сприймати як другу за впливовістю фігуру у міжнародному комуністичному русі, викликало у Сталіна серйозне занепокоєння через появу конкурента на ідеологічному та геополітичному полі.

Читаючи збірки документів, раз у раз натрапляєш на згадки про Тіто і його партію в розмовах чи документах діячів «народних демократій», і більшість із них схвальні. Що й казати про те, що після початку конфлікту державам народної демократії довелося знімати з адміністративних будівель портрети Йосипа Броза. Надодачу у югославському вищому партійному керівництві майже не було фракційності, на відміну від інших держав табору «народної демократії».

Це чітко видно, зокрема, по тому, як голосували члени Політбюро за відставку Тіто у березні 1948-го, де «за» виступив лише С. Жуйович, інші ж вкотре підтвердили свою відданість Тіто. Тому саме він опинився під прицілом Сталіна, а не, скажімо, В. Гомулка, який в контексті боротьби всередині ППР не був небезпечним для московського керманіча.

І саме з цієї причини з-поміж усіх інших держав «народної демократії» Сталін обрав саме Югославію, бо популярність Тіто, плюс монолітність його партії, становили реальну конкуренцію владі «вождя народів» в Східній Європі.

А довідки, які були підготовлені ОВП ЦК ВКП(б) в період з березня по квітень 1948 р. щодо комуністичних партій «народних демократій», попри певні відмінності у деталях, містили майже однакові претензії, а саме: ігнорування марксистсько-ленінської теорії, недоброзичливе ставлення до Радянського Союзу, переоцінка власних досягнень, недооцінка класової боротьби та ліквідаторська політика щодо партійної структури. Бо кожна з партій, на думку авторів довідок, що лягли на стіл Сталіну, відступилася від радянського канону. Хоча останній сам,

зважаючи на певні географічні обставини, рекомендував застосовувати нестандартні методи, як це видно із його розмови з албанським керманичем Енвером Ходжею 23 березня 1949 р. в Москві, зокрема у питанні колгоспів.

Націлившись на Югославію, Сталін планував перш за все знищити образ, який був створений довкола Тіто, і посіяти, ще більший розбрат всередині його партії, й тим самим започаткувати репресії в КПЮ та інших партіях проти тих, хто все ще сумнівався у правильності вибору на користь радянської моделі та радянського лідерства в «соціалістичному таборі».

***Польське питання у державній діяльності
Адама Єжи Чарторійського (1802–1806 рр.)***

Погребняк Ілля

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ipuapo@gmail.com

В останній третині XVIII – на поч. XIX ст. польське питання опинилося в центрі зіткнення інтересів могутніх європейських держав унаслідок занепаду Речі Посполитої і її подальших поділів. Втрату поляками власної державності стала поштовхом для розвитку національно-визвольного руху, який очолили явні чи більш дискретні шляхтичі-патріоти. До останніх належав князь Адам Єжи Чарторійський, який з 1802 р. почав відігравати провідну роль у зовнішній і внутрішній політиці Російської імперії, а протягом 1804–1806 рр. очолював Міністерство закордонних справ країни.

У сучасних реаліях, коли загострюється боротьба між авторитарними і демократичними моделями державного управління та відновлюються імперіалістичні тенденції у міжнародних відносинах, досвід Адама Чарторійського щодо вирішення польського питання набуває актуальності.

У науковій літературі діяльність князя в ранній період його кар'єри вивчається доволі однобоко — з акцентом на вірну службу імператорові Олександрові I. Використовуючи широку джерельну базу, а саме

документи Бібліотеки Чарторійських у м. Краків (особиста та офіційна кореспонденція, маніфести, звернення, політичні проекти), мемуари протагоніста, а також «Зібрання законів Російської імперії» і збірник документів «Зовнішня політика Росії в XIX – на початку XX ст.» ставимо за мету проаналізувати його державну діяльність із різних точок зору. Історіографію складають біографічні роботи (В. Завадський, Є. Сковронек та ін.) і праці, присвячені вивченню міністерської служби та політичних ідей князя (Ч. Морлі, П. Грімстед).

Методологічна база дослідження ґрунтується на загальнонаукових та спеціально-історичних методах: 1) історико-порівняльний застосовується при аналізі політичних ідей Чарторійського у співставленні з політикою сучасних йому державних діячів, дозволяючи простежити загальні тенденції європейської політики щодо Польщі та дати належну оцінку сутності концепцій поляка; 2) метод контент-аналізу — для розкриття концептуальних ідей князя щодо польської проблеми; 3) просопографічний — при дослідженні оточення міністра з метою простежити зовнішні впливи на сформульовані ним ідеї і прийняті рішення.

У ході проведеного дослідження було виокремлено два ключових аспекти щодо місця польського питання в державній діяльності А. Є. Чарторійського у 1802–1806 рр.:

Проблема Польщі розглядалася ним як складова частина довгострокових планів Олександра I щодо реформування Російської імперії, у межах яких, згідно проекту Чарторійського, польські землі мали отримати національну автономію.

Залучення поляків на бік Росії шляхом створення автономного державного утворення на західних теренах імперії відіграло для князя ключову роль у протистоянні експансивним намірам Наполеона I, небезпекою яких він обумовлював задоволення вимог польських патріотів.

Отже, Адам Єжи Чарторійський завдяки своїй позиції та особистій довірі імператора отримав унікальну можливість підняти польське питання на перший план внутрішньої та зовнішньої політики імперії, яка за попереднє століття зробила все для того, щоб знищити польську державність. Поразка його національних концепцій була зумовлена

об'єктивними зовнішніми умовами: перемогою консервативних політичних ідей в оточенні російського імператора, що спричинила згортання запланованих ліберальних реформ, а також зміною зовнішньополітичних орієнтирів держави унаслідок перемоги французів у Війні четвертої коаліції (1806–1807 рр.).

Тим не менш, робота Адама Єжи Чарторийського в досліджуваній період не пройшла безслідно: польське питання залишилося на порядку денному європейської політики, а запропонований ним проєкт автономії Польщі був втілений у рішеннях Віденського конгресу 1815 р., ставши політичним орієнтиром для польських патріотів, що відстоювали його від адміністративного наступу імперського уряду в наступні десятиліття.

Початок Боснійської кризи на сторінках газети «Киевлянин»

Хижняк Ігор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

kurtkacobeina@gmail.com

Боснійська криза 1908–1909 рр. стала серйозним іспитом для міжнародної стабільності Європи. Проголошення незалежності Болгарського князівства наприкінці вересня 1908 р. й послідоюча анексія Боснії та Герцеговини Австро-Угорщиною викликали величезну напруженість в відносинах Великих держав. Суспільство Російської імперії активно спостерігало за розгортанням кризи. Зрозумілим чином, важливу роль в формуванні російських суспільних уявлень про ці події відігравала преса, котра, надаючи різноманітні оцінки та інтерпретації міжнародному конфлікту часто формувала абсолютно контраверсійні образи головних акторів кризи. У цьому контексті особливо примітними постають особливості висвітлення Боснійської кризи на сторінках російської регіональної преси.

Сприйняття суспільством Російської імперії подій на Балканах початку ХХ ст. активно досліджували Д. В. Миколенко, М. С. Гусев, В. А. Бурбига. При цьому, особливості висвітлення кризових явищ на півострові регіональною пресою Росії залишалися маловивченими.

У цій роботі здійснено спробу розкрити відображення початкового періоду Боснійської кризи газетою «Киевлянин» з акцентом на особливостях репрезентації основних країн-акторів міжнародного конфлікту.

Головним джерелом дослідження є випуски газети «Киевлянин» за вересень-жовтень 1908 року. Політичну спрямованість цього видання можна охарактеризувати як консервативно-монархічну. Однак, лояльна до існуючого державно-політичного ладу позиція газети не заважали їй дозволяти собі урядову критику.

Методологічну основу дослідження складає конструктивістський підхід, а також поняття «образу» як суб'єктивної форми репрезентації тих чи інших явищ у суспільній свідомості.

Молодотурецька революція в Османській імперії літа 1908 р. створювала передумови для серйозних змін у міжнародному status quo на Балканах, побудованому навколо Берлінського трактату. Тоді перегляд берлінських домовленостей збігався з зовнішньополітичними пріоритетами Болгарії та Австро-Угорщини. Перша прагнула до незалежності від Османської імперії, тоді як остання тяжіла до повноцінної анексії Боснії та Герцеговини. Реалізація цих прагнень наприкінці вересня 1908 р. спровокувала масштабну міжнародну кризу, що одразу прикула увагу видання «Киевлянин». На репрезентацію балканських подій в кризовий період впливали три основні фактори. По-перше, поширеність в Російській імперії панславістських ідей, котрими обумовлювалося співчутливе ставлення до слов'янських держав регіону. По-друге, лояльність газети до імперської влади як такої, що сприяло сприйняттю міжнародних подій крізь призму геополітичних пріоритетів Росії. По-третє, консервативна спрямованість видання, яка формувала повний антагонізм до післяреволюційного уряду Туреччина.

Загалом, в період з вересня по жовтень 1908 р. можна спостерігати спроби газети створювати різні образи країн втягнутих у кризу. Османська імперія тут виглядає неспроможною державою, внутрішній потенціал якої було підірвано революцією. Згадки про деструктивний характер революційних подій в імперії та іронія щодо перспектив османського конституціоналізму червоною ниткою проходять крізь

більшість оцінок зовнішньополітичних проблем цієї держави. Австро-Угорщина зображується головним ініціатором та вигодонабувачем кризи, який вводить в оману слов'янські країни регіону та використовує їх у власних інтересах. Болгарія одночасно може поставити в образі сильної та суверенної країни, котра готова жорстко відстоювати свої національні інтереси, а також в образі слабкої «маріонетки» Габсбургів.

Отже, особливості висвітлення початкового періоду Боснійської кризи газетою «Киевлянин» могли зумовлюватися як соціокультурними, так і суто політичними факторами. Різносторонність цих чинників також вплинула на формування різних амбівалентних образів країн задіяних у конфлікті.

РОЗДІЛ ІХ
ІСТОРІЯ
РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ

**Сексуальна тематика як інструмент
маргіналізації священнослужителів
в радянській антирелігійній пропаганді міжвоєнного часу**

Козицький Олександр

Національний університет «Києво-Могилянська Академія»

oleksandr.kozytskyi@ukma.edu.ua

Метою цієї роботи є визначення механізмів використання сексуальної тематики радянською антирелігійною пропагандою міжвоєнного періоду. Попри значну увагу до антирелігійної пропаганди в українській історіографії, аспект сексуальності залишається недостатньо дослідженим. Наше дослідження аналізує окреслене коло питань через призму гендерних студій, доповнюючи знання про механізми радянської пропаганди.

Історіографія дослідження представлена роботами широким спектром праць. Щодо антирелігійної складової, то тут згадаємо розвідки Лариси Дудки, Людмили Бабенко та Вікторії Смолкін. Якщо звертатись до гендерної складової радянського повсякдення, її аналіз передусім представлений дослідженнями Френсіс Лі Бернштейн та Дена Хілі. Зокрема останній найбільше долучився до аналізу гомофобного характеру радянської антирелігійної пропаганди. Щодо літератури про радянське повсякдення та роль релігії у ньому, варто згадати розвідки Шейли Фіцпатрик, Штефана Плаггенборга та Наталі Шліхти. Залучення такого широкого спектру історіографії дозволило розглянути засадничі складові творення «радянського» атеїзму, конструювання «нового суспільства» включно із сексуальним і гендерним простором.

Джерельна база представлена опублікованими матеріалами, що репрезентують офіційний антирелігійний дискурс в СРСР. Вибірка джерел здійснювалася на основі наявності згадок про сексуальну і гендерну тематику в антирелігійній пропаганді. Загалом джерельну базу можна поділити на дві частини: збірники/брошури з антирелігійною складовою та антирелігійна періодика. Серед іншого, використовувалися праці таких радянських пропагандистів як Антон Логінов, Міхаїл Шейнман, Павел Бляхін, Вадім Марков та А. С. Капелько. Обрані ма-

теріали доповнюють періодичні видання: журнали «Безбожник» (1925–1941) та «Безвірник» (1925–1941).

У рамках дослідження застосовувалися критичний аналіз джерел, контент-аналіз, дискурс-аналіз (теорії Ернеста Лакло та Шанталь Муфф), антропологічний і гендерний підходи.

За результатами дослідження було зроблено висновок, що одним із векторів протистояння з релігією ставала саме боротьба з духовенством. Наголошувалось, що релігійні установи протилежні радянським і відповідно до цього — аморальні. Це давало простір для зображення священників в широкому спектрі: від «незграбних» до «жорстоких». Духовенство активно маргіналізували, створюючи девіантні стереотипи. Сексуальна тематика ставала потужним інструментом демонізації. У радянській пропаганді створили образ «збоченців-попів», які сповідували «подвійну» і «лицемірну» мораль. Їх зображували жорстокими і марнотратними. Виділяється характерний візуальний образ — огрядний, волохатий чоловік, який мав викликати відразу. Пропагандистські тропи «розпусти» згадували про гетеросексуальні і гомосексуальні стосунки. Джерелом для таких сюжетів ставали реальні випадки з життя, або плітки. У символічному плані радянського пропагандотворення різниці між реальним і нереальним не було. Адже над цими сюжетами в будь-якому разі розставлялись «потрібні» акценти. Це ставало потужним інструментом антирелігійної агітації, особливо якщо фігурантами сюжетів ставали неповнолітні. З іншого боку, цей пропагандистський інструментарій показував патріархальний характер радянської влади, що суперечило його ідеологічним деклараціям.

**Феномен сектанського націоналізму
(на прикладі нового релігійного руху «АллатРа»)**

Легенький Руслан

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ruslanlyohenkyi@ukr.net

Як показують сучасні дослідження, націоналізм може у різний спосіб поєднуватися з інститутами релігії. Однак цей процес не обмежується

традиційними формами релігійних організацій. Нетрадиційні релігійні рухи, такі як АллатРа, також здатні конструювати націоналістичні елементи в ідентичності своїх членів через міфологію та сакралізацію спільності, що дозволяє говорити про феномен «сектантського націоналізму» як особливу форму світогляду.

Метою дослідження є виявлення специфіки національної ідентичності релігійної організації «АллатРа». Варто зазначити, що термін «сектантський націоналізм» ще не отримав усталеного визначення в науковому дискурсі. Втім, як показало дослідження, він дає змогу більш чітко показати специфіку національної самосвідомості досліджуваної організації. Джерельною базою дослідження стали відеоматеріали з каналу AllatRa TV, а також книга Анастасії Нових, яка містить ключові ідеологічні положення руху.

Історіографія АллатРа залишається слабо розробленою, ідеологія та діяльність руху висвітлюється переважно у журналістських матеріалах. Водночас АллатРа присвячені дослідження таких релігієзнавців як К. Москалюк та О. Грива. У межах нашого дослідження ми також спиралися на теоретичні роботи, пов'язані з теорією «церква-секта», а також зв'язку релігії та націоналізму.

Аналіз характеру руху «АллатРа» дозволяє класифікувати його як сектоподібну групу з ознаками деномінації. Це проявляється у прагненні керівництва брати участь у політиці, поєднуючи це з ідеологічним відторгненням світського соціуму. Хоча організація формально заявляє про відсутність лідера, але центральною фігурою є Ігор Данилов, який представлений у різних релігійних та історичних образах. АллатРа демонструє певну жорстокість у вимогах до своїх членів, зокрема щодо ізоляції від соціального оточення, яке не поділяє ідеологічних переконань руху. Акцент робиться на ідеї «обраності» та надздібностях, які вважаються ознакою духовного розвитку. Організаційна структура руху характеризується низьким рівнем централізації, що дозволяє учасникам самостійно обирати ступінь залученості.

Міфологія та символіка є ключовими елементами ідентичності руху «АллатРа», що заснована на примордіалістській концепції з її

наголосом на віковичному існування історичних суб'єктів, а також їхній сакралізації. Архати, що протистоять архонтам, і тамплієри, визнані предками «геліарів» — воїнів світла, займають центральне місце у світогляді руху. Давньоєгипетський період ідеалізується. Символіка організації базується на інтерпретації археологічних артефактів для легітимізації віровчення. Тексти Анастасії Нових стверджують, що традиційні релігії втратили істину через вплив архонтів. Це тісно пов'язано з ідеєю єдності Бога у рамках «Благотворчого суспільства».

Ідеологія руху АллатРа базується на поділі світу на «своїх» і «чужих», де ключовими ворогами виступають «архонти» (масони), асоційовані із Заходом. Такий підхід відображає чорно-біле бачення світу, подібне до російського націоналізму, який також поєднує месіанізм та етноцентризм. У текстах Анастасії Нових і матеріалах AllatRa TV Сатана виступає уособленням Заходу, а масони символізують західне домінування. Окремо наголошується на особливій ролі слов'ян як сили проти «споживчої системи».

Сектантські риси в ідеології та практиці АллатРи логічно поєднуються з націоналістичним світоглядом на основі примордіалізму та етноцентризму. Характерною рисою світогляду АллатРи є теорія змови, притаманна для ексклюзивної моделі ідентичності. У цьому контексті АллатРа зображується як, що виконує месіанську роль у створенні «Благотворчого суспільства».

Життя і діяльність отця Василя Яремки у селі Довге

Лендел Михайло

Ужгородський національний університет

lendel.mykhailo@student.uzhnu.edu.ua

Радянський період у історії греко-католицької церкви був найскладнішим часом у її історії. У селі Довге греко-католицька церква була змушена перейти у московське православ'я. Одним із священників, що служили в радянський період, був о. Василь Яремко, який фактично проводив всі богослужіння за старим греко-католицьким зразком.

Актуальність теми полягає у вивченні локальної історії церкви, що дозволяє більш широко зрозуміти загальні тенденції в історії релігійного життя. Новизна роботи полягає в тому, що про отця Василя Яремку не було досі написано жодної праці. Щодо джерел, в процесі написання дослідження, автор використовував спомини жителів села Довге, які він сам записав. Методологія дослідження ґрунтується на комплексному підході, що включає аналіз усних свідчень, які поєднуються з історико-порівняльним методом.

Отець В. Яремко народився 28 серпня 1929 року у селі Гермаківка (нині — Борщівський район Івано-Франківської області) у багатодітній сім'ї. У віці п'яти років залишився круглим сиротою. У віці вісімнадцяти років він пішов служити в армію. Саме служба в армії стала переломним моментом у житті отця Василя. Він мав міжнародне водійське посвідчення, і одного разу його машина перевернулася в канаву. У той момент Василь подумав, що якщо він виживе, то стане священником, хоча на той час вже почав навчатися на економіста.

Щоб стати священником Василь Яремко навчався у Ленінградській духовній семінарії, де провчився чотири роки, а згодом вступив до академії. У Довге його направили 1963 року, де він перебував до 1989 року. У селі отець Василь мав надзвичайну повагу, адже намагався ставитися до всіх, як до своїх рідних, незважаючи на їхню релігійну приналежність. Хоч місцева влада наполягала, щоб Яремко змінював церкву на московський лад, він категорично відмовлявся. Як згадує його донька Мирослава, на докори влади, чому нічого не змінюється, він відповідав: «Я не буду йти проти людей, адже це вони побудували цю церкву, вони поставили такий хрест, престол. Це реліквія. Це історія». Його дружина була вчителькою, але працювати в школі не могла.

Хоча отець Яремко фактично проводив богослужіння в православній церкві, майже усі, хто його знали й пам'ятали, вважали, що він був греко-католиком. Однак його донька стверджує, що він був православним.

Варто зазначити, що ряси священника були греко-католицькими. Ці ряси таємно шила Марія Дмитрівна Фірка. Якби хтось із влади дізнався, що вона це робила, її могли б оштрафувати або навіть засу-

дити. Протягом усього свого перебування в Довгому о. Василь Яремко ніколи не одягав православні рясни. Коли він приходив до православної єпархії, його глузуливо називали «уніятим», на що він відповідав: «Я завжди був священником у греко-католицьких рясах. У таких і маю померти».

Попри те, що він нічого в церкві не змінював, носив греко-католицькі рясни, таємно допомагав греко-католикам у проведенні обрядів, які офіційно були заборонені, з місцевою владою він уживався, за винятком одного випадку. Якимсь представник влади звернувся до священника з проханням поховати його дружину. Жінка була самогубцею, а, як відомо, священники самогубців не хоронять, тому о. Василь йому відмовив. Через це у нього й у його сім'ї виникли проблеми. Його син тоді навчався на першому курсі університету в Ужгороді, але ті люди зробили з нього психічно хворого і відрахували з навчання.

У 1989 році священник покинув Довге й вирушив на свою малу батьківщину, на Тернопільщину. Перед від'їздом із села він розплакався. Помер отець Василь Яремко 14 серпня 1994 року. Ще одним доказом того, що він був греко-католиком, є те, що ховали його греко-католицькі священники.

Отже, Василь Яремко і справді був унікальною людиною, одною з найосвіченіших, які коли-небудь проживали у селі Довге. Хоч юридично він і проводив богослужіння в православній церкві, але всі давні греко-католицькі традиції залишилися незмінними.

Статус жінки у новому релігійному русі «Ашрам Шамбала»

Малік Єлизавета

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

yelyzaveta.malik@student.karazin.ua

Ашрам Шамбала нерідко характеризується як одна з найбільш небезпечних та жорстоких сект, які діють на території Східної Європи. Група була утворена Костянтином Руднєвим у 1989 р. в Новосибірську. Саме він перетворив нечисленну на той час секцію з йоги на масштаб-

ну організацію, де адепту обіцяли нове бачення світу та досягнення «духовного просвітлення». Повноцінних наукових досліджень, присвячених діяльності релігійного руху «Ашрам Шамбала», вкрай мало. Все це зумовлює актуальність вивчення даної організації. Питання про гендерний фактор у релігійних організаціях нині активно вивчається. Серед іншого, на новому методологічному рівні вивчається жіноча історія. Зважаючи на це, у даному дослідженні ми спробуємо схарактеризувати статус жінки у новому релігійному русі «Ашрам Шамбала». В історіографії дана проблема до сих пір практично не розглядалася.

Джерельна база дослідження представлена інтерв'ю, які давали журналістам колишні адептками Ашраму Шамбали. Також важливим джерелом виступає головна праця Руднева — «Шлях Дурня». Також ми використовували значні відеоматеріали секти, удоступнені в мережі Інтернет.

Варто зазначити, що більшу частину учасників секти становили жінки віком від 17 до 25 років, що мали певні життєві труднощі, були не впевнені у собі. Можна зробити висновок, що вони прагнули почувати себе особливими та потрібними. У Ашрамі Шамбали, згідно з їх доктриною, це забезпечувалося шляхом досягнення «духовного просвітлення» та відкриттю у собі «внутрішньої богині».

Жінки в Ашрамі мали свою ієрархію. На найвищому рівні, відразу після Руднева, знаходилися старші жриці. Це були найбільш наближені до лідера жінки. Саме вони проводили різноманітні практики, здійснювали важливі ритуали і у всьому допомагали Рудневу. Для інших членів секти вони були «богинями». На нижчому рівні були звичайні жриці. Вони також були наближені до Руднева, проте мали менше влади і обов'язків порівняно зі старшими. Головним завданням жриць було обслуговування Руднева та фізична близькість із ним. Далі йшли наставниці, які були керівницями місцевих ашрамів, та звичайні садхаки.

Побут жінок та їхні завдання, в залежності від місця в ієрархії, відрізнялись. При цьому, всі жінки сприймалися Рудневим як його власність. У розумінні Руднева їхнім головним завданням було задоволення його фізіологічних потреб. Вони не мали права на відносини

з будь-ким іншим у секті чи поза її межами — це суворо каралося. Чоловіки, яких називали «лосі», не мали права торкатися жінок Руднева без його на це згоди. Сексуальні практики Руднев завуальовував як заняття «тантрою», необхідні для «духовного просвітлення».

Для того щоб садхаку стати жрицею, тобто наложницею Руднева, потрібно було спочатку потрапити на костри — зустрічі з Рудневим, та проявити там себе (показати якийсь номер). Після цього жінка ставала «астральною дружиною» Руднева. Вона мала писати йому любовні листи та вчитися мистецтву «шлюбних покоїв». Після декількох зустрічей з учителем вона ставала жрицею і переїжджала до Руднева.

Варто також зазначити, що жінки заробляли гроші для Руднева. Це здійснювалося шляхом надання таких послуг, як масаж та танці. Жриці у свою чергу заробляли гроші шляхом проведення тренінгів та практик. Колишні адепки згадують таку практику, як «джиппінг», згідно з якою жінки мали шляхом розмов отримувати від чоловіків гроші. Нерідко все це закінчувалося побиттям та зґвалтуванням.

Характеризуючи ставлення Руднева до жінок, варто зазначити, що навіть особливо наближених жриць і наложниць він ніколи не називав по іменах, натомість він звертався до них словами «агов, ти!» та додавав команду: «зроби те-то». Також він часто бив жінок, знущався з них. Якщо проаналізувати працю Костянтина Руднева «Шлях Дурня», ставлення лідера секти до жінок будувалося на його стосунках з Маріанною, яка показала йому справжній сенс життя. Питання про те, чи не є Маріанна вигаданим персонажем, потребує додаткових досліджень. При цьому, всі жінки у секті були зобов'язані мати такий же вигляд, як у неї: чорне волосся, яскравий макіяж, відверте вбрання. У секті дівчатам вселяли огиду до ідеї сім'ї, шлюбу і материнства. Як альтернатива традиційної сім'ї для осіб жіночої статті був запропонований гарем під керівництвом Руднева.

Варто також звернути увагу на те, що після ув'язнення Руднева саме жінки, тобто його наближені жриці, стали грати провідну роль у секті і керувати її діяльністю. Саме вони забезпечували Рудневу можливість здійснювати дистанційне керівництво та координацію діяльності секти

навіть з-за ґрат. Тобто можна зробити висновок, що після ув'язнення Руднева статус жінки у секті значно підвищився.

Про подальшу долю Руднева та його участь в діяльності секти після виходу з в'язниці у 2021 році майже нічого не відомо. Є відомості, що зараз секта функціонує під виглядом різноманітних жіночих тренінгів, які вербують жінок для гарему Руднева. Проте ця інформація потребує детальної перевірки.

Отже, статус жінки в Ашрам Шамбалі відзначається суперечністю. Жінка, з одного боку, визнавалася богинею, а її жіночність тут сприймалася як особливий духовний дар. Проте на практиці це сприйняття використовувалося для маніпуляцій і зміцнення традиційних патріархальних стереотипів. Під виглядом «звільнення» жінок фактично примушували виконувати те, чого бажає лідер секти. Їхні ж власні інтереси повністю ігнорувалися.

***Роль обрядів у конструюванні ідентичності
українських неоязичників (на прикладі РУНВіра)***

Мартинів Євгеній

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

yevhenii.martynov@student.karazin.ua

Українське неоязичництво, представлене зокрема організацією «РУНВіра», активно використовує обряди як інструмент формування колективної ідентичності. Незважаючи на наявність праць про філософію та ідеологію цієї організації (особливо варто відзначити дослідження Оксани Сморжевської), питання про роль обрядів у конструюванні ідентичності її членів залишається малодослідженим. Актуальність даної проблематики обумовлена зростанням інтересу до неоязичницьких рухів, які намагаються відроджувати елементи традиційної культури в сучасних умовах, адаптуючи їх до викликів глобалізації.

Джерельна база дослідження включає праці засновника РУНВіра Лева Силенка («Мага Віра», «Гість із храму предків») та матеріали, що документують обрядову практику РУНВіра.

Новизна нашого дослідження полягає у застосуванні концепції «місць пам'яті» П'єра Нора для аналізу обрядів РУНВіри. Це дозволило розглянути обряди як механізм колективного запам'ятовування та трансляції ідентичності. Також ми застосовували історико-культурний аналіз для виявлення значення обрядів, а також семантичний аналіз текстів Лева Силенка з метою інтерпретації символіки обрядових дій.

Обряди відіграють ключову роль у формуванні колективної ідентичності українських неоязичників, оскільки вони є не лише символічними ритуалами, але й сприймаються як практичні засоби відродження та адаптації культурних кодів, закладених у традиціях предків. Як відображення практично-орієнтованої, або отропраксальної складової язичництва та неоязичництва, обрядовість дозволяє адептам активно інтегрувати свої цінності в сучасне життя. Зокрема, такі ритуали, як обряди посвячення, святкування дат, наприклад Різдво Світла Дажбожого, а також ритуали вшанування предків, мають дві основні функції. Через повторення ритуалів учасники РУНВіри намагаються відновити пам'ять про події, традиції та духовні цінності, що були втрачені або забуті. Це дає змогу створити «місця пам'яті», де образи минулого втілюються у сучасних практиках. Окрім того ритуали виступають як механізм, що дозволяє трансформувати давні символи та практики, адаптуючи їх до умов сучасного світу.

***Києво-Печерська Лавра як «місце пам'яті»
населення Речі Посполитої в XV – середині XVII ст.***

Тищенко Артем

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
artemtysenko837@gmail.com*

У християнстві, як і у інших релігіях, важливою є практика шанування сакральних місць. Ця практика не оминула і населення Речі Посполитої. У даному дослідженні здійснено спробу з'ясувати роль Києво-Печерської Лаври у світосприйнятті ранньомодерного соціуму. Актуальність нашої розвідки визначається тим, що дослідження уявлення людей ранньомодерного часу про їхні місця пам'яті дозволить

більш глибоко охарактеризувати сакральну географію тієї епохи. Це є надзвичайно важливим для реконструкції релігійної культури Речі Посполитої.

Загалом тема є малодослідженою. Побіжно це питання досліджувала Н. Яковенко в статті «Битва за душі: Конкуренція Богородичних чуд між уніятами та православними у 17 ст.» та в монографіях «У пошуках Нового неба. Життя і тексти Йонакія Галятівського» і «Дзеркала ідентичності». В цьому контексті також варто відзначити праці П. Білоуса, М. Дмитрієва, В. Ульяновського та інших.

У дослідженні було використано джерела особового походження, зокрема щоденники та мемуари. Описи Печерської обителі у XVI – середині XVII ст. залишили мандрівники та мемуаристи, які подорожували через українські землі або збирали інформацію про ці терени. Серед них — Михайло Литвин, Еріх Лясота, Мартин Груневег, Гійом де Боплан, Павло Алеппський та інші. Особливу увагу у нашому дослідженні приділено описам чудес, зібраних Петром Могилою та Афанасієм Кальнофойським у книзі «Тератургіма». Також аналізувалися епіграфічні джерела, такі як графіті, заповіти та книжні пам'ятки. Для проведення дослідження було обрано історико-антропологічний підхід. Також ми орієнтувалися на концепт «місць пам'яті». Його розробив П'єр Нора для позначення символічних для певної групи об'єктів.

У ході дослідження було виявлено, що Києво-Печерській Лаврі традиційно надавали статус місця чудес. Важливу роль в цих уявленнях відігравали образ Печерської Богородиці та мощі святих, які й вважалися джерелом численних чудес. Монастир був центром паломництва для представників різних верств населення (селяни, міщани, шляхта, духовенство, козаки) і конфесій (православні, католики, протестанти). Про часті відвідини монастиря паломниками, серед іншого, свідчать також графіті знайдені у печерах. Було з'ясовано, що благодійництво на користь монастиря було поширеним явищем серед шляхти та міщан, які прагнули залишити пам'ять про себе в обителі. Поховання на території Лаври мали високий статус і були престижними, що підкріплювалося релігійними уявленнями про святість місця.

Підсумовуючи, зазначимо, що Києво-Печерський монастир був спільним місцем пам'яті для християнської спільноти у Речі Посполитій. Важливість обителі розуміли представники усіх станів. У розглянутий нами період ще не повністю розгорнулися процеси конфесіоналізації та соціального дисциплінування. Саме тому доступ до Лаври мали водночас православні, католики й протестанти. На перешкоді для паломництва не ставали і значні відстані. Загалом, у XV – середині XVII ст. Київська Лавра майже безупинно зберігала за собою статус універсального місця пам'яті.

***Образ В. Ф. Войно-Ясенецького (Луки Кримського)
у творах його біографів***

Шальнова Наталя

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
natalia.shalnova@student.karazin.ua*

Останнім часом все більше уваги в науковій літературі приділяється вивченню особливостей взаємодії релігії та медицини. В цьому сенсі особливо актуальним стає вивчення постаті видатного українського лікаря-священника В. Ф. Войно-Ясенецького, який за часів радянської нетерпимості до релігії все ж взяв на себе сміливість і поєднав релігійний і суто науковий підхід до лікування. Окрім того, гострим питанням залишається вплив інтенцій дослідників на результати їхніх наукових пошуків. Тому особливо актуальною є тема впливу світогляду авторів, які писали про життя В. Ф. Войно-Ясенецького, на утворення образу цього релігійного, наукового і медичного діяча.

Мета роботи — виявити кореляцію між світоглядом авторів біографій В. Ф. Войно-Ясенецького і тим образом, який вони створили у своїх творах.

Постаті В. Ф. Войно-Ясенецького присвячено чимало досліджень, серед яких варто виокремити роботи М. О. Поповського, А. А. Бабанина, Ф. С. Глумчера, В. Л. Околова та О. П. Мельника. В межах нашого дослідження було проведено огляд предметного поля (scoping review) літератури, наявної в бібліотеках із відкритим доступом (зокрема

в Центральній науковій бібліотеці та Електронному архіві ХНУ імені В. Н. Каразіна), присвяченої біографії В. Ф. Войно-Ясенецького, та визначено категорії, до яких можна віднести авторів знайдених біографій. А саме: лікарі-практики, лікарі-науковці, релігієзнавці та історики. Було проведено порівняльний аналіз груп відібраних джерел та виявлено характерні для кожної з них риси. Під час проведення дослідження було застосовано методи *scoping review*, запропоновані Н. Arksey та Л. O'Malley (2005), а також D. Levac, Н. Colquhoun та К. O'Brien (2010).

Оскільки життя В. Ф. Войно-Ясенецького відрізняється переплетінням таких далеких між собою світів, як мистецтво і наука, а також медицина і релігія, то цілком передбачувано, що різні автори, які присвятили свої твори опису біографії цієї видатної особистості, зосереджувались на одному з цих аспектів і залишали без особливої уваги інші. Проаналізовані в дослідженні джерела підтвердили це припущення. Автори, які за своїм покликанням були лікарями-практиками, зосереджували увагу на тих медичних нововведеннях В. Ф. Войно-Ясенецького, які вплинули на медицину і все ще використовуються в наш час. Лікарі-науковці більше уваги приділяли академічним досягненням лікаря, не заглиблюючись в інші сфери його життя. Релігієзнавці, навпаки, намагались зобразити його, як людину, для якої порятунок душі переважав над порятунком тіла. Історики намагались сконцентруватися на загальних деталях біографії В. Ф. Войно-Ясенецького і зобразити його як активну людину, яка намагалась поєднати практичну медицину з наукою і релігійною діяльністю.

В процесі аналізу обраних джерел було також виявлено додаткові категорії, які не було включено до плану дослідження, але які дозволили звернути увагу на цікаві тенденції. Зокрема за гендерним критерієм спостерігається суттєва різниця між тими фактами, які обирають для своїх наративів автори та авторки. Якщо в працях чоловіків спостерігається здебільшого опис професійної діяльності В. Ф. Войно-Ясенецького, то жінки приділяють більше уваги його особистим стосункам і сім'ї.

Загалом, проведений аналіз дозволив виявити кореляцію між приналежністю авторів біографій В. Ф. Войно-Ясенецького до виокремлених нами категорій і вибором ними певних фактів з життя видатного українського лікаря та священника. Належність біографів до певної професії або їхня прихильність до певної ідеології мають значний вплив на той образ досліджуваної ними постаті, який вони створюють в результаті своєї творчості.

РОЗДІЛ X
ІСТОРІЯ СЛОБОЖАНЩИНИ

**Харківська губернія як тестовий майданчик для кліматології
(XIX – поч. XX ст.)**

Беляков Денис

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
rydermorrison2@gmail.com*

Актуальність теми полягає в дослідженні становлення одного з перших українських наукових метеорологічних центрів — Харківського університету, поступового розуміння суспільством важливості вивчення кліматичних змін. Мета дослідження сфокусована на вивченні постання та розвитку метеорологічних спостережень у Харківській губернії як основи для формування кліматології, аналізі внеску Василя Каразіна та інших вчених Харківського університету. Новизна теми полягає у висвітленні ролі харківських науковців у зародженні метеорології й кліматології в Україні.

Історіографія досліджень розвитку метеорології та кліматології в Харківській губернії не є обширною. Відзначимо передовсім праці А. Слюсарського, Я. Абрамова та Є. Роговського, присвячені В. Каразіну та М. Пильчикову. Ольга Моргоч визначила етапи формування кліматології та метеорології, роль досліджень, організованих при Харківському університеті, та внесок окремих науковців у систематизацію спостережень.

Дослідження спирається на джерела особового походження (передовсім, твори й листи Каразіна), статистичні та наукові праці тогочасних вчених (В. Лапшина, Ю. Морозова, Г. Левицького та інших).

Кліматологія та метеорологія як окремі наукові дисципліни оформились лише в XVIII ст. І саме тоді на Харківщині були проведені одні з перших інструментальних метеорологічних спостережень на українських теренах. У XIX ст. Василь Каразін ініціював створення мережі метеостанцій, запропонував заходи покращення клімату степів та вивчення атмосферної електрики.

Наукові метеорологічні спостереження у Харківському університеті пов'язані з іменами відомих фізиків — Василя Лапшина, Юрія Морозова, Миколи Пильчикова, Михайла Косача. Деякі з них активно публікували результати своїх досліджень у місцевій пресі. В «Харківських губернських

відомостях» Лапшин писав про погодні аномалії — ранній розлив річок у лютому 1843 р., рясні дощі влітку 1844 р., безсніжний лютий у 1848 р. У 1863–1897 рр. Ю. Морозов прочитав в університеті курс метеорології, написав низку праць із метеорології та кліматології Харківської губернії. М. Пильчиков досліджував градини, що випали на території губернії. Окрім цього, він зробив важливі висновки щодо визначення часу настання мінімальної температури на основі спостережень на Харківській університетській станції. М. Косач організував практичні заняття для студентів університету з використанням метеорологічних приладів.

У 1891 р. за ініціативи М. Пильчикова в Харківському університеті було створено метеорологічну станцію, де він та інші вчені проводили основні спостереження. Після створення обласної дослідної станції у 1913 р. відкрились можливості для розширення програму університетської метеостанції.

Дослідження проводились також на базі астрономічної обсерваторії при Харківському університеті, при ній у 1903 р. було розпочато створення губернської метеорологічної мережі. В 1910-ті рр. працівники обсерваторії активно брали участь в тематичних заходах — у роботі в міжнародній організації з дослідження верхніх шарів атмосфери, проведення актинометричних спостережень (вперше на Лівобережній Україні), запуски шарів-пілотів.

Таким чином, у XIX – на початку XX ст. Харківський університет став важливим центром становлення метеорології та кліматології в Україні. Наукова діяльність В. Каразіна в маєтку Кручик заклала основу для розвитку систематичних метеорологічних спостережень у регіоні. Дані, зібрані науковцями на губернських метеостанціях, здійснили значний вплив на вивчення кліматичних змін і створення регіональних прогнозів. Харківська губернія стала своєрідним «тестовим майданчиком» для наукових експериментів. Досвід та результати досліджень, започатковані у XIX ст., залишаються важливими для сучасних кліматологічних студій і дозволяють краще розуміти природні процеси та кліматичні зміни.

**Система обліку військових поселення Слобідської України в XIX ст.
(на прикладі посімейного перепису слободи Шебелинка
Зміївського повіту Харківської губернії 1835 р.)**

Воротинцева Олена

*Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна
helenahr88@gmail.com*

Військові поселення — система організації військ у Російській імперії, що характеризувалася поєднанням службових повинностей із зайняттям сільським господарством. Заснування військових поселень було результатом політики уряду імператора Олександра I, який прагнув збільшити армійські резерви без оголошення додаткових рекрутських наборів і, таким чином, уникнути невдоволення серед селян та поміщиків.

Перше військове поселення було створене в 1810 р. військовим міністром графом О. А. Аракчеєвим у Могильовській губернії. В квітні 1817 р. Олександр I видав указ про заснування у Вовчанському та Зміївському повітах Слобідсько-Української губернії військових поселень, начальником яких було призначено генерала О. А. Аракчеєва.

Історіографічна традиція дослідження військових поселень в Україні представлена роботами О. Д. Багалій-Татаринової, Т. Д. Липовської, О. О. Колеватова, К. М. Ячменіхіна, С. І. Бучастої та ін. Проте, дослідження первинних матеріалів посімейних переписів військових поселення Слобожанщини серед українських науковців окремо не висвітлювалася.

Джерельну базу дослідження складають первинні матеріали перепису 1-го поселеного ескадрону, що проводився у 1835 р. Документ зберігається у фонді 1314 (Штаб 7-го кавалерійського округу Українського військового поселення, сл. Шебелинка Зміївського повіту Слобідсько-Української; з 1835 р. — Харківської губернії) Центрального державного історичного архіву м. Києва.

Ревізійні переписи населення були запроваджені Петром I для оптимізації фіскальної системи у 1718 р., і з того часу на території імперії було проведено десять ревізій, матеріали яких отримали назву ревізійні казки. На території Слобідської України перші три ревізії проводились вибірково і не охоплювали всі податні стани населення. Четверта ревізія

(1782 р.) стала першою, яка включала відомості про податне населення регіону, проте через часту зміну територіально-адміністративного поділу, значна частина її матеріалів була втрачена. На території військових поселень переписи населення проводилися з ініціативи та під контролем військового відомства. В результаті переважна частина населених пунктів опинилися поза загальноімперськими ревізіями 1835 і 1850 рр., тому виявлення та дослідження спеціальних переписів військових поселень Слобожанщини дозволить заповнити існуючу інформаційну лакуну.

Перепис 1-го поселеного ескадрону сл. Шебелинка 1835 р. представляє собою посімейний перепис військових поселян і за своїм формуляром схожий на ревізьку казку, проте має певні особливості. На лівій стороні розвороту у табличній формі розміщено інформацію про чоловіків, на правій — про жінок та стан господарства. Поряд з іменами чоловіків від 18 до 45 років бачимо примітки «хазяїн» чи «нехазяїн»: перші входили до складу війська, другі — до резервних військових підрозділів. Вік указувався у двох окремих стовпцях — на момент попереднього і теперішнього переписів, а між ними відмічали вибувших поселян із зазначенням, де і з якого року вони несли службу. Синів військових поселян із семирічного віку зараховували до кантоністів, а після досягнення повноліття переводили до військових частин.

Серед жінок також фіксували «тимчасово відсутніх», але їхній вік було зазначено тільки на момент поточного перепису. В останньому правому стовпці відображено інформацію про господарство родини, а саме: стан житлової споруди («хороший», «середній», «потребуючий ремонту» і т. д.), наявність млинів та інших будівель, великої та малої рогатої худоби, свиней, бджіл, а також сільськогосподарського інвентарю. Слід зазначити, що в сл. Шебелинка більшість домів були охарактеризовані як посередні або потребуючі ремонту, а з худоби майже всі поселяни мали хоча б одного коня. Серед іншої худоби близько половини сімей тримали одного-двох волів, одну корову, декілька овець та свиней. Наявність пасіки найчастіше співпадала із хорошим станом будинку.

Таким чином, первинні матеріали перепису 1-го поселеного ескадрону сл. Шебелинка 1835 р. є важливим і цінним джерелом не тільки для поглиблення знань з історії військових поселень, а і для соціально-демографічних, біографічних та краєзнавчих досліджень. Детальне вивчення таких документів у комплексі з іншими архівними джерелами дає уявлення про умови життя та причини повстань у військових поселеннях.

**Архівні документи академіка О. Я. Усикова
як члена Президії Харківського відділення Радіоради**

Коломієць Марина

Державна архівна служба України

marinka_sweet@ukr.net

У 2024 р. в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІА НБУВ) науково опрацьовано опис 1 особового фонду № 304 академіка НАН України (1964), першого директора ІРЕ НАН України (1955–1973), Олександра Яковича Усикова (1904–1995), у якому представлено наукові праці видатного українського вченого, засновника наукового напрямку — електроніка та наукове приладобудування. На разі триває робота над створенням опису 2 особового архіву О. Я. Усикова, до якого, крім інших, увійшли документи з науково-організаційної діяльності ученого, зокрема, на посаді члена Президії Харківського відділення Радіоради АН УРСР, аналіз яких дає змогу відобразити його внесок у розвитку наукового потенціалу Харківщини.

Висвітленню професійної діяльності О. Я. Усикова, його творчого шляху і внеску в розвиток радіофізики присвячено низку наукових праць Г. Л. Звонкової, Ю. В. Корнієнка, В. М. Яковенка та інших. Однак у дослідженнях не розкрито діяльність ученого як члена Президії Харківського відділення Радіоради АН УРСР.

Метою представленої розвідки є аналіз документів особового фонду О. Я. Усикова в ІА НБУВ, які репрезентують науково-організаційну діяльність науковця-радіофізика на зазначеній посаді.

Під час підготовки дослідження використано методи аналізу та синтезу, загальноісторичний, проблемно-хронологічний, джерелознавчий та контент-аналіз.

Вперше до наукового обігу запроваджуються архівні документи особового фонду О. Я. Усикова, котрі відображають діяльність науковця як члена Президії Харківського відділення Радіоради АН УРСР, а саме: плани і звіти, листи, стенограми й протоколи засідань Президії та її комісій, доповіді, доповідні записки, робочі записники. Хронологічно вони охоплюють період з 1959 р. до 1966 р.

Згідно з постановою Президії АН УРСР від 16 жовтня 1959 р., для поліпшення координації робіт з радіотехніки та електроніки в академічних інститутах, вишах і науково-дослідних установах було створено Українську наукову раду з радіофізики, радіотехніки та електроніки (Радіораду) АН УРСР.

Окрім директора ІРЕ АН УРСР, члена-кореспондента О. Я. Усикова, до Наукової ради увійшли: завідувач відділу УФТІ АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР О. І. Ахієзер, заступник директора ІРЕ АН УРСР з наукової роботи, член-кореспондент АН УРСР С. Я. Брауде, кандидат технічних наук, заступник головного вченого секретаря Президії АН УРСР Г. І. Гладишев, директор Обчислювального центру, член-кореспондент АН УРСР В. М. Глушков, завідувач відділу Інституту фізики АН УРСР, член-кореспондент АН УРСР Н. Д. Моргуліс та доктор технічних наук, професор, декан радіотехнічного факультету КПІ В. В. Огієвський.

З метою активного використання регіональних можливостей у поєднанні галузевого й територіального управління науково-технічним комплексом, і координації розвитку фундаментальних та прикладних досліджень на місцевому рівні, у листопаді 1959 р. було сформовано відділення Радіоради в Києві, Харкові та Дніпродзержинську. Локальним відділенням була притаманна традиційна вертикальна структура організації наукової діяльності на кшталт «рада — інститут».

Як директор провідної установи у царині радіофізики і електроніки, О. Я. Усиков взяв дієву участь в роботі Президії Харківського відділення Радіоради АН УРСР. У доповідній записці «Про Радіораду та її

координацію» від 7 квітня 1960 р., він висловив свої зауваги до плану розвитку радіоелектроніки в Україні на найближчі 20 років, спільні проекти ІРЕ АН УРСР із Сумським заводом електронних мікроскопів та ІРЕ АН СРСР.

17 листопада 1966 р. О. Я. Усиков повідомляв голову бюро Відділення фізико-математичних наук АН УРСР В. М. Гриднєва про розробку в ІРЕ АН УРСР автоматичної вимірювальної лінії, котра має отримати численне застосування у короткохвильовому радіозв'язку, радіолокації й на телебаченні.

У звіті від 12 листопада 1960 р. О. Я. Усиков звітував про створення 7-ми наукових комісій Харківського відділення Радіоради АН УРСР. До їхнього складу увійшли 38 вчених із 9-ти наукових інститутів, 4-х виробничих об'єднань і 3-х вишів. О. Я. Усиков очолив комісію з електроніки надвисоких частот. З-поміж інших, до неї було включено: наукових співробітників ІРЕ АН УРСР — А. Н. Чернеця, Г. Я. Левіна, Г. В. Лисова; наукового співробітника підприємства поштова скринька № 22 П. П. Барзиловича; та доцента, завідувача кафедри фізики надвисоких частот ХДУ О. І. Терещенка.

На початку 1960-х рр. під егідою Харківського відділення Радіоради для поглиблення наукової комунікації об'єдналися фахові академічні установи й виші. У стенограмі наукової наради «Квантові генератори» Радіоради АН УРСР від 20 березня 1962 р., котра відбулася в Києві, знаходимо інформацію про особливості плідної взаємодії ІРЕ АН УРСР, ФТІНТ АН УРСР, ХДІМІП, ХДУ, ХПІ стосовно виготовлення квантових генераторів світла.

Пріоритетною була професійна співпраця Президії Харківського відділення Радіоради АН УРСР з академічною спільнотою ХДУ. У записі О. Я. Усикова, датованому 29 травня 1964 р., чільною визначено проблему придбання телескопа для астрономічної обсерваторії ХДУ. Увагу привертає запис від 8 вересня цього ж року, в котрому дослідник поділився ідеєю щодо активних експериментів у царині молекулярної біофізики і біоніки, й прагненням залучити провідних науковців двох факультетів ХДУ для спільних проєктів з ІРЕ АН УРСР, а 30 вересня він занотував думку про доцільність організації в Університеті інноваційної

кафедри радіометрології. Цікавим є запис від 13 серпня 1965 р. стосовно впровадження курсу радіоастрономії в ХДУ та залучення члена-кореспондента АН УРСР С. Я. Брауде як викладача.

Резюмуючи вищевикладене, можемо стверджувати, що документи, котрі відклалися в особовому фонді академіка НАН України О. Я. Усикова в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, є важливим джерелом для розкриття малодосліджених сторінок діяльності видатного вченого-радіофізика для розвитку наукового потенціалу Харківщини.

***Добрий VS злий комуніст: постать Миколи Скрипника
у меморіальному просторі Харкова***

Короткова Єлизавета

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Korotkova2021is14@student.karazin.ua

Контроверсійна особистість Миколи Олексійовича Скрипника — націонал-комуніста, революціонера, видатного радянського діяча, ініціатора «скрипниківки» та палкого прихильника догматів марксизму, й досі є предметом дискусій у науковому середовищі істориків. На сході України у місті Харкові, з яким власне й був пов'язаний життєвий шлях М. Скрипника, цій особі було встановлено наприкінці 1960-х рр. пам'ятник і кілька топонімів (вулиця, узвіз та сквер). До слова, філія Малої академії наук України в Харкові знаходиться саме по вулиці Скрипника. Сьогодні дослідникам пам'яті варто ставити питання про те, ким урешті є для сучасних українців Микола Скрипник — «українізатором»-комуністом чи вірним гвинтиком радянської тоталітарної машини. Через призму яких із цих крайнощів бачить міська влада, виконуючи волю громадян, постать М. Скрипника, увічнивши його в просторах Харкова?

Як зазначає В. Солдатенко в одній зі своїх праць, Микола Скрипник є маловисвітленою в історіографії персоною, якій, на жаль, дослідники приділили незаслужено мало уваги. Говорячи про недостатню кількість ґрунтовних історичних біографічних розвідок, тим більш логічно постає проблема переосмислення образу наркома УСРР у політиці пам'яті

з точки зору протиставлення критики радянського минулого і прийняття «чорного» та «білого» не суворими категоріями. Феномен, чи радше трагедія українського націонал-комунізму яскраво проілюстрована прикладом життя і загибелі Миколи Скрипника.

В 2002 р. рішенням Харківської міської ради було затверджено лишити назву вулиці імені Миколи Скрипника, що була перейменована на його честь ще в 1960-х рр. 2024 року, у той час, коли темпи декомунізації значно пришвидшилися внаслідок повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, на мапі Харкова з'явився Скрипниківський узвіз (колишній провулок Воробйова).

Згідно із Законом України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки» постать Миколи Олексійовича Скрипника мала би бути ліквідована із громадського простору, адже він обіймав посаду: голови Народного секретаріату, голови Верховної соціалістичної інспекції і народного комісара контролю УСРР, народного комісара (нарком) внутрішніх справ, генерального прокурора УСРР, наркома освіти УСРР, із лютого 1933 — голови Держплану та заступником голови РНК УСРР. Був одним із організаторів КП(б)У, деякий час працював в апараті ВЧК, обирався членом Всеросійського ЦВК і ЦВК Рад СРСР та ЦВК України і ВУЦВК та багато ін. Жодних пояснень у відкритих джерелах, чому варто вшановувати у сучасному місті, незалежній Україні постать Миколи Скрипника не надається.

Окрім праць В. Солдатенка, слід згадати дослідження А. О. Борщевського «Микола Скрипник: політичний портрет», у якому автор розглядає його діяльність в контексті партійної боротьби 1920-х років. Також варто відзначити працю Я. Грицака «Нариси з історії України: формування модерної нації ХІХ–ХХ ст.», де Скрипник розглядається автором як одна з ключових фігур у процесі українізації УСРР.

Джерельна база є репрезентативною. Вона складається з публікацій, промов та статей Скрипника, Законів України, а також нормативних актів міської влади Харкова, мемуарів його сучасників. До ключових текстів відноситься збірник «Статті і промови», у якому проілюстровано візії Миколи Олексійовича на значну кількість процесів і задач комуністичної революції та радянського державотворення.

Методологічно дослідження знаходиться на перетині студій пам'яті та радянології. Місто розглядається як культурний простір у якому знаходяться певні місця пам'яті, що акумулюють відповідні наративи. Аналіз поглядів та біографії М. Скрипника демонструє можливість акумуляції окремих фактів його біографії з метою конструювання пам'яті про радянську українізацію і при цьому ж практики «забування» за А. Ассман про співучасть нашого дієвця у розбудові власне радянського режиму і репресій.

Першим етапом дослідження став аналіз історіографічних доробків та джерельної бази. Наступним кроком було вивчення політичної діяльності Скрипника, його ролі у процесі українізації та наслідків його діяльності в контексті сталінських репресій. Особлива увага приділялася сучасному сприйняттю Скрипника та його місцю у меморіальному просторі Харкова.

Аналіз показав, що Скрипник не вписується у т. зв. чорно-білу парадигму: його діяльність неможливо оцінити однозначно. Він щиро вірив у можливість поєднання комуністичних ідеалів із національним відродженням, проте жорстка радянська політична система не терпіла таких компромісів. Він був переконаний: «...Але в галузі національного питання український уряд є на правильному шляхові, на шляхові задоволення національних потреб і українського народу, і національних меншостей, на шляхові дійсного гуртування в єдину сім'ю працюючих всіх національностей для спільної роботи побудування соціалізму». Його кінець після звинувачень у націонал-більшовизмі — власне і є трагедією українського національного комунізму, що складає конфлікт між благими ідеями та реальністю тоталітарного режиму.

Микола Скрипник — неоднозначна постать української історії, що перебуває на перетині ролей палкого комуніста та ідеаліста-націоналіста. Дослідження його життєвого шляху показує, що навіть у межах тоталітарної системи можливі спроби національного відродження, але вони неминуче зазнають поразки перед репресивною машиною. Сучасний меморіальний простір Харкова відображає цю двозначність, залишаючи його ім'я у міській топоніміці попри загальні тенденції декомунізації. Постать Миколи Скрипника також гарно

ілюструє недопрацьованість т. зв. «декомунізаційних законів», внаслідок чого діячів Радянської України можна поділити на «добрих» або «злих».

**Традиційне харківське коцарство
як феномен етнокультурної ідентичності Слобожанщини
Макаренко Валерія**

*Харківський ліцей № 99 Харківської міської ради
valeria.makarenko063@gmail.com*

Слобожанщина має багату культурну спадщину, величезний скарб, який складається з цінностей надбаних багатьма поколіннями. Феноменом етнокультурної спадщини Слобідського краю, безперечно, є традиційне харківське коцарство, яке у 2022 р. було внесено до «Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України».

Актуальність обраної теми дослідження визначається тим, що традиційне харківське коцарство є одним із ключових аспектів господарської діяльності та народного мистецтва. Маючи багатовікову історію та глибокі традиції, слобожанське коцарство потребує сучасного переосмислення, вивчення, збереження та відродження. Харківські коци виготовлені неперевершеними майстрами вирізняються унікальністю, дбайливим підходом до дрібниць та неповторними елементами, характерними етносу регіону. Власний неповторний колорит краю знайшов своє відображення у людській ручній праці, створивши не лише побутові речі, а й відображення душі народу. Дослідження історії та культури кустарного килимарства на Слобожанщині є актуальним питанням сьогодення і представляє значний науковий і практичний інтерес.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що тема вперше використана як предмет комплексного історичного дослідження, зокрема: виділено історичні та етнографічні аспекти походження коцарського ремесла; сформульовано визначення поняття «коцарство»; обґрунтовано фактори впливу на розвиток кустарного коцарського промислу та причини його занепаду; порівняно елементи традиційної та сучасної технології

коцарства; розкрито важливі перспективи відродження та популяризації коцарства.

Під час написання роботи ми використовували конкретно-історичні методи дослідження, зокрема аналіз, синтез, узагальнення, аналогію, історико-порівняльний, історико-системний методи.

У нашому дослідженні ми спиралися на історичні джерела, які дали змогу ґрунтовно вивчити тему. До джерельної бази належать роботи В. А. Бабенко, Каталог виставки XII Археологічного з'їзду в місті Харкові, Статистичний листок й праці М. Ф. Сумцова, Д. І. Багалія й С. А. Таранушенка.

Для досягнення поставлених цілей ми побудували хід дослідження, який охоплює три ключові аспекти. Спершу було проаналізовано історичні витоки та розвиток традицій коцарства, щоб зрозуміти еволюцію ремесла на Слобожанщині. Далі увага була зосереджена на коцарському виробництві як явищі кустарного промислу, де вивчено технологічні особливості, які визначали унікальність продукції. Завершальним етапом стало дослідження синергії традицій та інновацій харківського коцарства, яке показало сучасні підходи до збереження та розвитку ремесла через впровадження новітніх рішень.

Особистий внесок автора здійснено на основі пошуку, аналізу та опрацювання літератури і джерел, створення та оформлення таблиць, упорядкування ілюстративного матеріалу. Всі наукові результати, положення і висновки отримано та сформульовано особисто.

На основі проведених досліджень встановлено, що коцарство як ремесло має багату історію і важливу роль в соціально-економічному та етнокультурному розвитку Слобідської України, на яке вплинули історичні, природні та соціальні фактори. Його витоки пов'язані з килимарством і мають етнічний зв'язок з культурою кочового Сходу, ставши важливим елементом національної культури. Протягом XVII–XX ст. коцарство процвітало завдяки вигідному розташуванню, ресурсам, працездатності населення та ринковим можливостям. Однак наприкінці XIX ст. розвиток фабричного виробництва, відсутність законодавства і подорожчання сировини призвели до поступового

занепаду. Сьогодні для збереження традиції козарства важливо поєднувати традиційні та інноваційні підходи, а відродження можливе через програми підтримки ремесла, інвестиції, розвиток вівчарства та професійну освіту.

***Перейменування топонімів у 2014–2022 роках
як дзеркало суспільних протиріч у Харкові***

Якуба Олександр

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
oleksandr.yakuba@student.karazin.ua*

Процес перейменування топонімів у період 2014–2022 років відображає глибокі суспільно-політичні трансформації, що відбувалися в Україні після революційних подій та змін у державному управлінні. Актуальність теми визначається необхідністю розуміння механізмів топонімічної політики, впливу законодавчих ініціатив та суспільних дискусій на формування просторової ідентичності регіону.

Наукова проблема полягає у висвітленні та аналізі аргументації позицій різних учасників дискусій щодо перейменування топонімів, а також визначення впливу регіональних особливостей та національних тенденцій на процес ухвалення рішень у сфері топонімії.

У дослідженні ми пропонуємо підхід, в якому вивчення топонімічних змін через призму дискурсивного аналізу дозволяє виявити специфіку аргументації опозитивного та підтримуючого дискурсу.

Джерельною базою слугували нормативно-правові документи, рішення та розпорядження місцевих рад, повідомлення у ЗМІ та онлайн ресурсах. Крім того, певне висвітлення питання отримало у науковій літературі та статтях М. Тахтаулової та С. Куделка.

Отже, після ухвалення у 2015 році Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів» в країні постало питання перейменування значної кількості топонімів радянською добою. У Харкові, як і в Україні загалом, цей процес викликав неоднозначну реакцію. З одного боку, частина громадськості підтримала декомунізацію, наголошуючи на необхідності

відмови від радянського минулого та формування нової національної ідентичності. З іншого боку, багато мешканців виступали проти, вбачаючи в цьому непродумані і політизовані зміни заради змін. Як пише С. Куделко «Не може йтися про єдність думок мешканців міста тоді, коли навіть невелика його частина інколи не можуть домовитись про кінцевий результат, бо їхні позиції, світоглядні, ідеологічні, етичні принципи різні».

Яскравим прикладом цього твердження може слугувати перейменування проспекту Маршала Жукова на проспект Петра Григоренка. Прихильники зміни наголошували, що Жуков символізує радянський тоталітаризм, тоді як Григоренко був борцем за права людини. Опоненти ж вважали, що Жуков є символом перемоги у Другій світовій війні, а отже, його ім'я варто залишити в міському просторі.

Крім того, в бажанні виконати закон та балансувати з поглядами певної частини громадськості у 2016 році в ході громадських обговорень звучали пропозиції залишити назви, але змінити значення топоніма. До прикладу, назва Фрунзенського району мала бути пояснена через іншу історичну особу — героя Другої світової війни Тимура Фрунзе. Такі спроби зустріли опір з боку активістів.

Серед іншого, дискутувалося питання перейменування Московського проспекту. Частина громадськості вимагала змінити назву через її асоціацію з країною-агресором, тоді як інші мешканці вважали це надмірною реакцією, наголошуючи на тому, що Московський проспект існував ще до радянської доби.

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну процес перейменувань значно прискорився. Зміни в громадській думці зробили раніше дискусійні рішення більш прийнятними для суспільства, що вкотре свідчить про його політичну зумовленість, а не про поступовий, обдуманий і ретельний процес, яким він мав би бути в ідеалі, зосереджуючись на фаховому аналізі та зважених рішеннях.

Водночас, навіть у нових умовах зберігається поляризація суспільної думки. Деякі мешканці вважають, що варто повністю відмовитися від топонімів, пов'язаних не тільки із радянською історією, але і російською загалом, тоді як інші виступають за збереження певних назв, що не мають ідеологічного навантаження.

РОЗДІЛ XI
ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
(З ДАВНІХ ЧАСІВ
ДО КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ)

Poles in the history of Donbass in the XIX – early XX centuries**Shyshka Yevhen***Keuda (Mantsälä, Finland)**zhenyashishka@gmail.com*

There are several well-known images of the Donetsk and Luhansk region. This is the image of the «Wild Field», when the territory was a buffer zone where regular clashes between Cossacks and Tatar detachments took place. The second image is related to the colonization of the region and its economic development in the XIX–XX centuries. At that time, industrialization took place, large enterprises were built, and the extraction of various resources developed. The modern image of Donbass is a place of heavy fighting.

However, there is another image — «the European». During the Soviet period, this image became forgotten and today the role of Europeans in the formation of Donbass as an economic centre is little known to most people. However, a hundred years ago, contemporaries referred to Donbass as «New America», «Donetsk Chicago», «White Congo», «British Dominion». The most famous scientists, industrialists and ordinary workers came here from different countries. In the near future Donbass will need investments of foreign companies and labourers, that is why studying the experience of predecessors is a very necessary and relevant topic today. Remembering the past and finding common historical and cultural ties can help in establishing strong economic and political ties between Ukraine and European countries.

The role of European industrialists in the history of Donbass has been actively researched by historians only in recent decades. V. Podov and M. Kulishov made a breakthrough in studying the activities of the first foreign explorers of coal deposits in Donbass. S. Kaleniuk and M. Lomako have investigated in detail the Serbian colonization of the Lugansk region. S. Tatarinov was one of the first scholars to write articles on German colonization in Bakhmut uyezd. About the contribution of British specialists and the history of Hughesivka was written in detail in the early 2000s by V. Haiduk. In 2013 the book «Stupki and the Dutch salt mine “Peter the Great”» was published, where scholars from the Netherlands and Ukraine wrote about the Dutch who worked before 1917 in the area

of Bakhmut. In recent years there have been published generalising works on the history of Lugansk region under the authorship of Ukrainian historians Kurilo V., Naboka O., Zabudkov O., where attention is also paid to foreign specialists in the formation of Donbass.

The Polish diaspora made a significant contribution to the development of the Donetsk Basin. This topic is little-studied. But the study of new sources allows us to explore this issue in more detail. In the course of the research, special attention was paid to archival documents from RGIA, GALO and DALO, exhibits from Bakhmut and Kramatorsk historical museums, as well as publicity of the early 20th century (the journal «Zaboy», «Chronicle of the Revolution», etc.). The study of these materials made it possible to study in more detail the biography of Ignatij Yasikovich, who was the initiator of the construction of housing for Polish engineers and technicians of the Kadievsky mine. The analysis of historical sources allowed to establish that in the 1880s Polish mining engineer Albin Zawadski laid two vertical mines near the village of Borisovka (the mine was called Semenovsky).

The research also revealed that in 1893 three Polish entrepreneurs opened a joint-stock company «Dziewulski and Lyange» and bought a plot of land to build a factory near the railway in the town of Slavyansk. Apollon Mitzelski, a descendant of Polish insurgents, was the Starobelsk district head of the nobility from 1876 to 1879, and at the end of the 19th century moved closer to Lisichansk, where he built a two-storey house on the left bank of the Seversky Donets and a mill to provide food for the workers of the Soda Factory. Archival documents also allowed us to find out that the Polish businessman M. S. Levandovsky kept a fashionable haberdashery shop «Progress» in Hughesivka, where he sold goods made of cloth and took orders from the population for men's and ladies' dresses and suits. A special mention should be made of the Polish businessman and engineer Kazimierz Mścichowski, who in 1899 bought the manor in the village of Seleznevka from the landowner Grafov and turned it into one of the main attractions of the modern Lugansk region. Mścichowski invited Sergey Ginger, an architect who was fashionable at the time and an adherent of the Art Nouveau and Neoclassicism styles popular in the early twentieth century.

Drawing on Italian experience, in 1905 Ginger created a real masterpiece by building a luxurious villa.

Thus, in the course of the research, the contribution of representatives of the Polish diaspora to the cultural and historical development of Donbas was studied in detail. The analysis of the mentioned materials allows us to say that the natives of Poland in the late 19th and early 20th centuries created not only new industrial enterprises and infrastructure for workers, but also had a significant impact on the formation of tastes and preferences of the local population. The close connection between the inhabitants of Donbass and Polish specialists made it possible not only to earn a lot of money, but also to exchange experience and traditions.

**«Податкова політика Російської імперії на українських землях
кінця XVIII – початку XIX ст.»**

Кулик Оксана

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

kulyk.oks.77@gmail.com

Дослідження податкової політики Російської імперії в українських губерніях (1775–1850-ті рр.) висвітлює економічні трансформації після приєднання до імперії. Оподаткування стало інструментом контролю над населенням.

Видання «Економічна історія України» (Т. 1) та «Історія українського селянства» (Т. 2) загально розглядають податкову систему, аналізують зобов'язання селян. В. М. Орлик у працях «Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період», «Податкова політика уряду Російської імперії в кінці XVIII – середині XIX ст.», «Подушна система оподаткування в українських губерніях Російської імперії у кінці XVIII – середині XIX ст.», «Козацтво Лівобережної України у фінансовій політиці Російської імперії» висвітлює механізми податків, митну політику, фінансові установи та становище соціальних груп. О. І. Гуржій у монографії «Оподаткування сільського населення України» підкреслює тиск на селян. У праці «Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 р.)» податкову систему розглянуто в контексті економічних процесів того часу.

Основні джерела надходжень: подушне оподаткування, земські та міські збори, акцизи (на алкоголь), спеціальні податки на природні ресурси. Подушне приносило найбільші доходи: Київська, Волинська, Подільська та Харківська губернії у 1838 р. сплатили 14,4 млн рублів податку (22% загальноімперських надходжень). Земські збори у 1837 р. в Київській та Волинській губерніях — 3 млн рублів. Контроль уряду над соляною промисловістю в Таврійській губернії пояснювався стратегічною значущістю солі. Зібрані податки витрачалися на місцеві потреби: утримання адміністрації, поліції, військових гарнізонів.

Після ліквідації залишків державності в 1780-х рр. рекрутська повинність зобов'язувала селян і міщан постачати новобранців, а дворян — офіцерів. До 1708 р. рекрутів набирали з чоловіків 15–20 років. З 1726 р. — 20–30 років. Після 1766 р. — з 17 до 35 років. Служба була довічною. З 1793 р. скорочена до 25 років, згодом — до 15 років. Спочатку набір проводився на основі кількості дворів (1 рекрут на 20 дворів), а з 1724 р. — за «ревізькими душами». Рекрутські набори поділялися на звичайні, посилені та надзвичайні. Козацтво також залучалося до рекрутської служби, поступово втрачаючи свої привілеї. Подушне було основним прямим податком (сплачували всі чоловіки, окрім дворян, духовенства та державних службовців). У XVIII ст. воно становило 50% бюджетних надходжень. З розвитком промисловості подушне було скасоване. Запроваджені майнові та інші прямі податки. Митні збори замінені московським податком (5% від вартості товару). Введено подвірне оподаткування та розширення кола платників («задвірні», «ділові люди», половники). Діяли натуральні повинності. Гужова повинність — надання чиновникам і військовим транспортних засобів та кіней. Продовольчі збори забезпечували армію й державний апарат (значення зростало під час воєн). Державні монополії (винна й соляна) змушували купувати товари за високими цінами.

До 1764 р. фінансове управління Лівобережжя було частково автономним. Контроль здійснювала гетьманська канцелярія. Після реорганізації основним органом стало Державне казначейство Російської імперії на чолі з Державним скарбником. У 1802 р. створено Міністерство фінансів. Реформи 1810–1811 рр. розподілили управління

між Міністерством фінансів, Державним казначейством та Державним контролем. У 1817 р. засновано Раду державних кредитних установ і Державний комерційний банк при Асигнаційному банку для розширення кредитування. Фінансове управління на місцях здійснювали казенні палати.

Податкова політика мала комплексний характер, спрямовувалася на забезпечення державного апарату та військових потреб. Повинності були формами тиску на місцеве населення. Перехід до єдиної фінансової системи сприяв централізації державного апарату.

Еразм Сикст та його медичний трактат «Про теплиці в Шклі»

Макар Ярослав-Юрій

Український католицький університет

makarjarko@gmail.com

Еразм Сикст (бл. 1570–1635) — визначний львівський лікар, науковець та громадський діяч, який здобув освіту в Краківському та Падуанському університетах. Він був міським лікарем Львова та одним із перших представників академічної медицини в Речі Посполитій. Його діяльність охоплювала не лише практичну медицину, а й наукові дослідження, що засвідчує його трактат *«Про теплиці в Шклі»*.

Трактат є важливим джерелом для дослідження історії медицини та уявлень про здоров'я в ранньомодерний період. У ньому Сикст аналізує лікувальні властивості термальних вод у селі Шкло та їхній вплив на організм людини. Дослідження цього тексту дозволяє оцінити рівень наукової думки тогочасних лікарів, їх методологію та вплив античної традиції на медичні практики XVII століття.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі трактату Сикста в контексті європейської медичної науки того часу, а також у висвітленні його ролі у формуванні ранньомодерних підходів до бальнеології. Дотепер праця не була об'єктом детального дослідження в історіографії української медицини.

Джерельна база включає текст трактату Еразма Сикста, медичні трактати XVII століття, а також сучасні історичні праці з медицини та науки. Методологія дослідження спирається на історико-порівняльний аналіз, текстуальний аналіз та контекстуальне вивчення медичних концепцій епохи.

У ході дослідження було встановлено, що Сикст використовував у своїй праці знання античних авторів (Гіппократ, Гален), поєднуючи їх із власними спостереженнями щодо впливу термальних вод на організм людини. Він описує різні способи застосування води (внутрішнє вживання, купання, компреси) та обґрунтовує їхню ефективність на основі тогочасних медичних теорій. Особливо важливою є його критика народної медицини та заклик до професійного медичного підходу в лікуванні.

Таким чином, трактат *«Про теплиці в Шклі»* не лише демонструє медичні знання та уявлення про лікування XVII століття, але й є свідченням високого рівня наукової культури Львова того часу. Дослідження цієї праці дозволяє краще зрозуміти процеси формування академічної медицини у Східній Європі та роль Еразма Сикста у розвитку медичних знань.

Висновки

Еразм Сикст є однією з ключових постатей медицини Львова XVII століття, який поєднував глибокі знання античної науки із власними спостереженнями та практичними дослідженнями.

Його трактат *«Про теплиці в Шклі»* є важливим джерелом для розуміння тогочасних медичних уявлень та ролі термальних вод у лікуванні різних захворювань.

Праця Сикста демонструє ранньомодерний підхід до бальнеології, в якому природні методи лікування поєднувалися із раціональним аналізом та науковими спостереженнями.

Описані у трактаті методи лікування свідчать про поступовий відхід від середньовічної містики у медицині та перехід до більш структурованої наукової думки.

Аналіз праці Сикста дозволяє простежити трансформацію медичних знань у Східній Європі та значення професійної лікарської освіти для розвитку системи охорони здоров'я.

Подальші дослідження трактату можуть допомогти ширше зрозуміти внесок львівських лікарів у європейську медичну традицію та розвиток наукових медичних підходів у Речі Посполитій.

Національно-визвольна війна українського народу 1648–1657.

Дипломатичні та військові відносини України

з Московським царством

Мірошніченко Ярослав

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

yaroslav14052004@gmail.com

Через очевидні обставини сучасної історії тематика Національно-визвольної війни 1648–1657 років та українсько-московських відносин привертає значну увагу серед сучасних істориків. Особливий інтерес викликає період, який характеризується інтенсивними військовими діями, суспільно-політичними змінами та трансформацією міжнародної ситуації у Східній Європі.

Козацьке повстання, що розпочалося у 1648 році, докорінно змінило політичну карту українських земель, заклавши основи Української козацької держави. Ослаблення Речі Посполитої стало каталізатором для зростання впливу Московського царства.

Актуальність цієї теми полягає у необхідності глибокого вивчення політичних і військових аспектів відносин між Україною та Московією в умовах Національно-визвольної війни. Ці події мали визначальний вплив не лише на історичну долю України, але й на розвиток Східноєвропейського регіону загалом.

Актуальність теми обумовлена необхідністю детального вивчення політичних і військових аспектів українсько-московських відносин у контексті Національно-визвольної війни 1648–1657 років. Ці події вплинули не лише на історичну долю України, але й на формування політичного ландшафту всієї Східної Європи.

Методологічна основа роботи базується на принципах історизму та включає використання як загальнонаукових, так і спеціальних історичних методів. Зокрема, застосовуються методи аналізу історичних

джерел, синтезу, порівняльно-історичного підходу та хронології, що дозволяє комплексно вивчити розвиток подій та їх значення у формуванні українсько-московських відносин у зазначений період.

Джерельна база дослідження охоплює широкий спектр архівних документів, історичних матеріалів і наукових праць провідних українських та зарубіжних дослідників, що дозволяє об'єктивно оцінити значення українсько-московських відносин у період Національно-визвольної війни. Джерела є репрезентативними та різноманітними, включаючи літописи, публіцистику та наукові дослідження.

Перші спроби аналізу подій представлені в козацько-старшинських літописах, таких як Літопис Самовидця, праці Григорія Граб'янки та Самійла Величка. Також до ключових джерел належать твори «Історія Русів», «История Малой России» М. Маркевича та Бантиша-Каменського. Літописи, попри певну суб'єктивність, мають особливу цінність завдяки тому, що містять свідчення очевидців подій. Вони акцентують увагу на ролі козацтва, деталях дипломатичних і військових переговорів між Богданом Хмельницьким та Московським царством, а також відображають атмосферу тогочасних процесів.

Здійснюється зважений аналіз стратегічних планів і досягнень «московського вектора» зовнішньої політики Хмельницького, зосереджуючись на перебігу переговорів, дипломатичних маневрах і ключових моментах, які вплинули на ухвалення рішень як з української, так і з московської сторін. Значна увага приділяється військовій співпраці між Гетьманатом і Московським царством, включаючи розробку та реалізацію військових планів. Ці аспекти є важливими для розуміння впливу цієї співпраці на формування та подальший розвиток української державності.

Результати дослідження підтверджують, що Національно-визвольна війна 1648–1657 років була вирішальним етапом в історії України. Союз із Московським царством мав як позитивні аспекти (зміцнення військових позицій та міжнародного визнання України), так і довгострокові негативні наслідки, пов'язані з обмеженням автономії та загрозою втрати незалежності.

Отже, Національно-визвольна війна українського народу 1648–1657 рр. відіграла вирішальну роль у формуванні української ідентичності та національності. Московське царство стало важливим союзником у боротьбі з Річчю Посполитою, зокрема після підписання Переяславської угоди 1654 року. Це дозволило Україні отримати військову допомогу в боротьбі за незалежність, хоч і з обмеженою автономією. Відносини між Україною та Московією складні та суперечливі. З одного боку, московський цар висловлювався за боротьбу проти Речі Посполитої, а з іншого — прагнув поширити свій вплив на українську територію, обмежити її політичну та військову автономію. Союз із Московією хоч і давав Хмельницькому надію на стабільність і захист, але водночас поступово вів до обмеження автономії України та перетворення її на залежну від Москви країну.

Таким чином, Національно-визвольна війна стала важливим етапом у формуванні української державності та міжнародної політики, а відносини з Московським царством виявилися вирішальними у визначенні подальшого політичного курсу України. У підсумку, національно-визвольна війна 1648–1657 років і дипломатичні відносини з Московією стали важливими кроками в історії українського народу. Вони показали, як важливі стратегічні союзи, але водночас підкреслюють необхідність обережності в міжнародних відносинах і збереженні національних інтересів. Але Б. Хмельницький розчарувався у підтримці Московського царства через її угоди з Польщею і це змусило його шукати союзників в особі Швеції та Трансильванії.

***Життя та діяльність українського діяча Михайла Драгоманова
в Болгарському князівстві***

Ничипорук Дана

Університет митної справи та фінансів

nuchyporukdana@gmail.com

Актуальність. Важливу роль, для будь-якої історії, відіграє людина. Михайло Драгоманов — різнобічна особистість яка здійснила глобальні реформи не тільки для українського народу, а й для народу Болгарії в сфері науково-педагогічної діяльності.

Ступінь досліджуваності. На сьогодні існує певна кількість вчених які приділяють свою наукову діяльність М. Драгоманову. Серед них: Якімова А., Борисенко В., Круглашов А. та ін.

Мета дослідження. Охарактеризувати наукову-викладацьку діяльність М. Драгоманова, його внесок в культурну спадщину.

Сутність дослідження. Важливим і останнім періодом М. Драгоманова є його перебування в Болгарії. З 1889 р. видатний педагог, викладав в Софійській вищій школі, яку пізніше перейменували в Софійський університет Климентія Охридського. М. Драгоманов був високо цінуваним професором в Вищій школі і йому навіть запропонували стати ректором, але він категорично відмовився, адже за його словами не мав досвіду в організаційно-адміністративному процесі. Професор залишив великий відбиток на своїх учнях та послідовниках. Велику кількість робіт особистості М. Драгоманова присвятив І. Шишманов — історик і професор Софійської вищої школи. В архіві історика, яка знаходиться в Болгарській академії наук, є досить об'ємна кількість інформації про вченого. Також М. Драгоманов досить сильно вплинув на М. Арнаудова, який видав низку праць присвячених вченому. Йому присвячував свої роботи і П. Атанасов в яких висвітлював публіцистичну і викладацьку діяльність М. Драгоманова. Над архівом М. Драгоманова працювала і його донька — Л. Шишманова-Драгоманова. Багато даних зберігається в самому Софійському університеті де історик провів свої останні роки.

Хоча існує велика кількість вчених, які працюють над науковою біографією М. Драгоманова, все ж таки обробка ємкої кількості інформації лише розпочинається. Більшість науковців приділяють свою увагу політичній діяльності історика і якщо торкаються педагогічного внеску вченого, все ж таки цей внесок більш торкається саме меж України. Але важливою є і його діяльність за кордоном. В Болгарії він був співзасновником «Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина», в цій збірці публікувався і збирався фольклор Болгарського князівства, який давав змогу народу ознайомитися зі своїми забутими традиціями і культурою.

М. Драгоманов також був зацікавлений болгарською пресою в якій публікувалися і його твори, які навіть друкувалися у Львові. Його діяльність публіциста справила велике враження на тоді ще, тільки, новостворені журнали. Інші публіцисти прислуховувались до його критики і порад, адже за спиною М. Драгоманов мав великий досвід.

М. Драгоманов не брав участі в політичному житті Болгарії, адже вся його діяльність і увага була направлена в Україну, але він підтримував державу, яка звільнилася від рабства Османської імперії і намагався їм допомогти в освоєнні гуманності.

Висновок: Більш ніж половину свого життя М. Драгоманов провів закордоном, через погрози Російської влади, щодо арешту. Останнім періодом його життя був Болгарський період, який він майже повністю присвятив науково-педагогічній діяльності в столиці Болгарії — Софії. М. Драгоманов познайомив болгар з творами І. Франка, Г. Сковороди, Т. Шевченка. Дав їм змогу познайомитися з власним фольклором в створенні якого він взяв участь. З того часу зв'язки між українцями й болгарським народом зміцнюються, адже вчений допоміг їм знайти своє самовизначення.

Особливості життя вчителя Таврійської губернії другої половини XIX ст.

Пахтусова Владислава

ВСП «Технологічний фаховий коледж

Дніпровського державного аграрно-економічного університету»

ostropolskaya@i.ua

Актуальність даної теми зумовлена, насамперед, важливістю постановки питання про повсякденне життя середньостатистичного вчителя таврійської губернії XIX ст. для історії повсякденності XIX ст., та соціально-педагогічної науки.

Метою цієї розвідки є відновлення картини повсякденного життя звичайного вчителя Таврійської губернії. За завдання ми ставимо з'ясувати рівень життя вчителя у XIX ст., на основі компаративного аналізу споживчого кошика, доходів та видатків вчителів того часу.

Частково ці питання були розглянуті в дослідженнях історії освіти Криму і Таврійської губернії — Л. Барабашкина, В. Ганкевича, В. Даниленко, В. Корольова та ін. Питанням дослідження рівня матеріального становища займався Е. Долецький, який намагався зіставити дохід вчителя з його споживчим кошиком.

Новизна даного дослідження полягає у тому, що ми можемо побачити найрізноманітніші аспекти життя вчителів того часу: заняття, доходи, витрати, харчування, дозвілля, громадське життя та інше.

Отже, для з'ясування рівня матеріального становища таврійського вчителя, можна порівняти такі дані: зарплату в 300 крб. на рік отримував фельдшер; помічник судді міг заробити близько 360 крб.; охоронець або садівник отримували 180–190 крб. Найбільший посадовий оклад у місті був у мирових суддів — від 500 до 2600 крб. і додатково, близько, 700 крб. — на квартиру та утримання; голова міської управи отримував 1500–2000 крб., його секретар — 1000 крб. Особливою категорією були працівники будівельної сфери. Їхня праця, як правило, оплачувалася поденно. Наприклад, столяр отримував від 1,50 крб. до 2,50 крб.

Тепер зіставимо дохід вчителя з його споживчим кошиком, який містить продукти, необхідні для нормальної життєдіяльності. До переліку продуктів, в першу чергу, віднесемо хліб, який складав основу раціону людини того часу. Найбільше споживали пшеничний хліб, його вважали основним і коштував він приблизно від 3 до 3,5 коп. за фунт (російський фунт дорівнював 409 г.). Як зазначає Е. Долецький — житнього хліба вживали менше, хоча він був кориснішим та коштував від 1 до 2 коп.

З м'ясних продуктів у 50–60-х рр. XIX ст. найбільший попит мала яловичина, тому вона постійно була наявна в продуктових преїскурантах. За неї платили від 4 до 10 коп. за фунт. Зазначимо, що у 70–90-х рр. XIX ст. баранина склала конкуренцію яловичині. Ціна на таке м'ясо коливалася від 5,5 до 10 коп. за фунт. Баранина в Криму була одним з основних споживчих продуктів. Навіть на гербі Євпаторії зображена голова барана.

Щож до круп, то попри відносно високу вартість, людині з середнім заробітком були цілком доступні. Ціна на гречку коливалася від 3,5

до 5,5 коп. за фунт і цей продукт не мав істотного попиту. Пшоно ж, яке називали «народною кашею» за доступність і поживність, коштувало від 2 до 3 коп. за фунт.

У продаж надходили соняшникова і конопляна олії. Конопляна олія була кориснішою за соняшкову і коштувала в середньому 16 коп. за фунт. Соняшникової олії виробляли більше, хоча вона і містила менше жирів, а коштувала, приблизно, 16,5 коп. за фунт. Слід зазначити, що особливою була оливкова олія, або, як її тоді називали — дерев'яна. Вартість її була високою, тому не кожен міг собі її дозволити — 25 коп. за фунт. Це була, свого роду, провінційна розкіш, яку вживали з особливими стравами.

З постачанням води в Криму до 30-х рр. ХХ ст. завжди були неабиякі проблеми. За питну воду доводилося сплачувати великі гроші, оскільки міська влада часто віддавала всі колодязі на відкуп, позбавляючи жителів безкоштовної води. Діжка води, обсягом 35 відер (430 л.) коштувала 25–35 коп.

Отже, у другій половині ХІХ ст. пересічний вчитель витрачав на продукти харчування, в середньому — 87–89 крб., без урахування інших видатків. Опалювання, вода, сплата за винаймання квартири обходилася приблизно у 150–190 крб. Оскільки вчитель отримував 350 крб. на рік, то у нього залишалося, приблизно, 70–90 крб., за які можна було купувати одяг (коштував, загалом, недорого).

На жаль, у наших, нинішніх умовах, вчитель веде життя з майже порожнім споживчим кошиком, без можливості будувати реальні плани на майбутнє. Звичайно, на цей фактор вплинула ще й війна, яка розв'язала росія.

Таким чином, у результаті цього дослідження, можна дійти висновку, що у другій половині ХІХ ст. рівень економічного добробуту пересічного шкільного вчителя, практично за всіма показниками, був помітно вищий, ніж сьогодні, а його заробітної плати було достатньо, щоб наповнити споживчий кошик усім необхідним.

**Модернізація в Полтаві на початку XX століття:
роль централізованого водопостачання
та соціальні трансформації**

Пешков Дмитро

*Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
peshkov.d@ukr.net*

Дослідження присвячене запровадженню централізованого водогону в Полтаві на початку XX ст., коли технічні й фінансові новації суттєво впливали на соціально-економічний уклад містян. Наукова новизна полягає у висвітленні того, як монопольні підходи влади та жорсткі фінансові вимоги до підключення зумовлювали майнову стратифікацію й локальні конфлікти, тоді як актуальність зумовлена браком комплексних праць, що аналізують вплив водогону на повсякденні практики та розвиток міської інфраструктури. Під час дослідження застосовували методи: історико-описовий та мікроісторичний (для розгляду конкретних випадків порушень і конфліктів у масштабі окремих будинків чи соціальних груп). Джерельна база охоплює журнали полтавської думи, періодичні видання «Полтавських губернських відомостей» і «Південного краю», статистичні збірники Полтавської губернії. Історіографічну основу становить праця Олександра Єрмака, яка зосереджується на технічних, фінансових і адміністративних аспектах появи полтавського водогону; для ширшого порівняння корисною є робота Дмитра Жданова «Історія води в Одесі», де розглянуто аналогічні виклики в іншому великому місті, а також дослідження Джеймса Зальцмана «Питна вода: історія», що висвітлює світові тенденції розвитку водопостачальних систем у різних епохах.

У ході дослідження з'ясувалося, що проєкт водогону обговорювали майже тридцять років, проте регулярний брак коштів гальмував початок робіт. Зрушення настало, коли місто отримало позику на 300 тис. руб., що перевищувало річний бюджет Полтави приблизно на 30 тис. Мережу проклали насамперед у центрі міста з підключенням основних державних й освітніх установ, а близько 60% населення далі користувалося річкою Ворсклою та колодязями. Влада хотіла закріпити

за собою монопольне право на якісну воду: ще 1896 р. полтавський кадетський корпус просив дозволу на власну магістраль від річки, проте з появою централізованої мережі корпусу йому б заборонили продавати воду мешканцям.

Подальший аналіз документів засвідчив, що правила користування водою містили систему штрафів для мешканців (15 руб.), що для багатьох було значним тягарем. Так, коли власниця чайної звернулася до міської думи з проханням узаконити продаж води сусідам, то вона отримала відмову, названу «розхитительством». Підключення до мережі передбачало внесення половини вартості споживчої гілки; це унеможливлювало під'єднання для малозабезпечених. Влада так само дистанціювалася від регулювання відносин орендодавця та квартиранта, дозволяючи господареві самостійно встановлювати плату за воду.

Наступний етап дослідження зосередився на вивченні тарифів, які протягом перших одинадцяти років функціонування двічі переглядали. Домові господарства, що споживали до 60 тисяч відер на квартал за кожні 100 відер платили 22,5 копійок, а понад 120 тис. відер — 11 копійок, стимулюючи підключення великих промислових об'єктів. У водорозбірних будках передбачалися окремі розцінки для людей і тварин (великих і малих), а єдиним безкоштовним способом було набрати воду чашкою. Для лікарів та чиновників із річним заробітком близько 1000 руб. послуги водогону вважалися не надто відчутними витратами; для звичайних робітників (приблизно 50 руб.) послуги лишалася надто дорогими. У 1913 р. з'ясували, що в центрі містiani споживають 3 відра на добу, а на околицях — 1,8, що свідчило про економію в бідніших районах. У газетах пропозиції оренди завжди підкреслювали, що «в будинку проведено воду», тим самим підвищуючи ціну житла.

Завершальним блоком було дослідження того, як мережа взаємодіяла з традиційними джерелами та водовозами. Багато містян, особливо на околицях, продовжували покладатися на криниці (приватні чи громадські) чи річкову воду. Під час епідемій (переважно холери) влада забороняла продаж із «небезпечних» колодязів або закривала їх узагалі, але сам факт продажу все ж мав місці і не слабо регулювався.

Доставка якісної води з водогону чи річки за допомогою водовозів також могла бути непростим завданням для мешканців. Хоча при дослідженні Полтави матеріали, які б описували взаємини між населенням і водовозами, на жаль, відсутні, приклади з Харкова та Переяслава, які мали аналогічну ситуацію, можуть свідчити про те, що схожі обставини могли мати місце і в Полтаві. Так, мешканець Харкова на прізвище Москаленко, маючи конфлікт зі своїм водовозом, вирішив звернутися до інших, але отримував відмови, оскільки це була не їхня територія. Зрештою, знайшовши водовоза, який погодився, останній отримав погрози фізичного насильства за порушення їх правил.

Таким чином, централізований водогін поліпшив санітарні умови, стимулював розширення комунальної інфраструктури й закріпив уявлення про «комфортне» помешкання. Водночас фінансові обмеження, штрафи, різниця тарифів і монопольні права міської влади посилили економічне навантаження на менш заможні верстви та викликали конфлікти довкола продажу й розподілу води.

***Облаштування торговельної інфраструктури
в Нижньому Подністров'ї у XIX – початку XX ст.***

Шевченко Андрій

Лощинівська гімназія, Саф'янівська ОТГ, Одеська обл.

shew7961@ukr.net

Облаштування торговельної інфраструктури в Нижньому Подністров'ї не набуло системного вивчення і частково розкрито у публікаціях І. Анцупова, В. Ващенко та Д. Шемякова. Дослідники приділяли значної уваги транзиту збіжжя з Поділля Дністром до Одеси, однак не розглядали стан інфраструктури та перевезень. Майже не досліджувалися дії імперського уряду щодо поглиблення Дністра для судноплавства та залучення іноземних та приватних інвесторів. Публікація присвячена саме висвітленню цих питань, які краще допомагають визначити місце регіону у торговельній системі Півдня України імперської доби.

Проблему судноплавства у Дністровському лимані визначив турецький інформатор ще у 1740 р.: «Через низьку воду біля [Аккерманської] пристані судна повинні ставати на якір за 3 милі до фортеці». А. Ж. де Лафітт-Клаве описав 1784 р. гирло Дністра: «... судна стають на якір всередині [вже в лимані] на невеликій відстані від нього на глибині 10-12 футів. Вони не можуть піднятися вище до Аккермана, що стоїть приблизно за 3 льє [до 13,3 км] вище».

Через мілководдя лише у 1818 р. було відновлено роботу Аккерманського порту. Аккерман міг приймати судна до 8 футів осадки. Навігаційний сезон тривав з квітня по вересень щороку. Порт приймав невеликі транзитні судна, що перевозили деревину з Херсона. У 1826 р. його відвідали лише 10 суден. Подальше становлення судноплавства тут пов'язане з одеським купцем Б. Суравцевим. У 1839 р. він отримав привілей на 10 років для проходу різних суден Дністром і Дністровським лиманом. Він облаштував канал від річки Таранчук до Дністра для зручнішого сполучення з Аккерманом. У 1850 р. купець провів канал від річки Таранчук правим гирлом Дністровського лиману до Чорного моря. На той момент ще не були видані правила про судноплавство верхнім Дністром і через Дністровський лиман у Чорне море, тому місто так і не розпочало експортної торгівлі.

У 1838–1845 рр. відбулася організація Дністровського пароплавства, яке отримало пароплави «Граф Воронцов» та «Дністер».

У 1847–1852 рр. працювала приватна пароплавна компанія полковника Луби. Його флотилія складалася з буксирного пароплаву «Луба», чотирьох торговельних вітрильних суден і чотирьох барж, призначених для буксирування пароплавом. Уся флотилія могла одночасно узяти 12 тис. четвертей вантажу.

З 1863–1876 рр. на Дністрі діяли пароплавна компанія братів Анатра та Російське товариство пароплавства і торгівлі (РОПіТ). Анатра обслуговувала лінію Одеса – Маяки – Аккерман. У 1877 р. з початком війни з Туреччиною 6 пароплавів РОПіТ Аккерманської лінії були передані військового флоту. У 1881 р. РОПіТ відкрило пароплавне сполучення від Сорок до гирла Дністра (на 600 верств).

У 1881 р. РОПіТ відрядило експедицію задля поглиблення дна Дністра. За висновком комісії у 1883 р. розпочалися роботи з поглиблення дна ріки. Для розчищення Дністра з вантажів стягувався новий податок 1,25% їх вартості, з 1896 р. — 1%. За 1884–1891 рр. на гідротехнічні роботи було витрачено 4,2 млн. крб., зокрема на поглиблення дна — 400 тис. крб., землечерпальні роботи — 1,3 млн. крб. Для збільшення перевезень Дністром від Аккермана до Одеси було зменшено фрахт з 4 до 2,5 коп. за пуд.

Завдяки будівельним роботам Дністер став доступним для буксирного судноплавства і вартість перевезення збіжжя зменшилася з 30 до 16 коп., що іноді сприяло зростанню вантажоперевезень у 4 рази.

У 1899 р. міська влада Аккермана знову підняла питання про відкриття морського порту і заключила договір будівництва причалу та елеватора з австро-угорським громадянином Б. Вангелем. Однак, уряд не підтримав ідею через іноземне підданство підрядника. Справжня причина полягала у небажані відволікати вантажі від Одеського порту. У 1902 р. Міністерство промисловості і торгівлі тимчасово закрило порт для відвідування комерційних суден. Тільки у 1914 р. царський уряд прийняв рішення побудувати 5 причалів в порту. За планом також було вирішено поєднати Аккерман з Кишиневом і з Одесою залізницями.

Деякою альтернативою Дністра були шосейні дороги. У 1901–1903 рр. повітове земство побудувало кам'яний міст поблизу с. Старокозаче та земляний вал біля с. Молдовка для покращення руху тракту № 10 Аккерман – Старокозаче. У 1905–1910 рр. міська влада підняла питання щодо капітального ремонту цього тракту, який проходив через селища Турлаки, Люба. Через відсутність додаткових грошей в губернській скарбниці, цей проект не профінансували.

Тому суходільні шляхи не стали альтернативою транспортуванню вантажів Дністром і виконували виключно допоміжні функції та забезпечували постачання вантажів з навколишніх центрів виготовлення товарної аграрної продукції. Таким чином, імперські заходи щодо розгортання торговельної інфраструктури Нижнього Подністров'я мали незакінчений характер і не принесли значного прибутку скарбниці.

**Візуальні образи Полтави у зібранні Полтавської обласної
універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського
та Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського**

Юрченко Маргарита

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

pletyvo.margaryta@gmail.com

Дослідження візуальних образів Полтави через зображення на поштових листівках актуальне для глибшого розуміння культурного та історичного сприйняття міста. Листівки є не тільки артефактами минулого, а й важливими елементами міської ідентичності, що відображають архітектурні, соціальні та культурні особливості епохи. Їх аналіз сприяє формуванню знань про зміну образу міста в колективній пам'яті.

Метою дослідження є вивчення листівок з зображенням міста, що зберігаються в краєзнавчому відділі Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського, а саме визначення їхньої кількості та умов потрапляння до фондів. Також було встановлено кількість оригінальних листівок, котрі зберігаються в колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського із видами Полтави кінця XIX – поч. XX століття.

Джерельну базу складають дві частини «Ілюстрованого каталогу поштових карток з видами міста та околиць “Привіт з Полтави”» Євгенія Аничина та «Обличчя міста на поштових листівках “Привіт з Полтави”» у співавторстві з Артуром Арояном. Загалом перші дві частини містять 408 зразків листівок та поділені на 26 «серій». Третій каталог містить 25 «серій» та 244 листівки. Крім цього в відділі краєзнавства зберігається 6 серій листівок, підготовлених видавництвом «Автограф» з 76 листівками загалом.

Історіографія вивчення візуальних та фотоколекцій Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського не є значною і представлена окремими розвідками Зінаїди Матяшової та Валерія Черкаса.

Перша частина «Ілюстрованого каталогу поштових карток з видами міста та околиць “Привіт з Полтави”» була отримана з Департаменту полтавської обласної державної адміністрації за програмою «Соціально

значущі видання» у 2019 році. Наступного року Полтавська ОДА надіслала до бібліотеки другу частину по аналогічній програмі. Каталог «Обличчя міста на поштових листівках “Привіт з Полтави”» — дар автора Євгена Аничина. 2–6 серія листівок від видавництва «Автограф» була куплена бібліотекою за міські кошти у фізичної особи-підприємця Буштрук у 2014 році, перша була докуплена у 2014 році.

Таким чином, колекція листівок, що зберігається в краєзнавчому відділі Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського, є важливим репрезентативним джерелом, що дозволяє реконструювати образ Полтави минулих століть.

Завдяки колекції Євгена Аничина, що зберігається в бібліотеці у вигляді каталогів та передруків від видавництва «Автограф» ми маємо доступ до листівок, створених українськими видавцями (фототипія «Шерер, Набгольц і Ко» (145 листівок), контрагентство друку Олексія Суворіна (21 листівка), видавець Всеволод Апухтін (19 листівок), фотоательє Карла Фішера (14 листівок), видавець Леон Фрішберг (4 листівки), видавництво «Торговий Дім Л. Фрішберга» (19 листівок), видавець Ілля Дохман (105 листівок), видавець «Лоповок та Кайдановський» (38 листівок), видавець Григорій Маркевич (13 листівок), видавець С. М. Шилинський (20 листівок), видавництво «Контрагентство друку» (26 листівок), видавництво «Одеса» (2 листівки), а також закордонними видавцями (фірма «Hermann Roy» (8 листівок), видавництво «Rig.Tageblatt» (4 листівки). Також зберігаються листівки, створені громадою Святої Євгенії для отримання благодійних коштів (11 листівок), анонімні (179 листівок), рекламні (6 листівок), благодійні (1 листівка), буклет (1 листівка), просвітницькі (2 листівки), а також колекція містить 1 листівку з зображенням герба Полтавської губернії та 1 листівку з зображенням погону Петровського Полтавського кадетського корпусу.

В колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського зберігаються 113 поштівків із видами Полтави кінця XIX – початку XX століття. Представлені листівки з видання фототипії Шерер, Набгольц і Ко (37 листівок), видання паперового магазину І. А. Дохмана (25 листівок), видання паперового магазину Лоповок і Кайдановський

(24 листівки), видання Г. І. Маркевича (2 листівки), видання товариства «Контрагент друку» (3 листівки), фототипії К. Фішер (3 листівки), Видання Германа Роя (1 листівка), видання книжкового магазину С. М. Шилинянського (1 листівка), видання фототипії А. Ф. Дреслера (1 листівка) та анонімні (16 листівок).

Колекція Євгена Аничина є більшою та репрезентує більшу кількість різноманітних місцевих видавництв та закордонних, поштівки, що місяться в колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського видані переважно в Полтаві та Москві, винятки — Одеса, Санкт-Петербург та Дрезден (по одній листівці).

Також різноманітність видавців у колекції Євгена Аничина майже у 2 рази більше (17 проти 9). Однак музей має унікальний зразок листівки від фототипії А. Ф. Дреслера, виданою в Санкт-Петербурзі у 1910-ті роки та Германа Роя, виданою в 1900-х роках в Дрездені.

Таким чином зведені дані наявних візуальних фотоматеріалів у формі листівок у фондах Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського та Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського є репрезентативним джерельним комплексом, що дає можливість дослідити динаміку візуального образу Полтави у візуальному комплексі джерел протягом XIX – початку XX ст.

РОЗДІЛ XII
НОВА ТА НОВІТНЯ
ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ,
АМЕРИКИ, АЗІЇ
ТА АФРИКИ

САВАК: інструмент влади шаха**Асєєв Антон***Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна**antonaseev7@gmail.com*

Актуальність дослідження полягає в тому, що аналіз репресивних механізмів, які використовувались шахом Ірану Мохаммедом Резою Пехлеві для консолідації влади, дозволяє глибше зрозуміти процеси формування авторитарних режимів і їх вплив на суспільну свідомість.

Новизна роботи полягає в інтеграції авторитетних джерел, що дає змогу не лише реконструювати історичний контекст діяльності спецслужби САВАК, але й порівняти його методи з методами інших прикладів державних репресій, а також виявити, як ці практики вплинули на подальші революційні процеси в Ірані.

Метою дослідження є аналіз діяльності іранської спецслужби САВАК.

Історіографія питання представлена зарубіжними істориками та політологами, такими як Ерванд Абрахамян, Стівен Кінзер, Аббас Мілані та ін., що аналізують вплив спецслужби САВАК на іранське суспільство, механізми контролю і репресій, зв'язки із західними спецслужбами. САВАК переважно розглядається як інструмент диктатури, який сильно посприяв радикалізації опозиції.

Джерельну базу дослідження складають урядові документи США. Також використана американська та західноєвропейська преса.

У 1953 році в Ірані відбувся державний переворот, внаслідок якого прем'єр-міністра Мосаддика відсторонили від влади і шах Мохаммед Реза Пехлеві зосередився на закріпленні своєї влади. Задля придушення політичних ворогів, у 1957 році була створена спецслужба для моніторингу політичних активістів та дисидентів, щоб можна було завчасно реагувати на будь-яку опозиційну діяльність.

Основною функцією САВАК було виявлення інакودумства та анти-шахської діяльності через добре розвинену мережу агентів та інформаторів. Отримувала підтримку від іноземних спецслужб, таких як ЦРУ та Моссад, а тому мала можливість переймати та застосовувати сучасні методи допитів і розвідки. Завдяки цим інструментам режим зміг ефективно придушувати спроби опозиції.

Також САВАК відповідали за цензуру інформації та проведення пропагандистських компаній, що були спрямовані на формування сприятливого іміджу шахського режиму. Контролюючи ЗМІ та інформаційний простір, влада могла ізолювати громадськість від неприйнятних для неї інформаційних джерел та сприяти підтримці образу всебічної підтримки і стабільності.

Методи роботи служби інформації та безпеки країни включали як фізичні, так і психологічні тортури. Документи свідчать про такі тортури як, електричний струм, побиття, диму, позбавлення сну та інших жорстоких заходів для створення культури страху в суспільстві. Хоча цей апарат репресій дозволяв режиму тимчасово консолідувати владу, але у подальшому він став каталізатором масового народного невдоволення.

Політичний вплив САВАК проявлявся у посиленні абсолютної влади шаха Пехлеві. Масові арешти, тортури, ліквідація опозиції та навіть контроль над адміністративними процедурами (видача паспортів, працевлаштування) забезпечили шаху абсолютний контроль над політичним життям країни. Репресивні заходи спричинили деморалізацію суспільства і створили атмосферу, в якій будь-яка критика режиму негайно придушувалася.

Наслідки діяльності САВАК були неоднозначні. З одного боку, спецслужба дозволила шаху стабілізувати режим та проводити реформи Білої революції за допомогою жорсткого контролю, а з іншого боку, багаточисельні випадки тортур і незаконних арештів збільшило народне невдоволення, що стало однією з основних передумов Ісламської революції 1979 року. Після революції САВАК було розформовано, але її репресивні методи і структурні засади були інтегровані в нові органи безпеки Ісламської Республіки Іран, що свідчить про продовження авторитарних практик в Ірані.

У висновку можна сказати, що спецслужба САВАК була ключовим інструментом влади шаха Пехлеві. Завдяки широким повноваженням, жорстким методам та співпраці із західними спецслужбами, дозволяла режиму ефективно придушувати опозицію і втілювати реформи. Однак накопичення репресивного досвіду й створення культури страху врешті призвели до революційних змін у політичній та культурній системі Ірану.

**Глибокий аналіз ультралівих рухів після 2008 року
в країнах Європи та Америки**

Варламова Ірина

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

irina14varlamova@gmail.com

Ультраліві рухи набрали популярності та актуальності серед населення країн Європи упродовж останнього десятиліття. Метою проведеного дослідження стало бажання визначити основні фактори впливу, що спонукають виникнення ультралівих рухів, основні загрози та ризики для держав та діячів, історичне та новітнє значення для політичної, економічної та демографічної ситуації в світі. Історіографічним періодом даного дослідження став період з 2008 року по наш час. Зараз можна відстежити тенденцію зростання їхньої популярності з 2008 року після глобальної фінансової кризи. Джерельною базою стали відкриті джерела з мережі інтернет, статті та новітні дослідження, безпосередній аналіз набуття популярності ультралівих рухів вівся моніторингом соціальних мереж та популярних форумів.

Для людей стала більш привабливою ідея соціальної, економічної та гендерної рівності; критика глобалізації та неоліберальної економічної моделі, яка стала однією з тем ультралівих рухів; критика партій та громадських діячів за принципом демократизації та децентралізації влади, рухи задля запобігання екологічним катастрофам та допомозі доквіллю та інші.

Найширшого розповсюдження ультраліві рухи набули у 20 ст. — епосі технологічної еволюції. За допомогою соціальних мереж та деяких ЗМІ, зважаючи на цензуру та свободу слова, очільники ультралівих рухів здобули різнопланову аудиторію, об'єднану спільною радикальною ідеєю; люди були зацікавлені у причетності до прийняття важливих громадських рішень та відстоюванні своїх власних прав, свобод та справедливості.

Провівши дослідження, можна сказати, що найпопулярнішими платформами для поширення контенту з просування ультралівих рухів в період з 2008 року до сьогодні можна вважати:

Twitter (мережа X).

Facebook.

Telegram.

Відеоплатформи:

YouTube.

Vimeo.

Основними тенденціями розповсюдження та зростання популярності ультралівих рухів стали: їх різноманітність, антикапіталізм, фемінізм, антирасизм та екологізм. Також ультраліві рухи допомагають людям зменшити когнітивний дисонанс, надаючи їм раціоналізацію власних дій та переконань. За допомогою натовпу створюється «агресивна» атмосфера, що спонукає людей до більш жорсткого та імпульсивного відстоювання власної точки зору, яка проявлялася б менш експресивно індивідуально. Таким чином, ультраліві рухи спонукають людей до радикалізації власних поглядів, що пояснює жагу до відстоювання власної думки.

Прикладами таких ультралівих рухів стали:

Occupy Wall Street: рух, який почався в 2011 році в Нью-Йорку і швидко поширився по всьому світу. Протестувальники виступали проти нерівності, корупції та впливу великих корпорацій на політику. Протестувальники зайняли площу перед Уолл-стріт, встановивши наметове містечко. Цей рух швидко поширився на інші міста США та світу, породжуючи численні локальні ініціативи.

Рух «Жовті жилети»: виник у Франції у 2018 році як протест проти підвищення цін на паливо, але швидко переріс у широкий рух проти соціальної нерівності та політики президента Макрона.

Extinction Rebellion: міжнародний рух, який використовує ненасильницькі дії, щоб привернути увагу до кліматичної кризи. Активісти організовують масові акції непокори, блокують дороги та будівлі, щоб призупинити руйнівну діяльність, що призводить до зміни клімату.

Антифашистські рухи: ці рухи борються з фашизмом, расизмом і неонацизмом. Вони часто організовують демонстрації та акції прямої дії проти ультраправих груп.

Загалом, ультраліві рухи отримують підтримку, зокрема грошову, від різних джерел, яка надходить як від малих груп підтримки, так і від великих донорів. Серед основних джерел фінансування ультралівих рухів можна виділити:

Ідеологічно зацікавлених спонсорів. Це можуть бути як приватні особи, так і фонди, які підтримують соціальні зміни.

Громадські та неурядові організації.

Країни або державні органи (це може бути частиною більш широкої політичної гри або боротьби з певними політичними силами).

Вигода від ультралівих рухів варіюється в залежності від того, хто і як їх підтримує. Вони можуть бути важливими для досягнення певних ідеологічних цілей, але їхній вплив може бути суперечливим і призвести до економічних або політичних змін.

Отже, історія виникнення та шляхи поширення ультралівих рухів після фінансової кризи 2008 року дає змогу прослідкувати тенденцію до зростання їх кількості. Можна визначити джерела їх виникнення та суб'єктів ідеологічного або політичного спрямування.

Британська монархія Джорджа III у війні за незалежність США

Гребінник Андрій

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

andriy.grebennik@gmail.com

За правління короля Джорджа III британська монархія була одним із ключових елементів державної системи Сполученого Королівства поруч із урядом та парламентом. Зіштовхнувшись із викликами, які постали з війною за незалежність США, королівська влада проявила себе активним політичним гравцем. Роль, яку відіграла монархія, контрастує з її сучасним станом, коли монарший двір прийнято дистанціювати від політичних питань, що робить пропонувану тему актуальною.

Новизна дослідження полягає в аналізі становища інституту британської монархії в умовах війни 1775–1783 років, що є недостатньо вивченим питанням. Серед вчених, які приділяли цьому увагу,

виділяються Дж. Вотсон, П. Лангфорд, Дж. Гадлоу, Дж. Блек тощо. Джерельну базу представляють листи Джорджа III, протоколи Палати Лордів, мемуари монаршої родини і матеріали британської преси.

На початку війни за незалежність США на владу Джорджа III свої надії покладали і британці, і американці. Для одних монарх виступав консолідуючим чинником, що забезпечило початкову реакцію британців у вигляді «згуртування навколо прапору». В той же час серед багатьох американців король та монархія сприймалися як рятівники від тиранічної політики уряду й парламенту. Саме тому до Джорджа III надходили численні звернення й петиції з проханнями допомоги. Утім, ігноруючи їх, інститут монархії сприяв визріванню ідеї розриву зв'язків між колоніями та метрополією, що й зафіксувала Декларація про незалежність США, а також формуванню негативного ставлення до себе колоністів, які швидко почали звинувачувати в усіх проблемах саме монарха, особливо після памфлета Т. Пейна.

Однак у Джорджа III було власне бачення, якими прерогативами має володіти король. Як і у 1760-х роках, монарх поновив втручання в політичні справи королівства. По-перше, він ініціював найм військ закордоном — зокрема в Німеччині. По-друге, сприяв формуванню лоялістського руху в Америці, який не бажав повалення монархічної влади в колоніях. По-третє, організував роботу парламенту й кабінету міністрів, добившись належного фінансування військової кампанії.

І Вестмінстер, і уряд Ф. Норта були готові не зважати на втручання короля в політику, вважаючи це меншим злом у порівнянні з бунтом у Америці. Перед обличчям ворога у правлячого угруповання вігів виникла тимчасова згода, наскільки впливовим має бути інститут монархії. В перспективі ж таке поблажливе ставлення до дій короля могло сприяти посиленню позицій монархії, а отже — і сприяти посиленню контролю цього державного інституту над суспільством.

Джордж III був головним винуватцем того, чому уряд Ф. Норта зміг протриматися аж до 1782 року. Навіть зіштовхнувшись із економічною кризою й зовнішньополітичною ізоляцією, король наполягав на тому, що прем'єр-міністра не можна змінювати. Таким чином, його контроль над урядом ставав дедалі ширшим. Щоправда при цьому фінансові

проблеми в 1777 році торкнулися й самого королівського двору, через які зросла залежність Джорджа III від парламенту, що мав сплатити його борги.

Залежність від парламенту як органу, що представляв соціум, була чинником, який унеможлилював реальне посилення інституту монархії. Завдяки цьому баланс у державній системі Великої Британії лишався непохитним. Окрім цього, у зв'язку з поразками в Північній Америці, які зумовили відставку уряду Норта в 1782 році, до королівської влади стала виникати опозиція і в метрополії.

Новий кабінет міністрів герцога Рокінгема пропонував обмеження прерогатив Корони. Наприклад, передбачалося забрати в неї право обирати міністрів. Реалізації цих задумів завадила тільки раптова смерть самого Рокінгема й прихід до влади менш радикального графа Шелбурна. Втім і кабінет, і парламент продовжували перешкоджати втручання монарха в політику, поклавши край амбіціям Джорджа III на зростання своїх прерогатив.

Отже, впродовж війни 1775–1783 років королівська влада не лише об'єднувала соціум Великої Британії в боротьбі з бунтівними колоністами, а й переслідувала свої цілі для зміни інституційного балансу в державній системі. Попри контроль над урядом й активну політичну діяльність, Джорджу III, втім, не вдалося розширити свої повноваження. Поразка в Північній Америці, закріплена миром 1783 року, формувала опозицію до дій короля, котра за допомогою фінансових проблем змогла перешкодити втручання монарха в політику, а також відновити баланс між нею, урядом і Вестмінстером.

***Чеський чинник у мовній політиці Австрії другої половини XIX ст.
у контексті австрійського лінгвістичного імперіалізму***

Жук Валерія

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

lera.zhuk.06@gmail.com

Дослідження феномену лінгвістичного імперіалізму актуальне в сучасну епоху глобалізації, і щоб запобігти його повторенню у майбут-

ньому, слід дослідити історичні процеси його встановлення. Показовим є випадок австрійської лінгвістичної політики, яке пов'язане з історією Центрально-Східної та Південної Європи. Постає питання, чи була мовна інтеграція багатонаціонального суспільства Австрійської імперії виправданним для німецької «культурної колонізації». Подібно до того, як Роберт Філіпсон досліджує вплив англійської мови в британських колоніях в колоніальний і постколоніальний період, було здійснено концептуальний аналіз становища німецької мови в XIX ст. та Надано нових теоретичних рамок розгляду тогочасної мовної політики Відня.

Одним із провідних досліджень у цій галузі є праця Р. Філіпсона «Лінгвістичний імперіалізм» (1992), що надає основні теоретичні засади мовного імперіалізму. Інша частина історіографії містить дослідження національних рухів та торкається мовної політики імперської Австрії (Ю. Стіммен, Р. Канн, С. Беллер, М. Грох, Р. Чикерінг). Важливою працею Роберта Канна «Мультинаціональна імперія», котра досліджує становище національностей у період XIX ст., їхні взаємовідносини з австрійською владою та розглядає їхню проблематику через національні реформи. Серед проаналізованих джерел присутні: статистика, нормативно-правові акти в сфері мовної й культурно-освітньої політики, більша частина котрих доступна в цифровій читальній залі Австрійської національної бібліотеки, що містять історичні правові та законодавчі тексти (ALEX/Österreichische Nationalbibliothek), й у Віденській бібліотеці в Ра-туші (Wienbibliothek im Rathaus).

Особливістю мовної політики Австрії є те, що німецька мова слугувала інтеграційним інструментом для поневолених народів імперії в модель наднаціональної держави під домінуванням австрійської монархії й німецької культурної традиції. Двомовність її регіонів ґрунтувалася на перевазі німецької мови. Австрійська влада спиралася на підтримку з боку німецької меншини в Богемії та Моравії, котра вважала німецько-чеське мовне рівноправ'я «вавилонською плутаниною». Чеський національний рух, навпаки, використовував концепцію федералістського австрославізму, сформовану Франтішеком Палацьким, для обґрунтування прав слов'янських мов, зокрема чеської та чехословацької, проте федералізм разом із чеським тріалізмом, запропонований урядом Гогенварта-Шеффле, були відкинуті.

Характер ліберальних реформ під час революції 1848/49 рр. був тимчасовим і скоріш номінальним, аніж практичним. У 1867 році була прийнята Конституція Австро-Угорщини, яка, згідно положеннями 19 Статті, декларувала рівноправність мов, однак, на практиці це залишалося формальністю й легко обходилося. Навпаки, більшість постанов була орієнтована на покращенні викладання німецької мови, аніж на забезпечення функціонування чеської мови у відповідних структурах.

Попри спроби урядів Штремайра, Тааффе, Бадені та Гауча досягти мовного компромісу наприкінці XIX ст., подальше домінування німецької мови спричиняло опір не лише з боку більш вимогливих слов'янських лібералів (наприклад, молодочехів), але й з боку німецьких націоналістів, невдоволених послабленням німецької культурної гегемонії. Пангерманський Союз мав останнє слово в австрійській мовній політиці, бо «утиски» німецьких меншин у Богемії та Моравії викликали невдоволення з боку його представників з Німецької імперії. Отже представляв більшу загрозу для існування Габсбурзької монархії, ніж чеський рух.

Лінгвістичний імперіалізм Австрії, зокрема в чеських землях, є прикладом того, як двомовна політика призвела до радикалізації рухів як домінуючої, так і пригніченої мовної групи. Відсутність комплексного вирішення національної проблеми та зацикленість на збереженні привілейованого статусу німецької призвели до невідворотного краху імперської Австрії.

***Роль Ради з міжнародних відносин у американському
зовнішньополітичному стратегуванні
в роки Другої світової війни***

Котляр Олександра

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

alexandra.kotliar@knu.ua

Рада з міжнародних відносин, заснована 1921 р. як позаурядова організація групою бізнесменів, банкірів, юристів та вчених, наближе-

них до урядових кіл, об'єднала представників американської інтелектуальної еліти, які відстоювали та публічно просували ідею глобального лідерства США. Із початком Другої світової війни в умовах стрімкого розвитку подій і браку державних ресурсів на масштабне проектування нової міжнародної архітектури та місця в ній США Рада спрямувала свої зусилля на перегляд ролі країни у світових справах. Плани були реалізовані в межах проєкту «Дослідження з війни та миру» (War and Peace Studies, 1939–1945), започаткованого за підтримки Державного департаменту.

На нашу думку, дослідження досвіду співпраці неофіційних і напівофіційних політичних акторів із державними структурами дозволить збагатити картину формування зовнішньополітичної стратегії США. Доповідачка з'ясовує роль членів Ради з міжнародних відносин у стратегічних розробках та наповненні банку ідей зовнішньої політики США в роки Другої світової війни.

Основу джерельної бази дослідження становлять документальні матеріали, представлені звітами, аналітичними записками й меморандумами, підготовленими Радою в роки Другої світової війни. Документи були опрацьовані доповідачкою в архівних фондах Інституту Рузвельта з американських студій у м. Мідделбург (Нідерланди), де вони зберігаються у колекціях мікрофіш. До дослідження також були залучені свідчення, зібрані виконавчим секретарем Консультативного комітету з проблем міжнародних відносин Гарлі Ноттером. Матеріали засвідчують як ґрунтовну аналітичну роботу Ради, надану для розгляду Державному департаменту, так і зацікавленість з боку урядових структур у отриманні експертної підтримки з боку організації.

У ході дослідження доповідачка з'ясувала вплив Ради на проголошення і зміст Атлантичної Хартії 1941 р. Порівняльний текстуальний аналіз цієї декларації та підготовлених Радою документів надає підстави стверджувати про участь членів організації у підготовці ключових тез хартії, а також їх ширшому тлумаченні в подальшому.

Пропозиції Ради щодо удосконалення форм міжнародної кооперації ґрунтувалися на ідеї створення всесвітньої організації з підтримки та захисту миру. Організація здійснила внесок у концептуалізацію

її ціннісних основ, розробку механізмів кооперації та переосмислення історичного досвіду Ліги націй.

Погляди Ради на роль США у війні та післявоєнному світі віддзеркалюють зміну стратегічних позицій країни та оновлення політичного мислення. Обґрунтовуючи історичні закономірності перетворення США на міжнародного лідера, члени організації закликали американський уряд взяти на себе виконання функцій із забезпечення міжнародного порядку після завершення війни, аби гарантувати реалізацію «Чотирьох свобод», проголошених Ф. Д. Рузвельтом у січні 1941 р. Нова роль США, згідно меморандумам Ради, мала передбачати активну участь у відновленні післявоєнної Європи, європейській політиці, а також підготовку до протистояння з СРСР.

Аналіз підготовлених Радою з міжнародних відносин аналітичних документів та урядових записів надає підстави стверджувати про значний ідейний вплив організації на визначення зовнішньополітичних орієнтирів США в роки Другої світової війни. Надані Радою рекомендації сприяли віднайденню важливих консенсусних рішень щодо повоєнної політики, змістивши фокус у питанні щодо здійснення Америкою світового лідерства із екзистенційної необхідності на форми й механізми його реалізації.

Студентство в умовах становлення комуністичної Польщі у спогадах колишнього студента

Кравець Дар'я

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

dariakravets.an7@gmail.com

Події новітньої історії України, багатьох країн Європи, доводять непересічну роль студентства на визначальних етапах їх історії. Об'єктом нашої уваги стало студентство комуністичної Польщі. Відповіді на питання, як польське студентство реагувало на процес комунізації та радянізацію життя, освіти, чи чинило їм опір, дозволять здійснити порівняння з українським студентством, студентською молоддю інших країн Східного блоку в умовах комуністичного диктату.

Публікації польських учених А. Корзона, К. Попінського, М. Голоня є найбільш дотичними до теми. Его-джерела використовуються ученими для вивчення студентства, разом з тим, вони містять значне поле для нових питань та інтерпретацій; фокусування уваги на окремих аспектах дозволяє виявити додаткові можливості цього виду джерел, залучити їх для компаративних досліджень.

В основі цієї розвідки — опубліковані спогади колишнього польського студента Яна Перковського про його навчання на хімічному факультеті Ягеллонського університету у 1950–1955 рр., які не були у повному обсязі залучені дослідниками. Методологія дослідження полягала у застосуванні підходів до вивчення его-джерел, особливостей їх інтерпретації, методах історико-порівняльних та біографічних досліджень. Мета цього дослідження — з'ясувати особистий досвід переживання тих глибоких змін у житті поляків, які принесла радянська та комуністична у студентське середовище.

Хронологічно спогади охоплюють період від вступних екзаменів до завершення навчання, є доволі детальним описом подій і вражень. Важлива риса тексту у тому, що він написаний вже у зрілому віці, коли Польща встала на шлях демократичного розвитку, і автор оцінює події свого студентського життя через призму тих знань, які він отримав про добу. Ян Перковський відзначає, що час, коли він навчався в університеті, «був похмурий і навіть жаклиний»: «Час сталінізму — апогею радянського, імперіалістичного тоталітаризму», коли відбувалися вбивства незгодних з владою, про деякі знали, деякі ні, деякі здогадувалися. Як головну ідею, він відзначає те, що усі ці обставини не змусили їх не довіряти один одному, боятися та бути ворогами. Він також відзначив, що більшість з його оточення в університеті належали до комуністичної молодіжної спілки, тому згуртування було ще більш важливим. Сам він, до слова, належав до спілки польської молоді, що, на його думку, вплинуло на вступ.

Погляд Я. Перковського не обмежується університетом та студентами, він охоплює життя родини, багатьох поляків у повоєнному Кракові, який наклав відбиток на формування Перковського: травмоване, зруйноване місто залишалося центром культури. Автор у споминах постає

як людина захоплена навчанням та хімією як наукою, яку викладали видатні, навіть харизматичні лектори. Особливість джерела — у приділенні уваги не тільки освітньому процесу, де навчання хімії тепер супроводжувалося вивченням марксизму-ленінізму, а й студентському повсякденню — побутовим умовам та умовам навчання, дозвіллю, де, наприклад, грали у карти (бридж), усвідомлюючи неприпустимість цього з «ідеологічної» точки зору. Значне місце у споминах належить візуальним образам, зокрема тим символам і маркерам, які з'являлися у їх студентському житті. Ставлення до різних соціальних груп, проблеми релігійного та етнічного змісту розкривають бачення пересічним польським студентом тих драматичних трансформацій, свідком та учасником яких став, попри власні бажання.

Отже, якщо звернутися до контексту подій, коли відбувалися події, описані у спогадах Я. Перковського, то слід відзначити, що Польща серед країн з комуністичним керівництвом та ідеологією не була «спокійним» «другом» СРСР, що доводять події польських криз, діяльність католицької церкви. Спогади Я. Перковського з одного боку доводять ці тези, з іншого — розкривають насичений буденний світ молоді, яка своїм життєвим оптимізмом чинила спротив страху та владному диктату, спробам зламати прагнення до свободи.

***Револьюційна діяльність анархістів на теренах Східної Європи
у 1903–1907 рр.***

Лапко Дмитро

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

lapko2021is12@student.karazin.ua

Східна Європа стала одним з найбільших світових осередків анархічного руху у XX ст. і батьківщиною для багатьох видатних теоретиків анархізму.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному та системному аналізі історичних джерел та літератури. За часів радянської влади дослідження діяльності анархістів мали обмежений характер та про-

водилися через призму марсизму-ленінізму. Анархістський рух майже не досліджувався в період сталінізму, звинувачувався у контрреволюційності, натомість іноді авангардні революційні позиції анархістів у суспільно-політичному русі були проігноровані. У другій пол. XX ст. В. Комін хоч і провів ґрунтовні дослідження, в значній мірі структурувавши історичні джерела, але також аналізував анархістів через призму пануючої радянської ідеології. Розпад СРСР та ліквідація партійного контролю зробили можливим проведення більш неупередженого аналізу. З цього виникає актуальність поглибленого вивчення даної теми.

В роботі присутня систематизація та узагальнення великого масиву наявних даних про цей період. Був проведений авторський аналіз внутрішніх та організаційних документів анархістів, листівок та прокламацій, періодики, документів інших політичних сил та ін. Була залучена також і зарубіжна історіографія, зокрема, дослідження революційних подій у Східній Європі П. Евріча, який зібрав унікальні документи з історії анархістського руху.

Методологія дослідження характеризується використанням історико-генетичного, історико-порівняльного, історико-системного методів, а також аналізом першоджерел друкованих та пропагандистських матеріалів та методом інтерпретації.

Анархістський рух на теренах Східної Європи був неоднорідним. Одна з найбільших течій — синдикалісти, що гуртувалися навколо журналу «Хліб і воля». Їхня програма базувалася на використанні профспілкової боротьби. На противагу «хлібовольцям» виступали «безначалівці», що були проти профспілок, вважаючи, що революційні загони партизансько-терористичної боротьби складатимуть представники люмпен-пролетаріату та безробітні. Крім цього, «безначалівці» виступали проти боротьби пролетаріату за свої права, вважаючи це безглуздими напівмірами. Виділялися також так звані «безмотивники», на думку яких терор до буржуазії мав застосовуватися повсюдно, бо кожен представник класу експлуататорів був прямим ворогом пролетаріату

Перша бойова група анархістів виникла в 1903 році у Білостоку. Великі осередки анархістів були також у Варшаві, Одесі, Ніжині

та Житомирі. Головною особливістю анархістського руху була його регіональність. Серед представників промислових робітників велику популярність набирали соціалістичні партії, тому радикалізм анархістів стримував зростання їхньої популярності, залишаючи рух на позиціях маргіналів.

Революція 1905–1907 рр. стала важливим етапом для анархістів. Згідно з дослідженням В. В. Кривенького, у 1905 році діяли 125 груп у 110 містах, а в 1907 році — вже 255 формувань у 180 населених пунктах. Загальна чисельність анархістів у період революції становила понад 5 тисяч осіб.

Найбільших успіхів анархісти досягли у місті Білосток, де група «Боротьба», стала однією з провідних політичних сил, ставши популярнішою за місцеві соціалістичні рухи. Цьому сприяла відносна нерозвиненість місцевої крупної промисловості та великий відсоток кустарів. Активно діяли анархісти в таких містах як Одеса і Варшава, де вони здійснювали свої «акції прямої дії» (наприклад, вибух у кафе «Брістоль» у Варшаві).

Згасання революційного запалу, призвела до зменшення популярності руху анархістів. Симпатії народних мас все більш схилялися до нерадикальних партій. Цей фактор, а також репресії на певний час майже повністю ліквідували рух, а його активісти емігрували.

Таким чином, анархісти майже не мали шансів стати провідною революційною силою у Східній Європі. Не дивлячись на певну регіональну популярність, вони могли успішно діяти лише там, де існувала соціальна база. На відміну від соціалістичних партій в них не було єдиної організаційної структури, а також реалістичної політичної програми. Анархісти не мали реальних можливостей для організованого опору владі. Неоднорідність руху не давала можливості вибудовувати єдиний революційний фронт.

**Формування Оманської торгової морської імперії
в часи правління династії Ярубідів (XVII – початок XVIII століття)**

Сайчук Олександр

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

oleksandrsaichuk2006@gmail.com

Дослідження історії Оманської торгової морської імперії в період правління династії Ярубідів дозволяє зрозуміти ті аспекти економічної історії південно-східної частини Аравійського півострова, які не пов'язані з нафтовою промисловістю.

Джерела дослідження включають тематичні ресурси англійською мовою: «The Formation of the Omani Trading Empire under the Ya'aribah Dynasty (1624–1719)», «Oman since 1856».

Історіографією дослідження є праці американських вчених Абдул Азіза Ель-Ашбана та Роберта Герана Ландена.

Методи дослідження: аналіз джерел, узагальнення одержаної інформації.

Історичний регіон Оману охоплював території, які в наш час входять до складу Султанату Оман та ОАЕ.

На початку XVI ст. португальці захопили низку важливих портів в Індійському океані, в тому числі й Маскат, теперішню столицю Оману.

Португалія прагнула контролю над прибережними містами суто задля створення бази для надійної якірної стоянки, центру оподаткування (португальці взяли під контроль митні збори в Омані) та центру експорту товарів. Місцеве населення цікавило португальців тільки, як джерело отримання доходу та як робоча сила. Також, присутність португальців характеризувалася знищенням арабських кораблів, в тому числі, навіть рибацьких суден.

Португалія змогла майже повністю знищити арабську морську торгівлю в Індійському океані. Це поєднувалося з відсутністю політичної єдності та внутрішніми конфліктами серед оманців. Всі ці фактори призвели до серйозної економічної кризи та сприяли дестабілізації Оману.

У 1624 році представник клану Аль-Яруба (Ярубіди) був обраний імамом Оману. Імам — духовний та світський лідер мусульманської

громади. В Омані система імамату була введена релігійною течією ібадитів. Імамом могли обрати будь-якого гідного мусульманина, проте, тривалий час обрання здійснювалося на основі родинних зв'язків з попереднім імамом, так, Ярубіді стали фактичною династією.

Ярубіді об'єднали значну частину Оману, покінчили з присутністю португальців на аравійському узбережжі (Маскат був звільнений у 1650 році) та відновили оманську морську торгівлю.

Згодом, оманці розпочали завойовувати землі за межами Оману. Загалом, окрім частини Аравійського півострова, Оманська імперія Ярубідів, контролювала переважну більшість узбережжя Східної Африки, частину південного узбережжя Ірану, а також — прилеглі до цих регіонів архіпелаги та острови (зокрема Занзібар, Ормуз та Бахрейн).

Також в той час набуло значного поширення оманське піратство.

Основні торгові товари, що походили з Оману: фініки та кокоси (Ярубіді забезпечили узбережжя іригаційними системами та налагодили вирощування пальм); тварини, що розводилися кочовими племенами пустельної частини Оману (зокрема, цінні коні) та риба.

Товари, що походили не з Оману, але були важливими для Оманської імперії: перли з Бахрейну; слонова кістка та золото зі Східної Африки; тканини, прянощі та рис з Індії; кава з Ємену тощо.

Невід'ємною частиною оманської торгівлі була також і работоргівля.

На основі аналізу джерел, можна виділити основні фактори, що сприяли формуванню Оманської морської торговельної імперії: стратегічне розташування Аравійського півострова приблизно на межі Європи, Азії та Африки; давня торговельна традиція арабів та їх залежність від торгівлі через низький рівень сільськогосподарського потенціалу; послаблення Португалії зумовлене наслідками Іберійської унії; суперництво за контроль в Індійському океані між багатьма державами: Португалією, Англією, Нідерландами, Туреччиною, Іраном та Францією; контакти з іншими державами сприяли розвитку військової справи та мореплавства оманців; ресурсний потенціал Оманської імперії; спроможність оманців об'єднатися під владою Ярубідів; військова майстерність оманців зумовлена частими міжусобними конфліктами.

В часи правління династії Ярубідів, Оман став однією з провідних сил в Індійському океані та закріпив за собою статус важливої торгової імперії.

***Репресії щодо духовенства
як інструмент реполонізації Сілезії 1952–1955 рр.***

Сергієнко Всеволод

Харківський національний педагогічний університет

імені Г. С. Сковороди

vsserhienko@gmail.com

Актуальність дослідження, полягає в тому, що в перше повоєнне десятиліття місія Католицької Церкви у Сілезії була поставлена під сумнів комуністичною владою Польщі. Влада здійснювала рішучий наступ, маючи на меті послабити і знищити цінності, охоронцем яких була протягом століть Церква. Це включало ліквідацію релігійних інституцій, усунення священиків з посад, депортації та арешти. Дослідження цих процесів є важливим для розуміння складних реполонізаційних процесів у Польщі після Другої світової війни.

Мета дослідження полягає в аналізі та висвітленні ролі репресій щодо духовенства як інструменту реполонізації Сілезії в період 1952–1955 рр. Дослідження спрямоване на розкриття механізмів, методів та наслідків політики комуністичної влади Польщі щодо Католицької Церкви в Сілезії, а також на аналіз впливу цих процесів на суспільно-політичну ситуацію в регіоні.

Новизна дослідження полягає у аналізі впливу цих репресій не лише на саму Церкву, але й на ширші суспільно-політичні процеси в регіоні, зокрема на формування ідентичності місцевого населення та його опір комуністичному режиму.

Дослідженнями питання реполонізації культури у пропаганді Сілезії займалися Б. Лінек, Т. Камуселла, Т. Курп'єр, Є. Мишор, Ю. Яцек та інші дослідники. В польській сучасній історіографії погляди на процеси формування культури та ідентичності в Сілезії у перше повоєнне десятиліття певною мірою сходяться. Важливу роль для дослідження

репресій у церкві відіграли газети «Dziennik Polski», «Dziennik Zachodni», та «Słowo Polskie».

У перше повоєнне десятиліття місія Католицької Церкви у Сілезії була поставлена під сумнів комуністичною владою Польщі. Після підготовчого періоду на початку 1950-х рр. вона перейшла в рішучий наступ, маючи на меті послабити, знищити ті цінності, охоронцем яких вона була протягом століть свого існування. Банас Корнелія вважає, що це була битва за форму, характер місії та духовну незалежність Католицької церкви. Під час неї влада без вагань ліквідовувала релігійні інституції, усувала священиків з церковних посад, депортувала їх за межі воєводства і, врешті, заарештовувала тих, кого вважала небезпечними. На нашу думку, все це призвело до усунення з церковних посад видатних священиків сілезького походження (Болеслав Комінек, Людвік Орел та інших).

У липні 1954 р., з парафій двадцяти сілезьких парафіяльних священиків, а менш ніж через місяць — до виселення понад вісімсот монахинь з майже двохсот осередків «автохтонних» жіночих орденів в Опольській Сілезії (в рамках операції «Х-2»), більшість з яких були переселені в центральну Польщу. Рішення про проведення акції ухвалив прем'єр-міністр Юзеф Циранкевич. Це обґрунтовувалося необхідністю усунення німецького впливу в чернечих колах.

Бернард Лінек зазначає, що найчастіше єдиною провиною таких священнослужителів був їхній спосіб життя, в якому (особливо для людей з-поза меж Сілезії) був помітний вплив німецької культури (адже вони народилися, виховувалися і навчалися тут за німецьких часів) та родинні контакти із Заходом. Однак, ми вважаємо, як пастирі, ці священики користувалися великим моральним авторитетом і повагою вірян, не тільки місцевого походження, але й поселенців або репатріантів зі східних прикордонних земель, які прибули після війни з центральної Польщі.

Натомість маємо зазначити, що на території Опольсько-Сілезької Апостольської Адміністрації, населеній переважно корінним сілезьким населенням (близько 800 000 тис.), і в меншості польським населенням, що прибуло після війни (поселенці та репатріанти; понад 400 000 тис.),

можна було використати дуже привабливе «німецьке опудало» (іммігрантське населення мало живі спогади про недавні жахи німецької окупації). Все, що було потрібно, — це голосно заявити змученому війною польському суспільству, що деякі сілезькі священнослужителі щодня розмовляють німецькою, читають журнали і книги цією мовою, ведуть «підозріле» листування із західними німцями і критично висловлюються про відносини в Польщі, щоб налякати і збурити суспільство.

Тому незадоволення цих священнослужителів відносинами в Польській Народній Республіці та їхню критику комуністичного режиму було легко підмінити таємничим і загрозливим звучанням «німецького ревізйонізму». Поняття «німецький ревізйонізм» насправді було одним з найбільш ємних термінів, винайдених комуністичною пропагандою, яка використовувала його для опису відродження німецькості в певних регіонах Західних і Північних земель, зокрема в Опольській Сілезії. Термін міг означати що завгодно — ревізйоністом міг бути як той, хто вихваляв Гітлера в крамниці і передбачав, що німецько-польський кордон буде перенесено, так і той, хто співав німецькою по дорозі з пабу додому або відкрито розмовляв німецькою мовою. Використання цього терміну проти місцевих священнослужителів в Сілезії було сигналом, що ці люди стали ворогами «народної влади» і їх виганяли під приводом «німецького ревізйонізму».

Отже, результатом цієї політики стало послаблення позицій Католицької церкви в Сілезії, зокрема через усунення з посад багатьох видатних священнослужителів та виселення монахинь до 1955 р. Проте попри тиск та переслідування, віра та духовні цінності продовжували відігравати важливу роль у житті місцевого населення, набуваючи значення своєрідного символу опору комуністичному режиму. Ця боротьба за духовну незалежність Католицької церкви в Сілезії в перше повоєнне десятиліття є важливим епізодом в історії Польщі та відображає складні суспільно-політичні процеси, що відбувалися в країні після Другої світової війни.

**Роль фрайкорів у формуванні реваншизму Німеччини
після Великої війни**

Сосульський Володимир

Тернопільський національний педагогічний університет

ім. Володимира Гнатюка

volodimirso@gmail.com

Роль фрайкорів у становленні реваншистського світогляду серед німецького населення потрібно шукати у витоках самого явища. Щодо актуальності даної тематики, то вона обґрунтовується можливістю аналітично передбачити суспільно-політичні зміни в нашому суспільстві в післявоєнний час. Новизна дослідження полягає у малодослідженості фрайкорства в українському науковому просторі. Джерельною базою виступили іноземні історики (Юрадо, Акунов), мемуари фрайкорів. Методи дослідження: аналіз, порівняння, інтерпретація.

Каталізатором утворення фрайкорства стала вкрай нестабільна політична ситуація Німеччини опісля програшу у Великій війні, що напрочуд здавалась схожою до її противниці — Російської імперії. Відтак, проявляється необхідність оперувати паралелями, позаяк, так звані «білі» на теренах Російської імперії, теж резонують реваншистським духом, а обидві з держав піддалися впливу однієї політичної течії. Фрайкори підпадають до табору «білих» не тільки за своєю ідеологічною схожістю, а ще й за типом формації, де перебувають прибічники старого ладу, які відстоюють дух Німецької імперії й водночас помірковані соціал-демократи, що співчують веймарському уряду. У складі добровольчих загонів зустрічались не тільки колишні фронтовики, але й цивільні особи, переважно студенти, що не зазнали тягаря окопної війни, проте відчували провину за свою мілітарну «бездіяльність».

Відтак, боротьба проти лівих сил, чітко окреслила перспективу німецького народу в історичній площині. На політичній арені постали природні вороги у вигляді членів Антанти та новостворених держав. Французи зазіхали на Рурський регіон, економічно найвагомішу область Німеччини, поляки — на Сілезію, соціалісти ж, з ідеєю світового

інтернаціоналу, кроїли суспільство не тільки своїми радикальними гаслами, але й діями — повстаннями, що вели до створення квазідержав.

Для утримання стабільності, колишні фронтовики почали самоорганізацію на місцях, ще на полі бою, вони викристалізували у собі братній дух — «камадшафт». В таких умовах, фрайкори віддали перевагу офіційному уряду Еберта та поступили в підпорядкування МВС Густава Носке. Їхня діяльність дала змогу утримати владу правочинному уряду та вберегти країну від більшовицької, як внутрішньої, так і зовнішньої інтервенції. Після зречення кайзера Вільгельма II, представники консервативної військової знаті, для яких монарх і держава, були монолітним явищем, відійшли з поля політичної боротьби. Їхнє місце заповнили «вискочки», що зробили себе у вирі боротьби, а не унаслідували «кшатрійський» чин по роду. Саме вони, «офіцери, що вважали німецьку армію не переможеною військами Антанти, а підло зрадженою продажними політиками», лякали новоутворений уряд Еберта своїм правим радикалізмом. Побожування з боку уряду були не даремними, адже фрайкори самовільно брали участь у диверсійних вилазках за межі Веймарської республіки, а в певних випадках, воювали на теренах іншої держави на постійній основі, «Німеччина була на кордонах. Це статті Версальського миру підказували нам, де її шукати».

Першим виступом реваншистських елементів був путч Людендорфа — Гітлера, де фрайкори зіграли центральну роль. Також, на основі фрайкорів було створено чимало організацій, націлених на плекання ідей пангерманізму, створюючи прототип майбутнього «Гітлер'югенду». Такі процеси в країні, не могли не сформувати жорсткий праворадикальний табір, логічним апогеєм якого, став прихід до влади НСДАП в 1933 р. Невід'ємно розглядаю фрайкорів не тільки як каталізатора зміни влади в Німеччині, але як і органічного попередника штурмових загонів (СА) та Ваффен-СС. Таке порівняння чітко простежується, про що пише й іспанський історик Карлос Юрадо: «Історичним мостом, що з'єднував штурмовиків з Ваффен-СС були фрайкори, фанатичний дух та тактику яких, вони успадкували».

Отож, коріння німецького реваншизму — комплексне явище, що супроводжувалось, з одного боку, реалізацією цієї ідеї фрайкорами,

а з іншого — жорсткими політичними обставинами. Фрайкори, увібравши в собі населення, незадоволене політикою країни та озлоблене станом Німеччини на світовій арені, провадили боротьбу, що дійшла своєї кульмінації — трансформації державного ладу та впровадження експансіонізму, обґрунтованого геополітичним підґрунтям та постійно наростаючим відчуттям образи за вердикт Версальського миру.

«Третій Рим» як ідеологічний міф російського імперіалізму

Стеценко Олександра

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

alexstets2004@gmail.com

«Москва — третій Рим, а четвертому не бути», — таку тезу у XV столітті виголосив псковський старець Філофей у посланні до московського князя Василя II. Ця ідея і досі знаходить свій вияв у геополітичній стратегії Москви.

Наукова проблема заключається в дослідженні того, як міфологеми впливають на історію та геополітику, яким чином концепція «Третього Риму» причетна до творення російського імперіалізму і які наслідки це мало в минулому і має сьогодні для України.

Наукова новизна роботи полягає у дослідженні того, яким чином концепція «Третього Риму» повпливала на експансіонізм Росії по відношенню до сусідніх країн, та як вона стала підґрунтям до виникнення концепції «Русский мир».

Актуальність даної теми полягає у тому, що сьогодні як ніколи важливо розвінчувати історичні міфи та псевдоісторичні концепції задля кращого розуміння тих подій, що спіткали світ і Україну, зокрема.

Історіографія даного питання нараховує сотні робіт, що спрямовані на дослідження виникнення та генези ідеологічного міфу про «третій Рим». Щодо української історичної науки, то перші дослідження з цього питання провадились в діаспорі (О. Оглобин, Ю. Бойко, Н. Василенко-Полонська). Серед праць сучасних українських вчених варто відзначити роботи А. В. Крюкова, В. З. Дебенка «Генеза деспотизму в Московській

державі за правління Івана IV», Е. Бистрицької, В. В. Шевченка, А. М. Колодного та інших. Джерельна база складається з листів російських книжників, праць церковних мислителів (митрополит Зосіма, архієпископ Геннадій, Йосип Волоцький).

У ході дослідження було використано історико-системний метод для простеження становлення концепції «Моква — третій Рим», історико-порівняльний метод для проведення аналогій між концепцією «Третього Риму» і «Русского мира» та метод узагальнення для апробації результатів дослідження.

Творення Росії у сучасному вигляді розпочалося із народження ідеологеми «Третього Риму», яка визначила утвердження самодержавства та механізми взаємодії православної церкви і світської влади. Ця концепція спиралася на ідею, що земне життя є відображенням небесного: як на небі панує один Бог, так на землі може існувати один імператор. «Перший Рим» упав під натиском германських племен, а центр імперії перемістився до Візантії, що стала «Другим Римом». Проте у 1453 році Константинополь упав під ударами турків, що сприймалось як Божа кара. Це відкривало шлях Москві претендувати на статус «Третього Риму».

Флорентійська унія 1439 року проголосила греків відступниками православ'я, що дозволило московським правителям дистанціюватися від Візантії. Після падіння Константинополя Московія отримала можливість утвердити власну автокефальну церкву, а її князь — проголосити себе царем. У цей час руські книжники XV століття розробили концепцію «Третього Риму», яка виправдовувала політичне піднесення Московії.

Самопроголошення Москви спадкоємицею центру християнства сприяло розвитку імперіалізму та самодержавства. Згодом концепція «Третього Риму» трансформувалася: за Петра I Московське царство стало Російською імперією, а ідеологема набула виключно політичного характеру. У XIX–XX століттях ідея міфологічної спадкоємності перейшла до нових наративів, зокрема концепції «русского мира», яка поєднує панславізм, месіанство й імперіалізм, виправдовує агресію проти інших народів, особливо проти України.

Отже, ідея «Третього Риму» стала ключовою для формування самодержавства й імперської політики Московії, а згодом Росії. Її трансформація у концепцію «русского мира» продемонструвала, як релігійна міфологема перетворилася на інструмент пропаганди, що обґрунтовує агресію, шовінізм та злочини. Політичне використання таких міфів спричиняє викривлення історії й слугує основою для маніпуляцій, що зрештою призводить до деградації суспільства та історичної поразки регресивних систем.

***Президент Гаррі Трумен та питання релігійної свободи в СРСР
під час Другої світової війни***

Ходун Едуард

*Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка
prb.george@gmail.com*

Під час Другої світової війни обмеження релігійної свободи в СРСР суттєво ускладнювало американсько-радянські відносини. Усвідомлюючи проблему, президент Франклін Рузвельт із 1941 року вживав дипломатичні заходи для лібералізації радянської релігійної політики, що частково реалізувалося у вересні 1943 року, коли Кремль легалізував діяльність Російської православної церкви, а згодом інших конфесій за умови жорсткого державного контролю над ними. Після смерті Рузвельта у квітні 1945 року Гаррі Трумен, обійнявши президентський пост, зайняв жорсткішу позицію, вважаючи, що його попередник надто поступався Сталіну. Він наполягав на захисті фундаментальних свобод і відкрито критикував релігійні утиски в СРСР, розглядаючи їх як частину ширшої боротьби між демократією та тоталітаризмом.

Проблема релігійної свободи в СРСР у зовнішній політиці США, особливо за президентства Трумена, залишається недостатньо вивченою. Аналіз його позиції щодо релігійних утисків у Радянському Союзі допомагає зрозуміти американсько-радянські відносини та роль релігійного чинника в міжнародній політиці. Актуальність дослідження визначається сучасними викликами у сфері релігійних прав і необ-

хідністю осмислення історичних передумов формування міжнародних стандартів. Вивчення цієї проблеми сприяє кращому розумінню впливу зовнішньої політики на внутрішні трансформації авторитарних режимів і формуванню підходів до забезпечення релігійної свободи в міжнародних відносинах.

Історіографія питання охоплює дослідження американської зовнішньої політики та радянської релігійної політики, зокрема праці Р. Даллека, Д. Кірбі, Д. Скарборо тощо. Основними джерелами є офіційні документи, дипломатичне листування, а також промови та публічні заяви Г. Трумена.

Президент Трумен вважав релігійну свободу невід'ємною частиною демократії, що знайшло відображення у рішеннях Потсдамської конференції 1945 року, де визначався післявоєнний світовий порядок. У контексті зростаючої напруженості між західними союзниками та СРСР Трумен прагнув утвердити лідерство США, підкреслюючи важливість дотримання прав людини, зокрема свободи віросповідання, у країнах, де панували комуністичні режими. Попри складність переговорів зі Сталінім, Трумен наполегливо просував демократичні принципи, використовуючи доступні йому дипломатичні інструменти для привернення уваги міжнародної спільноти до проблеми релігійних переслідувань. Однак радянське керівництво, керуючись атеїстичною ідеологією, системно обмежувало свободу віросповідання як у межах СРСР, так і в країнах Східної Європи, що значно ускладнювало досягнення суттєвих змін у цій сфері. Для Трумена питання свободи віросповідання було складовою ширшої проблеми дотримання прав людини в комуністичному блоці, яка залишалася одним із головних джерел напруженості між США та СРСР у післявоєнний період.

Аналіз політики Трумена щодо релігійної свободи в СРСР у роки війни демонструє його непохитну відданість демократичним принципам, попри складність радянсько-американських відносин та обмеженість важелів впливу на внутрішню політику СРСР. Він використовував доступні дипломатичні та інформаційні механізми для привернення міжнародної уваги до проблеми релігійних переслідувань, розглядаючи цей аспект як частину боротьби між демократичним і тоталітарним

світами. Дослідження підкреслює значення релігійної свободи як чинника міжнародних відносин і наголошує на необхідності подальшого вивчення впливу особистих цінностей політичних лідерів на формування зовнішньополітичного курсу.

РОЗДІЛ XIII
НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ (1900–1939 рр.)

Василь Вишиваний — діяч національно-визвольного руху**Апончук Каріна***Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького**aponchuk.karina@vu.cdu.edu.ua*

Незважаючи на значний внесок Василя Вишиваного в український національно-визвольний рух, його постать досі залишається недостатньо вивченою. Багато сторінок його життя та діяльності потребують глибшого дослідження та аналізу, особливо період першої світової війни. Зважаючи на це, актуальність роботи полягає у приверненні уваги до цієї особистості для подальших ґрунтових досліджень.

Новизна роботи полягає у тому, що в науковій літературі запропонована тема є недостатньо розкритою в українській історичній науці. Тому авторка зробила спробу узагальнено висвітлити це питання та показати внесок Василя Вишиваного в історію України.

Для написання тез використано методи аналізу, синтезу, історичний, проблемно-хронологічний, архівознавчий та джерелознавчий.

При розгляді питання про постать Василя Вишиваного авторка спиралася на роботи таких авторів як: Никифор Гірняк, Терещенко Юрій, Осташко Тетяна, Расевич Василь, Хорунжий Юрій, Тинченко Ярослав, Тімоті Снайдер.

Поставивши за мету дослідити діяльність Василя Вишиваного авторка опрацювала джерельну базу, а саме матеріали з архівних справ та мемуари самого Василя Вишиваного, зокрема автобіографія.

За результатами дослідження можна виокремити декілька найважливіших аспектів-внесків Василя Вишиваного в історію України. А саме: командування Легіоном Українських Січових Стрільців та формування українських військових частин. Василь Вишиваний очолював легіон, який був одним із перших українських військових формувань у складі австро-угорської армії. Легіон брав участь у боях Першої світової війни, зокрема на території Галичини та Буковини.

Не зважаючи на те, що Вільгельм не був українцем, всі під його командуванням вважали його «своїм» і відгукувалися про нього як про грамотного очільника.

Ще одним важливим аспектом в його діяльності була участь у переговорах щодо Берестейського миру: Василь Вишиваний брав безпосередню участь у переговорах між Українською Народною Республікою та Центральними державами. Вільгельм під час перерви у берестейських перемовинах вмовляє у Відні австрійського міністра закордонних справ графа Оттокара Черніна на підписання таємної частини договору щодо створення українського Коронного краю, на що погоджується і молодий Цісар Карло I. Цей договір мав важливе значення для відновлення незалежності України.

Найцікавішим моментом на думку авторки є те, що у період діяльності Української Держави німці вважали, що Василь може зробити переворот і скинути з влади Павла Скоропадського (він мав значну підтримку з боку військових, а також селян). Гетьмана не любили вояки Запорізького корпусу та легіону січових стрільців. У старшинських колах Запорізької дивізії був сформований план повалення гетьмана і встановлення Василя Вишиваного сувереном України. Однак, йти слідом за цим планом він не став.

У червні 1921 року Василь публічно доручив генералу Біскупському сформуванню нової української добровольчої армії на баварській землі для очікуваного повернення до війни проти більшовиків.

Навіть будучи не в Україні Василь Вишиваний переймався за її долю і вигадував різні способи як можна їй допомогти. Василь займався створенням центрів вербування в Берліні та інших центрів українських і російських антибільшовицьких біженців. Також Василь Вишиваний згодом увійде до складу Міжнародного комітету допомоги голодуючим в Україні під час голодомору 1932–1933 рр.

Василь Вишиваний був неординарною особистістю, яка поєднувала в собі військовий талант, дипломатичні здібності та любов до України. Його внесок в українську історію є значним та заслуговує на більшу увагу дослідників. Дослідження постаті Василя Вишиваного є важливим для відновлення історичної справедливості, збереження пам'яті про видатних борців за незалежність України та зміцнення національної ідентичності.

**Катеринославщина початку 1920-х рр.:
реалії побутового та економічного повсякдення міста**

Ашихман Костянтин

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

ashykhman.ko@ukr.net

Період початку 1920-х років був переломним для Катеринославщини, оскільки він супроводжувався глибокими соціальними та економічними трансформаціями. В умовах економічної нестабільності міста стали осередками протестів, і боротьби за виживання. Соціально-побутове й економічне повсякдення в містах, початку 1920-х років, було віддзеркаленням кризових явищ у суспільстві, дослідження й висвітлення яких сприяє розумінню складнощів адаптації міського населення до нових умов, аналізу змін у рівні життя. Це дозволяє оцінити вплив політичних процесів на повсякденність мешканців Катеринославщини у зазначений період.

Актуальність теми обумовлена потребою в розкритті й актуалізації регіонально-краєзнавчого аспекту. Дослідження повсякдення в містах Катеринославщини сприяє кращому розумінню процесів, що відбувалися в регіоні. Аналіз тогочасної ситуації важливий для розуміння джерел суперечностей, які вплинули на подальший розвиток регіону і країни загалом. Окрім того, робота заповнює прогалину у вивченні регіональної історії Катеринославщини.

Досить часто історія повсякденного життя знаходиться поза темою ґрунтовних досліджень, маємо обмежену кількість робіт які фокусуються саме на регіональному питанні. Лише деякі аспекти детально висвітлено. Джерельна основа представлена публіцистикою, газета «Зоря». Загальні питання досліджень міського населення добре розкривають наукові доробки Ямпольця П. В. проте, вони мають загальноукраїнський фокус. Роботи Іваненка В. В. Нікілева О. Ф. містять аналізи архівних джерел з історії Катеринославщини. Важливий матеріал є в працях, присвячених аграрній історії України, це зокрема роботи С. В. Кульчицького, Капустяна Г. Т. Слід згадати роботи Абразума О. М., Корновенко С. В., детальний аналіз різних економічних тем зробив Волосник Ю. П., соціальні питання розробляла Мовчан О. М.

Методологічною основою роботи є загальнонаукові принципи історизму, системності, комплексності та наукової об'єктивності, методи: аналізу, синтезу та абстрагування.

Аналіз матеріалу дозволив виокремити основні тенденції у міському житті того періоду. Поширеною була безпритульність, внаслідок чого дитячі будинки були переповнені. Замість 259 осіб, на яких були розраховані дитбудинки Катеринославського округу, в них перебувало 1195 дітей. Прогресувало явище жебракування. За результатом опитування жебраків Катеринослава у березні 1925 р. 14% жебракувало, через хворобу 13% — старість, 17% — інвалідність, 18% — бездомність. Широкого розквіту набули торгівля власним тілом, сутенерство, звідництво. Особливо у великих містах, містах губернського підпорядкування, на вузлових станціях. Як результат — поширення венеричних захворювань. Наприклад у Запоріжжі (до березня 1921 р. — Олександрівськ, що входило на той час до складу губернії) їх кількість у 1923 р становила 23% порівняно з 1921 р. Кількість населення, що користувалася каналізацією у Катеринославі була нижче 18% стоки спускали без очищування. В 1925 р. нормою споживання електроенергії на одного мешканця Катеринослава було 30 кВт, (на 10 кВт менше норми). Були перебої у постачанні фармацевтичних засобів, Саліцило-хлороформовий завод та Катеринославську йодну станцію, було законсервовано. У добовому раціоні калорій становище робітників Катеринослава було поганим. У 1920 році калорійність їхньої їжі становила 66% до фізіологічної норми. З осені 1922 р. до червня 1923 р. на кошти профспілок харчувалося від 6,2 до 6,5 тис. голодуючих, або 10,6% безробітних регіону.

Загалом трансформації вплинули на всі аспекти міського життя, спричинивши як кризи, так і можливості для поступового відновлення. Таким чином, вивчення повсякденного життя цього періоду не лише збагачує регіональну історію, а й сприяє осмисленню викликів, які мали довготривалий вплив на розвиток українських міст

**Робітничі страйки в роки Першої світової війни
(за матеріалами Катеринославської губернії)**

Величко Марат

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

velychko2021.9512316@student.karazin.ua

Актуальність дослідження обумовлена тим, що довгий час вивчення робітничого руху було заідеологізованим, а робітнича історія дискредитована через що і досі залишається недостатньо висвітленим робітничий рух як такий. Сьогодні важливим для української історіографії є процес деконструкції радянських штампів. Одним із них є образ робітника, що зображувався як експлуатована та пригноблена жертва, на захист якої завжди ставали більшовики. В цьому підході робітники відчутно позбавлені суб'єктності. Проте аналіз страйкового руху через підходи мікроісторії та історії повсякденності дозволяють зрозуміти робітників як агентів історичного процесу, що активно борються за свої економічні права, при цьому не політизуючи проблему. Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати страйковий робітничий рух на Катеринославщині на мікрорівні. Завдання дослідження: визначити причини страйків, проаналізувати вимоги робітників, прослідкувати перебіг та виокремити наслідки.

Новизна дослідження полягає в тому, що в роботі досліджуються робітничі страйки на основі архівних документів об'єднань підприємців та державних установ, що допомагає прослідкувати їх ставлення до страйків, та способи боротьби з ними. Робітничі страйки знайшли широке висвітлення в історіографії (Кириянов Ю. І., Голубуцький В. О., Нестеренко О. О., Копань А. В., Куліков В. О. та ін.). Проте не були предметом спеціального дослідження. Джерельна база дослідження складає нормативно-правові документи з фондів Державного архіву Дніпропетровської області, а саме: фонд 11 «Канцелярія Катеринославського губернатора», фонд 679 «Канцелярія Катеринославської районної заводської ради».

Дослідження літератури та архівних фондів дозволяє констатувати, що в основному вимоги робітників носили економічний характер. Страйки були спричинені значним зростанням цін на продукти першої

необхідності. Також слід відмітити, що значна частина із досліджених страйків, закінчилась компромісом, задоволенням частини вимог робітників, та введенням додаткових доплат. Це зафіксовано у діловодній документації підприємств. Наприклад, на заводській нараді Луганського машинобудівного заводу Гартмана, від 12 серпня 1916 р., де розглядались причини страйку на заводі, який закінчився підвищенням зарплатні робітникам, було визнано, що основною причиною цього страйку були ненормальні відносини між керівництвом заводу та робітниками. Саме тому, було вирішено додатково відкрити продовольчий магазин з пониженими цінами, для забезпечення робітників продуктами першої необхідності.

До того ж, участь більшовиків в робітничому русі в радянській історіографії суттєво перебільшена. Показовим випадком є страйк на Дніпровському заводі, в с. Кам'янське 14-17 липня 1915 року. Коли близько 200 робітників вийшли на страйк з вимогами підняти зарплату на 30%, пояснюючи це тим, що працюють не більше 17 днів у місяць та заробленого не вистачає на життя. Однак найцікавішим є те, що губернатор Катеринославської губернії в документі до начальника Гірничого Управління Південної Росії, стверджував, що цей страйк виник без жодного впливу та участі в ньому партійного елементу. На зазначеному заводі з окремих діячів Р.С.Д.Р.П. залишилися лише ліквідатори, для яких страйк став повною несподіванкою.

Підсумовуючи, слід вказати, що Перша світова війна спричинила зачне підвищення цін, за яким не встигало підвищення зарплатні робітників. Які були вимушені виходити на страйки, які часто закінчувались на користь робітників, підвищенням зарплатні. Що показує помилковість твердження радянських істориків про жадобу капіталістів до наживи, та їхню бездіяльність у покращенні умов робітників. Робітники та підприємці часто знаходили компроміс.

**Діяльність партії есерів на території
Катеринославської губернії (початок XX ст.)**

Подкопаєва Анастасія

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

nastassjapodkopaieva@gmail.com

Станом на сьогодні інтерес до діяльності соціал-революційної партії невинно зростає, що відображається у появі історичних праць відповідної тематики. Існує багато наукових робіт щодо діяльності есерів на території усєї Російської імперії. Проте діяльність есерів на теренах України залишається малодослідженою темою. Враховуючи значний вплив даної партії на суспільно-політичне життя українських земель межі XIX – початку XX ст., вивчення обраної проблематики дасть змогу більш комплексно схарактеризувати низку більш загальних проблем української історії.

Мета нашого дослідження — схарактеризувати діяльність як самих есерів, так і багатьох бандитських угруповань, які видавали себе за членів партії, на території Катеринославської губернії. Зокрема, необхідно звернути особливу увагу на Бахмутський осередок партії соціалістів-революціонерів, який чинив доволі сильний опір імперській поліції.

Історіографічна база роботи представлена працями, що висвітлюють історію виникнення партії, її особливості і розвиток на теренах Російської імперії (К. М. Морозов, Т. А. Бевз, М. І. Леонов, К. В. Гусєв). При цьому, діяльність партії есерів на теренах Катеринославщини до сих пір практично не ставала предметом спеціальних досліджень.

Джерельна база дослідження представлена здебільшого архівними документами, зокрема, матеріалами Канцелярії Катеринославського губернатора (фонд 11), Катеринославської палати кримінального суду (фонд 368), Катеринославського міського поліцейського управління (фонд 444). Ці фонди містять рапорти начальника жандармського управління, донесення агентів охоронного відділення та власні зізнання самих революціонерів.

Методологічні засади нашого дослідження ґрунтуються на принципах історизму та системності. Були застосовані як загальнонаукові,

так і конкретно-історичні методи. Також у дослідженні був використаний метод просопографії.

Катеринославський осередок соціал-революційної партії виник на початку XX сторіччя. Першими архівними документами, які вказують на існування партії саме в Катеринославі, є документи з 4-го фонду Канцелярії Катеринославського губернатора. Ці документи датуються 1908 роком, хоча з їхнього змісту стає очевидним, що осередок партії есерів існував у місті і раніше. Організатором місцевої партії в документах називається лікар Антон Іванович Нещеретов, який очолив відроджений після ліквідації Комітет партії соціалістів-революціонерів. Саме з цією задачею він у 1908 році прибув до Катеринослава з Одеси. Через те, що багато місцевих соціалістів-революціонерів було заарештовано, Комітет під керівництвом Нещеретова постановив організувати 29 квітня 1908 р. масову втечу з Катеринославської губернської тюрми політичних арештантів. Окрім цього, за ініціативою Нещеретова Комітет постановив помститися місцевим чинам адміністрації низкою терористичних актів за «вбивство товаришів». Мав відбутися вибух бомби і встановлена «пекельна машина» в готелі «Франція».

Завдяки зусиллям агентів охоронного відділення плани Комітету були зруйновані, а самі члени місцевої партії були заарештовані жандармським управлінням. Докази проти лікаря Нещеретова були засновані на точних агентурних відомостях. В його записній книжці малися примітки щодо кількості тюремної охорони в різних місцях утримання політичних в'язнів, замаскованих під видом статистичних даних про число епідемічних хворих в різних тюрмах Катеринославської губернії.

Серед інших заарештованих есерів Катеринославщини була Олена Андріївна Пацкова, селянка с. Петриятенки, Чернігівської губернії. Як один з найактивніших представників партії вона надавала свою квартиру для тимчасових зупинок есерів з інших міст і губерній.

8 жовтня 1908 року поліції стало відомо, що почалась підготовка есерами нової спроби організації втечі з-під варти політичних арештантів з Катеринославської тюрми. Через це було вирішено вислати Нещеретова за межі Катеринославської губернії, як потенціального

керівника саботажу, який міг би відновити минулі зв'язки і налагодити революційну роботу. При цьому, А. І. Нещеретов з причини його вкрай хворобливого стану був відправлений не на каторгу, а просто виселений з міста. Як зазначено в аналізованих документах, О. А. Пацкова «з причини своєї безграмотності була випущена з тюрми та заслана до Вологодської губернії».

У 1909 році Катеринославський комітет партії був відновлений, його членами стали: міщанин Ілля Іванович Продайко, зубний лікар Пауліна Абрамівна Штоф, міщанка Єва Мойсеївна Прудовська, дворянка Олександра Семенівна Щетинська. Але доволі скоро члени організації були викриті і деякі з них були відправлені на каторгу строком на п'ять років.

В архівних документах зберігається багато кримінальних справ, в яких міститься інформація про велику кількість соціал-революційних угруповань в різних повітах Катеринославської губернії. Найбільша кількість таких справ спостерігається у Слов'яносербському повіті.

Таким чином, можемо зробити висновок, що на Катеринославщині діяли достатньо активні осередки партії есерів. Їхня специфіка та роль у есерівському русі загалом може стати темою наступних досліджень.

Історична травма Голодомору 1932–1933-их років

Спасьонова Єлизавета

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

yelizaveta.spasonova@student.karazin.ua

Актуальність теми. Голодомор 1932–1933-х років — одна з найбільших трагедій української нації. За підрахунками демографів, під час Голодомору загинуло до 4 мільйонів людей в Україні. Тому травматичний досвід Голодомору залишив слід у свідомості суспільства та мав різні вияви. Однак, Голодомор довгий час відображався як явище, історична та психологічна природа якого полягає у болі, втраті та стражданні, проте цей процес визначається складним комплексом взаємодії різних свідомих та підсвідомих асоціацій жертви, свідка та агресора, що віддзеркалені у наративах.

Новизна. Питання історичної травм і Голодомору в українській історичній науці розглядали В. Огієнко, О. Кісь, Д. Маттінглі та ін., однак наративи жертв та свідків саме у концепті «історичної травми» з точки зору історичної психології та делінгвістичного аналізу розглянуті побіжно. Саме тому прерогативним для цього дослідження стало використання досягнень історичної психології, а одним із наріжних каменів — розуміння «лаканівського символу».

Об'єкт. Історична травма Голодомору 1932–1933-их років.

Предмет. Первинні репрезентації, що відображені в наративах жертв, свідків та злочинців Голодомору 1932–1933-их років крізь призму історичної психології та делінгвістичного аналізу.

Метою даної роботи є виявлення травматичного дискурсу Голодомору на основі наративів дійців Голодомору з точки зору делінгвістичного аналізу Ж. Лакана.

Джерельна база нашого дослідження переважно представлена его-документами: щоденники та спогади, адже дають змогу відобразити історико-психологічний нарис «травми». Проблемною зоною спогадів, на відміну від щоденників, є те, що вони з часом схематизуються.

Зокрема, варто відзначити, що досліджені щоденники шкільного вчителя Олексія Наливайка та викладача Михайла Синькова, що позбавлені від інтерпретацій інших дослідників, а тому є показовими у сенсі розкриття нових граней травми. Співставлення цих щоденників цікаве через протилежні погляди, що надає глибше розуміти процес травматизації, «відсіюючи» особистісні погляди авторів.

Інший блок джерел складали спогади жертв Голодомору, що входять до «Свіча пам'яті: Усна історія про геноцид українців у 1932–1933 роках». Однак, варто відзначити, що спогади, на відміну від щоденників, мають часову протяглість у часі, що зумовлює їх схематизацію, окрім того, відбиток залишили і різні суспільно-політичні події ХХ ст.

Історіографічна база дослідження складається з праць, що підтримують розуміння «історичної травми» в психоаналітичному контексті та тих, хто розглядає пам'ять і травму як соціально сконструйовані явища. Серед важливих робіт — дослідження Кеті Карут «Почути травму», де травматичний досвід аналізується через фрейдівське розуміння травми, як процесу передачі досвіду від однієї особи до іншої.

Також розглядаються роботи Моххамеда Атарі та Джозефа Генрі щодо символічного змісту травми, а також праці соціологів Сержа Московісі та ДеМаєрса. Важливе значення мають дослідження українських науковців Оксани Кісь та Петра Горностая, які вивчають історичну пам'ять Голодомору. Психоаналітичний підхід до травми представлений працями Віталія Огієнка.

Травму в контексті соціальних відносин досліджують Адам Джонс у праці «Геноцид. Вступ до глобальної історії» та Орlando Паттерсон у «Рабстві та соціальній смерті».

Розгляд травматичної ситуації крізь призму щоденників націоналістично налаштованого Олексія Наливайка та радянсько налаштованого Миколи Синькова (та інших другорядних джерел) надали змогу з'ясувати:

- Звертаючись до щоденників інтелектуалів, можна помітити, що травма у тексті набуває метафоричності — «вмирати попідтинню». Тому травматичність має не тільки «болісні» візуальні тенденції. Однак, при цьому можливо побачити, що наявність «пам'яті-спалаху» та «розірваної» доповіді свідчать про КПТСР або ПТСР.

- На прикладі записів у щоденнику, вдалось з'ясувати, що особиста травма жертви (чи-то її смерть), передана у вигляді образу є показником травматичного досвіду. Наприклад, таким образом є «вмирати попідтинню».

- Огляд щоденника партійця Миколи Синькова дав змогу зафіксувати, що у його свідомості присутня установка «пан-раб», що зближена до концепту рабства О. Паттерсона. З іншої сторони взнаки дається наявність суб'єктних елементів колективного патологічного нарцисизму.

- Аналіз з точки зору делінгвістичного аналізу щоденника Олексія Наливайка продемонстрував, що підсвідомо атрибутував голод як покарання. Однак, така ситуація була продиктована не особливостями світобаченням, а політикою радянської влади, що провокувала подібні асоціації. Тому цей нарис не є наслідком особистих переконань автора, про що додатково свідчать дані з редукційної психології та інші свідчення.

– Аналіз певних спогадів контрверсійної фігури призвідниці з точки зору делінгвістичного аналізу Анни з новели В. Гроссмана, якому вона сповідалась, дав змогу зафіксувати те, що травматичний досвід може мати широкі гарні — призвідники можуть психологічно потерпати від власних дій. Зокрема, в Анни це простежувалось у відчутті порожнечі.

РОЗДІЛ XIV
НОВІТНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ (1939–2025 рр.)

**Збереження історико-культурного ландшафту Одеси
як поліетнічного міста на сучасному етапі**

Абуватфа Ясмін

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

jasmin.abuvatfa@gmail.com

Одеса є одним із найбільших міст України, значним індустриальним, культурним та освітнім центром, що являє собою своєрідне «перехрестя культур». Тут знаходиться один із найбільших портів країни. За офіційними даними сьогодні в Одесі мешкають представники кількох десятків етноконфесійних спільнот. Місто широко відоме своєю матеріальною та нематеріальною культурною спадщиною, що зрештою впливає на збереження особливого історико-культурного ландшафту Одеси. Внаслідок російсько-української війни та переосмислення складної спадщини (передусім російської та радянської), міський ландшафт Одеси зазнає значних трансформацій.

Мета роботи — дослідити характерні особливості історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста на сучасному етапі (1991–2024 рр.).

Джерельну базу дослідження можна поділити на кілька груп: 1) статистичні дані (чисельність і національний склад населення Одеси); 2) міські ЗМІ (переважно інтернет-видання); 3) міські путівники (репрезентують особливості матеріальної та нематеріальної спадщини поліетнічного міста); 4) візуальні джерела (ілюструють різноманітні складники історико-культурного ландшафту міста).

Досліджуване питання знайшло висвітлення в сучасній науковій літературі (О. Гайдай, О. Довгополова, Є. Рачков, Т. Річардсон, І. Склокіна, В. Хмарський та ін.). Водночас до сьогодні бракує узагальнюючих праць, присвячених стратегіям збереження історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста.

Методологічна основа дослідження включає як загальнонаукові, так і загальноісторичні (зокрема, історико-порівняльний та проблемно-хронологічний) методи.

Від початку заснування Одеса була поліетнічним та етноконтактним містом. За даними міської ради до війни тут мешкали представ-

ники більше 130 національностей. Втім, протягом останніх десятиліть, особливо внаслідок війни, помітною стала тенденція до втрати містом культурної та етноконфесійної різноманітності. Наприклад, станом на 1 січня 2021 р. в Одесі існувало 80 національно-культурних товариств, які відігравали вирішальну роль у збереженні та популяризації культурної спадщини різних етноконфесійних спільнот, а також сприяли пропагуванню культурного діалогу та толерантності. Крім того, до початку війни в Одесі нараховувалося 25 дипломатичних представництв іноземних держав (зокрема, 9 генеральних та 10 почесних консульств), деякі з них були створені протягом XIX–XX ст. Війна завдала непоправної шкоди культурному середовищу та культурній пам'яті міських спільнот. Чимало їх представників були змушені припинити діяльність, яку провадили до 24 лютого 2022 р., та переїхати в більш безпечні місця.

Загалом, історико-культурний ландшафт Одеси відзначається значною різноманітністю та складністю і репрезентує впливи різного історичного часу. Історія та культурна спадщина міста відіграють значну роль у конструюванні та репрезентації ідентичності містян. Показовим прикладом є офіційна символіка міста, затвердження якої тривало багато років та супроводжувалося численними дискусіями. Важливим для локальної ідентичності також є міф про заснування міста. Дискусії навколо історичних витоків Одеси загострилися після Євроволуції та початку війни, коли йшлося не стільки про культурну, але геополітичну приналежність міста. Питання щодо заснування Одеси призвело до протистояння між регіональною та міською владою.

Невід'ємним складником історико-культурного ландшафту Одеси є матеріальна та нематеріальна міська спадщина. Наприклад, місто є одним із лідерів в Україні за кількістю об'єктів нерухомої культурної спадщини (9 пам'яток національного та 1 043 місцевого значення). Внаслідок війни міська спадщина зазнала значних втрат (52 пам'ятки за даними ЮНЕСКО станом на 27 листопада 2024 р.). 25 січня 2023 р. історичний центр Одеси було включено до списку Світової спадщини ЮНЕСКО під загрозою. Важливим завданням сьогодні залишається створення ефективної довготривалої стратегії збереження історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста України.

**Трансформації світогляду творчості і історичні факти
біографії Володимира Сосюри в ХХ ст.**

Береза Михайло

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

mishaberes954@gmail.com

Володимир Сосюра — відомий український поет, письменник та перекладач, є автором 40 збірок поезій, і роману «Третя Рота» тощо. Вірш «Любіть Україну» був вдосконаленим для України, але радянська влада розкритикувала вірш В. Сосюри та його звинуватили в «буржуазній націоналізмі» одразу після статті «Проти ідеологічного збочення в літературі» в газеті «Правда», і це була ударом для поета.

В науковій проблемі показана в дослідженні про творчість В. Сосюри і трансформації, і наукова новизна полягає проаналізувати творчість В. Сосюри. Актуальність обраної теми пояснюється тим, що вона не повністю розкрита в історії України. Історіографія показана, що над вивченням творчості В. Сосюри займалися О. Різниченко, Т. Терен, А. Галан, Я. Тинченко, І. Паливода, В. Гришко. Джерельна база дослідження представлена архівні документи, історичні книги тощо. Мета дослідження полягає в тому, щоб дослідити творчість В. Сосюри та трансформації світогляду цілком.

В. Сосюра був мешканцем Харкова, і проживав в будинку письменників «Слово», і йому вдалося вижити період сталінських репресій, трансформація світогляду В. Сосюри, який у 1930-х був надзвичайно популярним, що свідчить про синтонність переживань поета світосприйняттю «широких народних мас», і як зауважила О. Різниченко: «Сам В. Сосюра подобався і професору, і двірнику, і зеку, і Сосюри не було рівних за популярністю у 20-ті роки, у будь-якій аудиторії — сільській, студентській, цеховій — його не відпускали».

З історичних фактів біографії показано, що Сосюра є загадковим, вчорашній переконаний петлюрівець, а потім раптом — червоноармієць, і коли в 1921 році демобілізувався з Червоної армії, то сам Сосюра опинився в Харкові, він не міг повірити, що живий. Він потрапив до більшовицьких руків, що в травні 1920 року став членом комуністичної партії. В. Сосюра пояснював призначення організації просто й наїв-

но: «Я знаю, що лінія партії — лінія трудового народу, і якби партія в своїй боротьбі за комунізм не додержувала на основі марксо-ленінізму лінії народу, вона б не була комуністичною партією», пояснення Сосюри є раціоналізацією у формі психологічного захисту.

Коли у 1921 році вийшла друком перша збірка поезій В. Сосюри, а у 1922 році була видрукована поема «Червона зима», то принесла автору раптовий успіх. У перших книгах Сосюри було багато петлюрівської поезії, нашвидкуруч перевдягненої в червоноармійські шати. Взяти приклад: вірш «Комсомолец», де жовто-сині рострілюють червоноармійця, мав спочатку протилежний сюжет і називався «Гайдамака». Сосюра почав писати «контрреволюційну» поему про Нестора Махна, і жив ілюзією більшовицької справедливості. І красномовним прикладом є цитата з автобіографічного роману В. Сосюри «Третья Рота»: «Повний щастя, я глянув на світ так, як я дивився, коли мене, замість розстріляли, червоні брати прийняли в свої лави бійців», такими словами поет описував ситуацію, коли в нього за згадку про дворянське походження Леніна спочатку забрали партквиток, а потім все-таки віддали, у 1934 році — В. Сосюру знову виключили з партії за поему «Розгром». Сосюра спробував реабілітувати свою радянську репутацію і написав поему «ДПУ», де оспівав «чекістів, справжніх чекістів», та поему «Розгром», присвячену викриттю українських націоналістів.

Різниця в дорадянських та радянських поглядах В. Сосюри стає очевидною, якщо порівняти його творчість «петлюрівського» та «антипетлюрівського» періодів, звернувши особливу увагу на внутрішніх конфліктів, болю та жалю перехідний етап, який засвідчує глибинність перетворень у світогляді поета. Є ставлення до Мазепи обох позицій: «Ранній» — «Хай про Мазепу спів мій лине, хоч він був пан, та серце мав»; «Радянський» — «Да, ви б лизали у Мазепи не тільки п'яти, а й ...».

В результаті дослідження хочу сказати, що діяльність В. Сосюри вважається повністю розкрита, і те, що В. Сосюра відчув слабкість в радянській період, і психологічна травма була зломана, і деякі вірші розділені на різних поглядах. У висновку скажу так, що деякі зміни творчості В. Сосюри показані та відображені в історії України.

**Радянська дійсність 1980–1991 рр. та її критика
на сторінках журналу «Bezta knist»**

Жук Майя

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

maia.zhuk@student.karazin.ua

«Bezta knist» — аматорський гумористичний журнал, що видавався у стінах Канадського Інституту Українських Студій Альбертського університету у Канаді. На його сторінках репрезентувалися не лише повсякденні сюжети з побуту й діяльності Інституту та його членів, чи радянської наукової та освітньої сфер; зміст містить численні згадки політичних подій, рухів на теренах СРСР впродовж останнього десятиліття його існування, дотепні анекдоти та карикатури на його керівників й радянську дійсність, як такі. Актуальність дослідження полягає у вивченні відображення процесів всередині СРСР, радянської системи та її краху українськими науковцями та дослідниками у Канаді у зазначений період.

Метою доповіді є визначення обставин, за яких розпочався друк та випуск журналу, основних форм викладу матеріалу, змісту випусків, його еволюції на основі цифрової колекції в Українському фольклорному архіві ім. Богдана Медвідького КІУСу, а також встановлення форм висвітлення радянської дійсності та притаманних для них всіх спільних елементів.

Джерельна база роботи складає тридцять один випуск журналу «Bezta knist» та інтерв'ю з Андрієм Горняткевичем — працівником Інституту, професором Університету Альберти й мовознавцем. Журнал не був предметом окремих джерелознавчих або історіографічних розвідок. Тематика дослідження аналізувалася побіжно і не була окремим предметом вивчення дослідників до цього. З історіографії питання слід назвати роботи Ірини Матяш «Архівна українка в Канаді: історіографія, типологія, склад», «Сприйняття радянського суспільного ладу українською еміграцією (за матеріалами електронної бібліотеки «DIASPORIANA»)» Василя Міщанина, «До питання про ранні публікації українського антирадянського фольклору» Ростислава Крамара, та «The Canadian Institute of Ukrainian Studies: Foundations» Володимира Кравченка.

Створення часопису відбулося за ініціативи тодішнього аспіранта Інституту Девіда Марплса, котрий зібрав та надрукував коротким тиражем декілька жартів, взятих від працівників КІУСу, на ксерографічній машині, іменувавши журнал *«Bezta knist»*. Невдовзі він набрав обертів, виконуючи, тому ж числі, за словами Андрія Горняткевича, функцію «придворного блазня» — через складні умови праці та тяжку атмосферу у колективі журнал дозволяв жартівливо обіграти обставини та в такій же формі висловити скарги.

Форми викладу матеріалу представляють з себе анекдоти, прямі цитати, візуальні карикатури, вигадані сценарії, сценки, пародії, вставки з пов'язаної з журналом кореспонденції, новин, передрук релевантних медіа (сторінки коміксів тощо) за основними темами часопису: події всередині Інституту, в СРСР та УРСР, політичні й суспільні зміни та проблеми, події в історії України. Темі більшість часу препліталися між собою у випусках, а обмежень щодо матеріалу не існувало — туди могло потрапити будь-що, що стосувалося вищеперерахованого. В тому ж числі і вульгарні речі.

У жартах приділялася увага ідеологічному, повсякденному, політичному аспектам життя в СРСР. Неодноразово висміювалися радянський стиль викладання, система освіти, міфи про «чудове» життя в СРСР (на прикладі гіперболізованої статті *«Життя в радянському раю»* у випуску № 12), інші недоліки системи; глузували з відсутності молодого представництва завдяки політичним діячам, а саме ген. секретарям Брежнєву та Андропову та їхнім негативним якостям. Окремо варто виділити серію переказів історії СРСР під назвою *«The Bezta knist History of the USSR»*, котра розтягнулася на випуски з № 11 по № 16, де жартома обігрувалися події російської революції, Брест-Литовського мирного договору, громадянської війни та смерті Леніна.

Марплс робив спроби зробити часопис чимсь більшим, ніж гумористичним журналом, про що писав у випуску № 10 при напівсерйозному обговоренні мовного питання та питання мультикультуралізму, проте отримав негативний відгук від спільноти й змінив своє ставлення.

Таким чином, *«Безтактність»* є феноменальним, оригінальним аматорським періодичним джерелом, що сатирично та іронічно репре-

зентує радянську повсякденність та головних політичних лідерів у читачьому колі українських емігрантів-науковців й дотичних до цього кола осіб, формуючи специфічну і водночас унікальну читачьку аудиторію і оригінальний образ, що є відмінним від радянської гумористичної преси того часу.

До питання кількості жінок-парламентарок в Центральній Раді

Кучеренко Анастасія

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

arien3241@gmail.com

Мета дослідження — проаналізувати кількісний склад жінок у Центральній Раді, їхній офіційний статус та роль у державотворчих процесах 1917–1918 років.

Актуальність теми зумовлена підвищеною увагою до гендерних студій і процесів державотворення загалом. Хоча дана тема була розглянута у працях таких дослідниць, як М. Богачевська-Хом'як, Л. Смоляр, окремих статтях Осташко Т., Оніщенко О. та інших.

Наше дослідження спирається як на спогади учасниць подій — Русової С., Мірної З., Суровцевої Н., так і наближених до них осіб — Антонович К., Лашенко Г., Драч В., а також безпосередньої документи Центральної Ради.

Софія Русова у 1923 році заявляла, що в Центральній Раді було 9 жінок-депутаток. Її колега, Зінаїда Мірна, назвала цифру в 11 жінок не уточнюючи їх статусу. Останнє число пізніше двічі повторювалося в еміграційному виданні *Наше життя (Our life)* (1953, 1966).

З. Мірна у своїх спогадах перераховує 8 жінок: Марія та Ольга Грушевські, Клавдія Любинська, сама Мірна, Валерія Нечаївська, Валерія О'Коннор-Вілінська, Софія Русова та Людмила Старицька-Черняхівська. Галина Лашенко додає ще одну — Олімпіаду Пашенко, яка була делегаткою з Кам'янця-Подільського.

У Першому складі Центральної Ради від 7 березня – 7 квітня 1917 року також згадується Любов Яновська, проте її, разом з Марією Ішуніною не можемо віднести до переліку 11, оскільки вони не підтверджуються у перехресних джерелах.

Окрім депутаток, у Центральній Раді працювали й інші жінки — друкарки, співробітниці відділів, міністерств і посольств. Надія Суровцева, яка спочатку діловодка, а згодом очільниця відділу Секретаріату внутрішніх справ, у своїх спогадах згадувала багатьох із них. Серед них — Оксана Храпко-Драгоманова, Софія Вольська, Оксана Лотоцька, Ірена Добродієва, Ніна Онацька та інші.

Завдяки виставковому проєкту «Перші представники незалежної України» стало відомо, що в українських дипломатичних місіях також працювало чимало жінок. Зокрема, Ганна Чикаленко-Келлер була драгоманом Надзвичайної місії в Швейцарії, Наталія Ніковська та Євдокія Новікова працювали в консульстві в Швейцарії, Ксенія Павлова — помічницею секретаря посольства в Болгарії, а Ганна Пилипчук, Наталія Боде та Марія Донцова входили до складу дипломатичних місій у Франції та Данії.

У процесі державотворення 1917–1920 років українська еліта, хоч і була малочисельною, відіграла ключову роль. Багато парламентарів мали тісні особисті чи сімейні зв'язки.

Чимало діточок були дружинами чи родичками відомих політиків, наприклад, Марія та Олександра Грушевські, Дмитро та Наталія Дорошенки, Зінаїда та Іван Мірні. Однак необхідно розуміти, що в Російській імперії жінки мали обмежену можливість отримати вищу освіту, високе походження надавало більші шанси отримати диплом. Тому не дивно, що значна частина українських політиків походила з тих же родин, що і політики-чоловіки.

Проте жінки приходили в політику не лише через родинні зв'язки, а й завдяки активній громадській діяльності. Їх делегували до Центральної Ради різні організації, як-от «Український жіночий союз» чи українські громади в інших містах. Багато з них були залучені до громадського життя задовго до 1917 року. Наприклад, З. Мірна згадувала про участь Л. Яновської, С. Русової, Л. Старицької-Черняхівської та М. Костецької в «Женском Общественном Собрании». Спільна діяльність об'єднувала діточок і в інших організаціях, таких як ТУП чи «Спільне товариство допомоги біженцям».

Підводячи підсумок, можна сказати, що нам вдалося встановити імена 9 жінок-парламентарок, які повторюються повсякчас в джерелах різного походження. Теза про 11 жінок, є реальною, адже загальна кількість жінок у Центральній Раді протягом усього періоду її функціонування була навіть вищою, але достеменно зрозуміти, хто був саме тими 11 парламентарками нам на даний момент не вдалося.

***Процеси переозначення в Національному музеї історії України
у Другій світовій війні: польська візія***

Тарковська Дарія

КЗПО «Київська Мала академія наук учнівської молоді»

dariatsyyy@gmail.com

Під час втілення в життя політики деколонізації української культурної спадщини відбувається трансформація вітчизняних інституцій національної пам'яті, зокрема музеїв з метою позбутися залишків імперського та радянського минулого. Тривають дискусії щодо меморіалізації історичних постатей, подій та явищ, покликані гідно вшановувати українських героїв, переосмислити певні історичні події, позбутися нав'язаних ідеологічних штампів та міфів. Окрім палких обговорень долі пам'ятника Щорсу і музею Булгакова, полеміка триває й щодо монументальних композицій Національного музею історії України у Другій світовій війні: демонтувати, переосмислити та надати нового розуміння чи зберегти недоторканими.

Музей розпочав складний процес втілення у вітчизняне культурне життя політики переозначення (політика переозначення — це процес, націлений на переосмислення об'єктів радянської доби, нове їхнє прочитання, що може відбуватися як з частковим демонтажем, так і без нього). Стенограми та протоколи засідань Вченої ради Музею свідчать про однастайну підтримку цієї політики, зокрема демонтажу радянського гербу та заміни його на український, перейменування центральної фігури монумента, концепції постійної експозиції, тематичного її розширення, перейменування установи тощо.

Українське суспільство та наукові й експертні кола, переважно, мають консолідовану позицію з вищезазначеного питання. Однак, як стверджує старший науковий співробітник Національного музею історії України у Другій світовій війні Роман Кабачій, без докорів не обходиться: «Якби критики не говорили про те, що ви хочете замазати історію Другої світової війни і роль України в Другій світовій війні, або ви беретесь за те, що не зможете охопити, але навіть ця мистецька виставка [відкрита до Дня Незалежності України — *Авт.*] показує, що паралелі вони є і вони працюють, їх можна і треба використовувати. Тобто процес іде».

Оскільки Музей представлений на міжнародній арені та співпрацює, зокрема, з культурними установами США, Польщі, Швеції, Словаччини, країн Балтії, то про політику переозначення та методи й способи її реалізації добре відомі закордонним колегам. Своїм досвідом деконструкції та побудови нової концепції діляться працівники американського Музею 911 [Національного музею і меморіалу 11 вересня / National September 11 Memorial & Museum] та норвезького Меморіального і навчального центру Утея. Польський Музей Другої світової війни у Гданську також підтримує й слідкує за ініціативами та зусиллями Національного музею історії України у Другій світовій війні. Головний спеціаліст науково-дослідного відділу Гданського музею Дмитрій Панто вважає, що результати політики, яка втілюється Музеєм війни, можна буде побачити через тривалий період часу, адже спершу остаточно має змінитися мислення суспільства, необхідно позбутися старих ідеологічних впливів. Гострим питанням для західних колег є основна експозиція Музею війни: «Я знаю, що там створюються менші виставки. Наскільки мені відомо, постійну експозицію ще повністю не змінено... Найголовніше — створити нову експозицію, яка б по-іншому розповідала про Другу світову війну. Йдеться про істотну заміну, а не про заміну радянського герба на тризуб на цьому пам'ятнику. Є набагато глибша дія, яку можна здійснити, яка передбачає зміну, фундаментальну зміну постійної експозиції, яка є».

Отже, Національний музей історії України у Другій світовій війні є провідною інституцією, що наразі проводить успішну політику щодо

концептуального переосмислення місця установи в культурному житті, напрацювання методології декомунізації та дерадянізації музейного простору, докорінної зміни функціонального призначення музейних установ. Завдяки активній співпраці із закордонними колегами і партнерами, Музей обмінюється досвідом, що значно полегшує та покращує впровадження інновацій.

***Кримські татари в шкільних підручниках з історії України:
історична репрезентація та наративи***

Шворак Ірина

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
shvorakirina14@gmail.com*

Зі здобуттям Україною незалежності відкрилось питання формування нового наративу в шкільних підручниках. Концепції радянської дружби народів та побудови комунізму/соціалізму відійшли у минуле, а напротивагу них з'явилась україноцентрична модель, продиктована вимогами тогочасних подій. Проте така модель є доволі некоректною для представників усіх народів та етносів, що проживали на території України. Наразі розвиток та розбудова України здійснюється в євроінтеграційному векторі, що мав би диктувати інклюзивну модель репрезентації історії нашої держави зокрема в підручниках. Проте чи дійсно кримські татари представлені органічною частиною спільного минулого, чи їхню історію подають відокремлено від українською?

З огляду на сучасні процеси європейської інтеграції, українське суспільство стикається з питанням своєї національної ідентичності. У цьому контексті, дослідження образу кримських татар на сторінках сучасних українських підручниках може допомогти українцям сформулювати об'єктивне уявлення про своє минуле, визначити свою національну та культурну ідентичність, що і обумовляє актуальність роботи. Наукова новизна дослідження полягає у визначенні динаміки конструювання образу кримських татар у різних дискурсах історичної політики України протягом 1990-х рр. – 2020-х рр., а також дослідити як саме Революція гідності вплинула на даний процес.

Джерельна база роботи представлена шкільними підручниками з історії України 8-11 класів 1991–2022 років. Серед авторів можна зазначити О. Струкевича, С. Дровозюка, В. Власова, С. Кульчицьку, І. Романюка, Ю. Лебедева. Стосовно літератури треба відзначити праці на тематику культури історичної пам'яті таких дослідників як Н. Яковенко, Я. Потапенка, Л. Нагорної, О. Бойка, Ю. Шаповалова.

Перші підручники незалежної України мали на меті чітко окреслити українську націю, її культуру, здобутки та територію. В той час коли про долю інших народів, що проживали поряд із українцями на цих теренах, згадки були або поверхові або їх не було взагалі. В шкільних підручників перших років можна зазначити яскраво виражений фронтірний дискурс, згідно якого світ степу, представниками якого були і кримські татари, вважався чужим та деструктивним. Так в підручниках кримське ханство буквально описували як джерело постійної небезпеки з півдня, базою для грабіжницьких походів. Самі ж кримські татари означалися часто як «татарські людолови», «жорстокі зайди».

2014 рік став рубіжним для зміни в репрезентації кримських татар на сторінках вітчизняної шкільної літератури. Анексія Криму Російською Федерацією актуалізували рефлексії в українському суспільстві та в академічних колах щодо співіснування українців та кримських татар у минулому, переоцінки історичної політики України щодо АР Крим протягом 1990-х – 2000-х рр. У шкільній програмі з історії України з'явилися деякі важливі епізоди з історії кримськотатарського народу, а саме: створення Першого Курултаю, проголошення Кримської Народної Республіки, примусова депортація татар із Криму, передання Кримської області до складу УРСР, кримськотатарський національний рух тощо. Зміни торкнулися і якості репрезентації. Інформація про кримських татар почала подаватися не лише за допомогою тексту, а й зображень, таблиць та карт. Учнів почали знайомити з визначними представниками кримськотатарського народу. Нарешті згадки історії кримських татар в українському минулому в підручниках почали представляти і періодом 1989–1991 рр. — часом масового повернення на батьківщину та виникнення перших політичних організацій.

Не зважаючи на помітне збільшення згадок кримських татар та Криму у сучасній шкільній програмі, проте кримська тематика практично не представлена в загальній характеристиці чи описі економічного, соціального або культурного розвитку українських земель. Парадоксально, але, називаючи Україну багатоетнічною, національні меншини рідко вписують у шкільну літературу. Тому слід підкреслити, що викладення історії та культури власної нації нерівноправно від історії інших народів ускладнюють зміцнити нинішні відносини між народами.

**Стефанія Шабатура та Богдан Сорока:
творчість як протест радянській системі**

Шепітак Наталія

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
nataliia.shepitak.21@pnu.edu.ua*

У другій половині XX ст. українське мистецтво стало одним із засобів культурного опору радянській ідеології. Незважаючи на тотальний контроль КДБ, митці, зокрема Стефанія Шабатура та Богдан Сорока, використовували творчість, як спосіб збереження національної ідентичності та боротьби за свободу самовираження.

Невирішеними раніше частинами проблеми є недостатньо досліджена роль мистецької діяльності С. Шабатури та Б. Сороки в контексті українського дисидентського руху, а також механізми репресивного впливу КДБ, спрямованих проти митців. Важливо проаналізувати, як саме радянська влада реагувала на їхню творчість, які методи тиску застосовувалися та які наслідки це мало для української культури.

Актуальність проблеми. Дослідження репресій, спрямованих проти українських митців-дисидентів, таких як Стефанія Шабатура та Богдан Сорока, є надзвичайно актуальним для розуміння боротьби за національну ідентичність та культурну свободу в умовах тоталітарного режиму. Їхня діяльність у складі українського дисидентського руху та використання мистецтва, як форми протесту проти радянської влади зіткнулося з жорстким тиском з боку КДБ. Переслідування, що їх зазна-

ли митці, відображають систему репресій, націлену на придушення інакомислення та національних прагнень.

У статті використано спогади та інтерв'ю Богдана Сороки, зокрема його розмова з М. Маричевським. Варто також відзначити роботу дослідниці С. Дяків, яка зібрала спогади про мисткиню та дисидентку Стефанію Шабатуру. Події генерального погрому 1972–1973 рр. описані в працях Л. Крупник та М. Вавруха. Окрему увагу приділено матеріалам з інтернет-ресурсів «Zbrišč» (де опубліковані спогади Б. Сороки) та «Репресоване мистецтво».

Мета статті — проаналізувати методи репресивних заходів, застосованих радянською владою проти митців-дисидентів Стефанії Шабатури та Богдана Сороки.

Серед львівської молодшої генерації 1960–1970-х рр., що відстоювала свободу слова та думки, особливе місце займають художники Стефанія Шабатура та Богдан Сорока. «Богдан, свого часу навчався зі Стефою у Львівському державному інституті прикладного та декоративного мистецтва, щоправда на різних курсах і факультетах: Стефанія — на ткацтві, а мій чоловік — на кераміці. Саме з тих студентських років вони і заізналися. Нам було цікаво спілкуватися, ми були одностудентами. Не дивлячись на репресії, арешти ми жили повноцінним життям. Часто ходили в національному одязі — у вишиванках», — згадує дружина Богдана Сороки, — Людмила Сорока. Ідея побудови Незалежності України, то природно, була естафетою, передана від одного покоління патріотів до іншого.

12 січня 1972 р. розпочалася нова хвиля арештів української інтелігенції, відома, як «генеральний погром». Цього ж дня у м. Львові відкрили кримінальне провадження проти мисткині Стефанії Шабатури. У її квартирі провели обшук — вона була знайома з В'ячеславом Чорноволом, саме проти нього велося слідство. 14 січня кадебісти звинуватили художницю у зберіганні та поширенні «антирадянських» текстів.

Від 13 січня до 8 квітня 1972 р. Стефанію Шабатуру допитували, як свідка у справі В'ячеслава Чорновола. Завершивши попереднє слідство, КДБ передало зібрані матеріали до суду, як окрему справу,

а 13 липня у Львівському обласному суді художницю засудили до 5 років позбавлення волі у виправно-трудовому таборі суворого режиму із засланням на 3 роки.

«Коли Стефа перебувала в ув'язненні, то я з Богданом заходили до її матері Ганни Шабатури, яку добре знали. Своїми відвідинами ми намагалися розрадити її та чимось допомогти», — пригадувала Любов Сорока. Мордовський концтабір суворого режиму поєднав усіх українських жінок-бранок, які на той час відбували терміни неволі. Саме в ньому завершувала своє багатолітнє ув'язнення Катерина Зарицька (мати Богдана Сороки), а розпочинала відбувати — Стефанія Шабатура.

Ідейне навантаження творів Стефанії Шабатури носило досить чітке національне спрямування, про що говорять гасла зображені на гобеленах «Леся Українка» — «Або погибель, або перемога — сі дві дороги перед нами стали»; «Кассандра»; «Прокинся, Троє! Смерть іде на тебе!» З матеріалів кримінальної справи, знаходимо інформацію, що, після арешту художниці, органами держбезпеки була звернута неабияка увага на гобелен «Кассандра». Спеціально призначені три спеціалісти повинні були сформулювати експертний висновок на основі підготовлених КДБ запитань: а) яку ідею за змістом заклала С. Шабатура, зокрема якої направленості гобелен? б) як можна пояснити в гобелені композицію, зображення, кольори? в) чи відповідає зміст гобелена, сюжету поеми Лесі Українки «Кассандра»? Завдяки тому, що експерти дали помірковану оцінку, твір «Кассандра», як деякі інші вилучені роботи художниці після арешту, вдалося врятувати від знищення.

8 серпня 1972 р. з обшуком прийшли й до квартири Богдана Сороки. Слідчим нічого особливого не вдалося знайти, бо до їх приходу художник вже давно «підготувався». В протоколі обшуку записали, що були знайдені та вилучені документи «антирадянського» змісту, а такими були графіка Богдана Сороки, яку він сам їм віддав, пустий конверт адресований від Івана Дзюби, поштівка від Віри Вовк тощо. Після арешту Ігоря Калинця, Б. Сороку викликають на допит. Художник згадуватиме: «Слідчий показав мені збірку “Поезії з України” та мої гравюри, розміщені там (були передані на Захід ще в 1970 р.) Я сказав,

що ілюстрацій не робив, а гравюри — це самостійні твори, зроблені під впливом поезії. Ці твори були представлені на виставках тут у Львові та за кордоном, як цикл «Фольклорні мотиви». Справа Богдана Сороки була виділена в окреме провадження, яку згодом закрили через брак доказів. Художник ніколи не був учасником Спілки художників і ніколи не прагнув ним стати. Він мав «щастя» впродовж наступних років час від часу зустрічатися із представниками органів КДБ, зокрема вони пропонували йому допомогу у вступі до Спілки, на що із притаманним Б. Сороці гумором, відповідав: «Я не думав, що за рекомендацією КДБ можна вступити в Спілку!». Ось такими були нелюдські у своїй жорстокості реалії радянської системи.

Діяльність дисидентів Стефанії Шабатури та Богдана Сороки є важливим елементом українського культурного спротиву радянській системі. Переслідування, здійснені КДБ, свідчать про величезний тиск на митців, які намагалися зберегти національну ідентичність через творчість. Ці події підкреслюють важливість мистецтва, як форми політичної боротьби.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть охоплювати вивчення більш широкого явища — впливу мистецтва на формування громадської думки в умовах тоталітарного тиску. Одним із напрямків дослідження є аналіз архівних матеріалів, зокрема кримінальних справ щодо представників українського дисидентського руху, що дозволить глибше розкрити методи репресивних заходів здійснених радянською владою щодо інакомислення.

Вищі навчальні заклади та інші установи, студенти, аспіранти та співробітники яких беруть участь у конференції

- Keuda (Mäntsälä), Finland.
- Борщівський обласний краєзнавчий музей.
- ВСП «ТФК Дніпровського державного аграрно-економічного університету» — Відокремлений структурний підрозділ «Технологічний фаховий коледж Дніпровського державного аграрно-економічного університету».
- ДАХО — Державний архів Харківської області.
- Державна архівна служба України.
- ДНПБУ імені В. О. Сухомлинського — Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського.
- ДНУ імені Олеся Гончара — Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара.
- ДонНУ імені Василя Стуса — Донецький національний університет імені Василя Стуса.
- ІУ НАН України — Інститут історії України Національної Академії Наук України.
- КЗ «Музей спротиву Голодомору» ДМР — Комунальний заклад «Музей спротиву Голодомору» Дніпровської міської ради.
- КЗ «Харківський ліцей № 99» ХМР — Комунальний заклад «Харківський ліцей №99» Харківської міської ради.
- КЗПО КМАНУМ — Комунальний заклад позашкільної освіти «Київська Мала академія наук учнівської молоді».
- КНУ імені Тараса Шевченка — Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- КУ «Історико-культурний заповідник «Більськ» ПОР — Комунальна установа «Історико-культурний заповідник «Більськ» Полтавської обласної ради.

- ЛННБУ імені В. Стефаника — Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника.
- ЛНТУ — Луцький національний технічний університет.
- ЛНУ імені Івана Франка — Львівський національний університет імені Івана Франка.
- Лощинівська гімназія — Лощинівська гімназія Саф'янівської сільради Ізмаїльського району Одеської області.
- Маріупольський державний університет.
- Музей археології ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- НБУВ — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Національний університет «Києво-Могилянська академія».
- Ніжинська загальноосвітня школа I–III ступенів № 7 Ніжинської міської ради.
- НУ «Одеська політехніка» — Національний університет «Одеська політехніка».
- ОНУ імені І. І. Мечникова — Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.
- ПВНЗ «Європейський університет» — Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет».
- ПНПУ імені В. Г. Короленка — Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.
- ПНУ імені Василя Стефаника — Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника.
- СумДПУ імені А. С. Макаренка — Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.
- ТНПУ імені Володимира Гнатюка — Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
- УжНУ — Ужгородський національний університет.
- УКУ — Український католицький університет.
- Університет митної справи та фінансів.

-
- ХНПУ імені Г. С. Сковороди — Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди.
 - ХНУ імені В. Н. Каразіна — Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна.
 - ХНУМГ імені О. М. Бекетова — Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова.
 - ЧНУ імені Богдана Хмельницького — Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

ЗМІСТ

АРХЕОЛОГІЯ

Бартків Ірина. Історія археологічних досліджень кам'яної доби на Тернопільщині в роки незалежності України	4
Гонта Вікторія. Особливості орнаментації кераміки донецької локальної групи катакомбної культури	6
Данильчук Назарій. Стан вивчення кераміки Гава-Голіградської культури на території України	8
Демчак Наталія. Історія досліджень скіфських пам'яток на території Західного Поділля	10
Єфременко Ілля. Сарматський компонент на пам'ятках культури Черняхів/Синтана-де-Муреш: особливості проявлення	13
Ліщенко Юлія. Історія досліджень храму Афродіти на острові Березань	15
Свиридов Андрій. Аттичний чорнофігурний кілик в контексті греко-варварських відносин	17
Устименко Юрій. Залізні знаряддя праці населення салтівської культури	19
Чуділовська Аліна. Попередні результати огляду імпортованих артефактів ранньоскіфського часу в матеріалах Більського археологічного комплексу	21

ВОЄННА ІСТОРІЯ

Козловський Сергій. Арбалети у війську ранньосередньовічного Китаю епохи династії Тан (618–907 рр.)	25
Кривохижа Роман. Організація розвідки у війську еміра Тимура (1336–1405 рр.)	27
Кутовенко Володимир. Основна роль 6-ї дивізії січових стрільців в обороні Замостя (28.08. – 02.09.1920)	29
Лагодич Володимир. Ознайомлення аварів зі спорудженням каменеметів у 587 р.	30
Нижніков Дмитро. Випускник Чугуївського військового училища М. Чехівський та Українська національна революція 1917–1921 рр.	32
Терук Вікторія. Тилове забезпечення військового підрозділу «Азов» у 2014–2024 рр.	34
Ярошенко Дмитро. Еволюція німецьких лінійних крейсерів на прикладі другого покоління SMS Moltke та SMS Goeben	36

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Брага Леон. Мемуари як об'єкт дослідження в сучасній українській гуманітаристиці	40
Голій Роман. Типологія сфрагістичних пам'яток пізньомодерного періоду	42
Зайцев Максим. Олекса Воропай: життя та історичні студії	44

Мережко Вікторія. Меми як джерело вивчення російсько-української війни	45
Петрушко Людмила. Інформаційний потенціал спогадів Тетяни Слюдикової (за матеріалами Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)	47
Сухомлин Олександр. Джерела з історії діяльності Торгсину у фондах Державного архіву Дніпропетровської області	49
Шоповалова Анастасія. Цифровізація архівних зібрань у Державному архіві Харківської області: виклики та перспективи	51

ІСТОРІОГРАФІЯ

Silvanovych Serhii. The Katerynoslav Period of Dmytro Doroshenko's Life Through The Study of His Biographers	56
Відзяк Анастасія. Н. Полонська-Василенко як представниця та дослідниця української діаспорної історіографії	58
Заричанська Оксана. Тема родинної конфліктності у ранньомодерній Україні на сторінках альманаху «Соціум»	60
Крисенко Кирило. Образ варварських королівств в університетській навчальній літературі кінця 1930-х – початку 1950-х рр.	62
Проценко Михайло. «Прошу поставити на обговорення Вченої ради мою дисертаційну роботу ...»: шлях А. Г. Слюсарського до захисту кандидатської дисертації у роки німецько-радянської війни (1941–1945)	64

Франкова Вікторія. Історична пам'ять в муралах країн Європи: історіографічний вимір	66
--	----

ІСТОРІЯ АНТИЧНОСТІ ТА СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Buhrii Anastasiia. The economy of the Algarve region during the reign of Duarte I (1433–1438)	70
--	----

Воєводін Григорій. Формування шляхетських коаліцій у Великому князівстві Литовському в період династичних конфліктів 1382–1392 pp.	71
--	----

Данилова Олександра. Практика «оголошення поза законом» у норвезькому звичаєвому праві кінця XI – середини XIII ст.	74
---	----

Долик Олександр. Політика «хайцзінь» та її вплив на економічний розвиток Китаю епохи Мін (1368–1644 pp.)	76
---	----

Карогодіна Анастасія. Інквізиція та ересі в Лангедоці 1273–1282 p.p.	78
--	----

Кобас Константин Йосиф. До питання про римську військову присутність у грецьких полісах Північного Причорномор'я в I–V ст.	80
--	----

Коржавіна Єкатерина. Особливості правового та соціального статусу коріного населення Єрусалимського королівства	82
--	----

Новіков Влад. Значення творів Тацита для Ульріха фон Гуттена	84
---	----

Пазушенко Дар'я. «Невидимі» верстви римського суспільства у п'єсах комедіографів доби Республіки	86
---	----

Пилипчук Ярослав. До історії басмільської державності	88
--	----

Стюфляєв Максим. Втеча царя, повернення богів і поетичні метафори: нова інтерпретація напису на троні 1 із П'єдрас-Неграса90

Шевченко Костянтин. Бій під Адріанополем. Програш чи перемога Риму? 94

ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ IX – ПОЧ. XX СТОЛІТТЯ

Demchenko Daria. Shaping Art History in Kyiv: Berlin School of Art History 98

Битківська Зоряна. Між політикою та мистецтвом: вплив угорсько-хорватського компромісу 1868 р. на формування міського простору Загреба та Осієка 100

Кокотіхін Дмитро. Основні прояви девіантної поведінки учнів гімназій Полтавської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. 102

Куліджанов Вахтанг. Флорилегій «Бджола»: що знали про Сократа, Платона та Ксенофонта у Київській Русі..... 104

Левченко Ілля. Рубенс в Лондоні: особливості функціонування художника та мистецтва в ранньомодерній Англії 106

Сус Ірина. Архітектурні особливості сецесії у Тернополі 108

Тихонова Олена. Антропологічний вимір чоловічої моди кінця XIX століття в Англії: роль капелюха в житті чоловічого населення вікторіанського періоду110

ІСТОРИЯ КУЛЬТУРИ XX–XXI СТОЛІТТЯ

Гальченко Богдан. Науково-дослідна робота на кафедрі загальної історії Дніпропетровського державного університету (1970-ті рр.)	114
Закорецький Валерій. Тернопільський парафіяльний костел: знищена пам'ятка українського зодчества	116
Коваль Ілля. Бойчукізм та монументальна пропаганда в Одещині 1920–1930 років	118
Кузьменко Лідія. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир у контексті радянського пам'яткознавства та краєзнавства (1950–1980-ті рр.)	121
Мадіянський Андрій. Німецький експресіонізм: вплив Великої війни та Листопадової революції	123
Малишко Софія. Українська ідентичність у сучасному графічному дизайні	125
Модронюк Єгор. Висвітлення російсько-української війни в творчості фотографів агенції «Magnum Photos»	127
Протуренко Вадим. Історія Дубенської «Просвіти»	129
Чемерис Олеся. Гендерний аудит як складова соціально відповідальної політики університету	131
Шматько Євгенія. Екранізація західноєвропейської художньої літератури в радянському кінематографі 1930-х – 1940-х рр: фільми «Пампушка» (1934 р.) та «Острів скарбів» (1937 р.)	133

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Гриніна Аліна. До питання про початок «холодної війни»	137
Зацепіло Валентин. «Нота Колбі» і радянсько-польська війна (1920 р.)	139
Красильникова Анастасія. Гендерний аспект міжнародного тероризму	142
Кресан Валерія. Роль і місце Карлоса Папуліаса у розвитку грецько-українських відносин	145
Максимов Дмитро. Причини радянсько-югославського конфлікту 1948–1953 рр.	147
Погребняк Ілля. Польське питання у державній діяльності Адама Єжи Чарторийського (1802–1806 рр.)	150
Хижняк Ігор. Початок Боснійської кризи на сторінках газети «Киевлянин»	152

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ

Козицький Олександр. Сексуальна тематика як інструмент маргіналізації священнослужителів в радянській антирелігійній пропаганді міжвоєнного часу	156
Легенький Руслан. Феномен сектанського націоналізму (на прикладі нового релігійного руху “АллатРа”)	157
Лендел Михайло. Життя і діяльність отця Василя Яремки у селі Довге	159

Малік Єлизавета. Статус жінки у новому релігійному русі «Ашрам Шамбала»	161
Мартинів Євгеній. Роль обрядів у конструюванні ідентичності українських неоязичників (на прикладі РУНВіри)	164
Тищенко Артем. Києво-Печерська Лавра як «місце пам'яті» населення Речі Посполитої в XV — середині XVII ст.	165
Шальнова Наталя. Образ В. Ф. Войно-Ясенецького (Луки Кримського) у творах його біографів	167

ІСТОРІЯ СЛОБОЖАНЩИНИ

Бєляков Денис. Харківська губернія як тестовий майданчик для кліматології (XIX – поч. XX ст.)	171
Воротинцева Олена. Система обліку військових поселенців Слобідської України в XIX ст. (на прикладі посімейного перепису слободи Шебелинка Зміївського повіту Харківської губернії 1835 р.)	173
Коломісць Марина. Архівні документи академіка О. Я. Усикова як члена Президії Харківського відділення Радіоради	175
Короткова Єлизавета. Добрий VS злий комуніст: постать Миколи Скрипника у меморіальному просторі Харкова	178
Макаренко Валерія. Традиційне харківське коцарство як феномен етнокультурної ідентичності Слобожанщини	181
Якуба Олександр. Переimenування топонімів у 2014–2022 роках як дзеркало суспільних протиріч у Харкові	183

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (З ДАВНІХ ЧАСІВ ДО КІНЦЯ ХІХ СТОЛІТТЯ)

- Shyshka Yevhen.** Poles in the history of Donbass in the XIX – early XX centuries186
- Кулик Оксана.** «Податкова політика Російської імперії на українських землях кінця XVIII – початку XIX ст.»188
- Макар Ярослав-Юрій.** Еразм Сикст та його медичний трактат «Про теплиці в Шклі»190
- Мірошніченко Ярослав.** Національно-визвольна війна українського народу 1648–1657. Дипломатичні та військові відносини України з Московським царством192
- Ничипорук Дана.** Життя та діяльність українського діяча Михайла Драгоманова в Болгарському князівстві194
- Пахтусова Владислава.** Особливості життя вчителя Таврійської губернії другої половини XIX ст.196
- Пешков Дмитро.** Модернізація в Полтаві на початку XX століття: роль централізованого водопостачання та соціальні трансформації199
- Шевченко Андрій.** Облаштування торговельної інфраструктури в Нижньому Подністров'ї у XIX – початку XX ст.201
- Юрченко Маргарита.** Візуальні образи Полтави у зібранні Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. І. П. Котляревського та Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського 204

**НОВА ТА НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ, АМЕРИКИ,
АЗІЇ ТА АФРИКИ**

Асєєв Антон. САВАК: інструмент влади шаха	208
Варламова Ірина. Глибокий аналіз ультралівих рухів після 2008 року в країнах Європи та Америки	210
Гребінник Андрій. Британська монархія Джорджа III у війні за незалежність США	212
Жук Валерія. Чеський чинник у мовній політиці Австрії другої половини XIX ст. у контексті австрійського лінгвістичного імперіалізму	214
Котляр Олександра. Роль Ради з міжнародних відносин у американському зовнішньополітичному стратегуванні в роки Другої світової війни	216
Кравець Дар'я. Студентство в умовах становлення комуністичної Польщі у спогадах колишнього студента	218
Лапко Дмитро. Революційна діяльність анархістів на теренах Східної Європи у 1903–1907 рр.	220
Сайчук Олександр. Формування Оманської торгової морської імперії в часи правління династії Ярубідів (XVII – початок XVIII століття)	223
Сергієнко Всеволод. Репресії щодо духовенства як інструмент реполонізації Сілезії 1952–1955 рр.	225
Сосульський Володимир. Роль фрайкорів у формуванні реваншизму Німеччини після Великої війни	228

Стеценко Олександра. «Третій Рим» як ідеологічний міф російського імперіалізму 230

Ходун Едуард. Президент Гаррі Трумен та питання релігійної свободи в СРСР під час Другої світової війни232

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (1900–1939 рр.)

Апончук Каріна. Василь Вишиваний — діяч національно-визвольного руху 236

Ашихман Костянтин. Катеринославщина початку 1920-х рр.: реалії побутового та економічного повсякдення міста 238

Величко Марат. Робітничі страйки в роки Першої світової війни (за матеріалами Катеринославської губернії)240

Подкопасєва Анастасія. Діяльність партії есерів на території Катеринославської губернії (початок XX ст.)242

Спасьонова Єлизавета. Історична травма Голодомору 1932–1933-их років244

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (1939–2025 рр.)

Абуватфа Ясмін. Збереження історико-культурного ландшафту Одеси як поліетнічного міста на сучасному етапі249

Береза Михайло. Трансформації світогляду творчості і історичні факти біографії Володимира Сосюри в XX ст.251

Жук Майя. Радянська дійсність 1980–1991 рр. та її критика на сторінках журналу «Beztahtnist»	253
Кучеренко Анастасія. До питання кількості жінок-парламентарок в Центральній Раді	255
Тарковська Дарія. Процеси переозначення в Національному музеї історії України у Другій світовій війні: польська візія	257
Шворак Ірина. Кримські татари в шкільних підручниках з історії України: історична репрезентація та наративи	259
Шепітак Наталія. Стефанія Шабатура та Богдан Сорока: творчість як протест радянській системі	261
Список установ	265

Наукове видання

Каразінські читання

(історичні науки)

Тези доповідей 78-ї Міжнародної наукової конференції

Українською, англійською мовами

Редактор: Ховтура А. С.

Укладач: Гребінник А. О.

Комп'ютерне верстання: Янкул О. М.

Оригінал-макет: Янкул О. М.

Тексти подаються в авторській редакції

Автори несуть повну відповідальність за підбір,
точність та достовірність наведених фактів,
економіко-статистичних даних та інших відомостей

61022, Харків, майдан Свободи, 4.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна